

T.C.
Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Bölümü
İslam Hukuku Ana Bilim Dalı

MÂHİYETLERİ YÖNÜNDEN VERGİ VE ZEKÂT

(Yüksek Lisans Tezi)

Kudret Büyükcoşkun

Danışman: Doç. Dr. Mehmet Erkal
İstanbul-1992

ÖNSÖZ

İki mâlî ve hukûkî olayı ele almakta olan bu tez çalışmasının ağırlık merkezini, yapılan araştırmanın sözkonusu olayı esasta mefhûm olarak ele almaya gayret göstermek teşkil etmektedir. Aynı çalışma içinde iki ayrı konunun işlenmeye teşebbüs edilmiş olması yadırgatıcı bulunabilir. Ancak, vergi ve zekâtın her ikisinin de mâlî ve hukûkî birer olay olmadaki müştereklikleri ve giriş bölümünde arzedilmeye çalışılan başka bazı sebepler ve gerekçeler, bunların, yakınlıkları bulunan iki mefhûm olarak bir çerçevede ele alınmalarını mümkün kılmaktadır.

Çalışmamızın giriş bölümünde bizi bu araştırmayı yapmaya yönelten bir takım genel ve özel sebepleri ana hatlarıyla ortaya koymaya, çalışmamızı tarif ve tasvir etmeye ve gayesini belirtmeye çalıştık.

Birinci bölümde vergi ve zekâtı hangi yönden ele alacağımız sorusunun cevabı olan, mâhiyet mefhûmunu tesbit etmeye yönelik incelemelerde bulunduk. Bu incelemeler muhtelif ilimlerin mâhiyeti nasıl değerlendirdikleri çerçevesinde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Aslında bu incelemelere, muhtelif alanlardaki yazılı kaynaklardan derlenmiş ve içinde mâhiyet kelimesinin kullanıldığı geniş bir örnek cümleler ve paragraflar topluluğu üzerinde çalışılarak elde edilmiş, kelimenin hangi manalarda, nerede ve nasıl kullanıldığı hususuna ışık tutacak bir takım canlı bilgileri de eklemek ilmî araştırmanın rûhuna daha uygun olurdu. Fakat, çalışmalarımız süresince, esasen doğrudan sahamız dışında kalan böyle bir araştırmaya rastlayamadığımız gibi, bunu kendimizin gerçekleştirmesine de imkan bulunmuyordu. Bu yüzden mâhiyet ile ilgili tesbitlerimizi mantık, felsefe-kelâm ve lugat ilimlerinin yerleşik bilgileriyle sınırlı tutmak zorunda kaldık.

İkinci bölümde vergi olayı ele alınmış ve literatürden seçtiğimiz bazı eserlere dayanılarak ana hatlarıyla özetlenmiştir.

Üçüncü bölümde zekât ve ilgili meseleler Hanefî mezhebi merkezli olarak derlenmeye çalışılmıştır.

Dördüncü bölümde de vergi ve zekât arasında bir takım mukayeseler üzerinde durulmuştur.

Sonuç bölümünde ise mukayeselerimizin verimlerini de gözönüne alarak vergi ve zekâtın mâhiyetleri hakkında mütalaalarımızı arzetmeye çalıştık.

Nihayet burada, başta tez danışmanlığını yapan Doç. Dr. Mehmet Erkal ile derslerinden, muhtelif mütalaa ve eserlerinden yararlandığım diğer hocalarıma, teşekkürlerimi ifade ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	2
İçindekiler	3
Kısaltmalar ve Açıklamalar	9
G İ R İ Ş	11
1. Bilme ihtiyacı	11
2. Değişme	11
3. İntibak	11
4. Değişimin etkileri	12
5. Değişim karşısında insan	11
6. Bilme ihtiyacının ilmî araştırma ve incelemeye yöneltişi	13
7. Bu çalışmanın tarifi ve tasviri	13
8. Bu çalışmanın gayesi	14
Birinci Bölüm: MÂHİYET MEFHÔMU	15
I. MÂHİYET PROBLEMİ	15
II. GENEL OLARAK MÂHİYET	16
III. ISTILAH OLARAK MÂHİYET	17
1. Mantukta mâhiyet	17
2. Felsefe ve kelâmda mâhiyet	18
IV. MÂHİYETİN BAŞKA MEFHÔMLARLA İLİŞKİSİ	20
V. MÂHİYETİN TARİFİ	21
İkinci Bölüm: V E R G İ	22
I. VERGİNİN GENEL OLARAK İLMÎ KONUMU	22
1. Devlet	23
2. Devletin vazifeleri	23
3. Mâlî vâsıtalar	23
4. Bu vâsıtaların elde edilmesi ve kullanılması meselâleri	24
II. VERGİNİN TARİFİNE HAZIRLIK	24
1. Kamu yararı, kamu hizmeti, devlet hizmeti	24
2. Kamu masrafları, kamu harcamaları, devlet harcamaları	25
3. Devlet-kamu ilişkisi ve devlet harcamalarının artışı	26
4. Devlet vâridâtı ve gelirleri	28
A. İdârî ve resmî tasnifler	29
B. Müelliflerin yaptıkları ilmî ve teorik tasnifler.	29

a. Eski tasnîfler	30
i. Merkantilistler	30
ii. Kameralistler	30
iii. Adam Smith	30
b. Klasik tasnîfler	30
i. Alman mâliyecileri	30
ii. Fransız müellifleri	30
c. Diğer tasnîfler	30
5. Devlet gelirlerinin neveleri	31
A. Devletin, hakimiyetine dayanarak sağladığı gelirler	31
a. Vergiler	31
i. Asıl vergiler	31
ii. Harçlar	31
iii. Şerefîyeler	31
b. Para cezaları ve el koymalar	31
c. Cebrî istikrazlar	32
d. Para siyaseti tedbirleri	32
i. Bozuk para basımı	32
ii. Devalüasyon	32
iii. Emisyon	32
e. Diğer kamu idarelerinin gelirleri	33
f. Yabancı devletlerden sağlanan gelirler	33
B. Devletin hakimiyetine dayanmayarak sağladığı gelirler	33
a. Devletin üretim faaliyetlerinden sağladığı gelirler:	33
i. 'Aynî gelirler	33
ii. Kamu kuruluşlarının aldıkları ücretler	33
iii. Kamu teşebbüslerinin kazançları	33
b. Devlet menkullerinin ve gayr-ı menkullerinin satışı	34
c. Devlet menkul ve gayr-ı menkullerinin gelirleri	34
d. İhtiyârî istikrazlar	34
e. Devletin, vasiyet ve hibe yoluyla sağladığı gelirler	34
f. Yabancı kamu tüzel kişilerinden sağlanan gelirler	34
6. Verginin dayanağını teşkil eden görüşler	35
A. Dînî vazîfe anlayışı	35
B. Mukavele veya istifade teorisi	35
a. Hizmet bedeli	35
b. Sigorta primi	36
c. Genel masraf karşılığı	36

C. Hakimiyet veya otorite teorisi	36
a. Otoriteyi mutedil izah tarzı	37
i. Toplum duygusu anlayışı	37
ii. Millî vazîfe anlayışı	37
b. Mutlak otorite fikri	37
III. VERGİNİN TARİFİ	37
1. Tarif	37
2. Tarifin taşıdığı özellikler	38
A. Mevzu	38
B. Mükellefiyet	38
C. Otorite	39
D. Kıstaslar	39
a. Cebrîlik	39
b. Muayyen kaideler	39
c. Karşılıksızlık	39
IV. VERGİ TARİFİNDEKİ ÜÇ TEMEL UNSUR	39
1. Ödenecek olan: Verginin mevzûu ve matrahı	39
2. Ödeyecek olan: Verginin mükellefi	40
A. Kânûnî mükellef	41
B. Mutavassıt ve nihâî mükellef	41
C. Mutavassıt ödeyici	41
Mevzu ve mükellefiyette sınırlama	42
3. Ödeme: Verginin tarhı, tebliği, tahakkuku ve tahsili	42
V. VERGİ İDARESİNE İLİŞKİN BAZI KONULAR	43
1. Muhtelif tarh ve tahsil usulleri	43
A. İltizam usûlü	43
B. İhâle usûlü	43
C. Halk mümessilleri usûlü	43
D. Emânet usûlü	43
2. Tarhın dayandığı esaslar	47
A. İdarece tesbit ve takdir esası	48
B. Karîne esası	48
C. Götürü esas	45
D. Beyannâme esası	45
E. Kaynakta tevkif esası	46
VI. VERGİNİN ÖDENME BİÇİMLERİ	46
1. Vergi borcunu ortadan kaldıran mûtâd yollar	46

A. Mükellefin bizzat ödemesi	46
B. Mutavassıt ödeyicinin ödemesi	46
C. Pul, bandrol yapıştırılması veya kıymetli evrak kullanılması	46
D. Tescil	46
2. Vergi borcunu ortadan kaldıran gayr-ı mûtâd yollar	47
A. Cebren tahsil	47
B. Zaman aşımı	47
C. Verginin terkîni	47
D. Verginin affı	48
VII. VERGİLERİN TASNİFİ, SİSTEMİ VE NEVİLERİ	48
1. Vergi tasnifleri	49
A. Nakdî ve aynî vergiler	49
B. Tevzîi ve nisbî vergiler	49
C. Şahıs ve mal vergileri	50
D. Sübjektif ve objektif vergiler	50
E. Ad valorem ve spesifik vergiler	50
F. Vasıtalı ve vasıtasız vergiler	50
G. Gelir servet ve harcama vergileri	51
H. Geniş ve dar tabanlı vergiler	51
2. Vergi sistemi ve neveleri	52
VIII. VERGİLEME İLKELERİ	52
IX. VERGİ YARGISI	53
Üçüncü Bölüm: Z E K Â T	55
I. ZEKÂTIN TARİFİNE HAZIRLIK	55
1. Dîn	55
2. İslâm	57
3. Dînin gâyesi ve insanı buna eriştirme yolları	58
II. ZEKÂTIN TARİFİ	59
1. Lugat olarak zekât	59
2. Istılâh olarak zekât	59
III. ZEKÂT TARİFİNİN UNSURLARI	61
1. Mâlik-i mahsûs	61
2. Mâl-i mahsûs: Mikdâr-ı muayyen	61
3. Şahs-ı mahsûs: Masrif-i muayyen	62
4. Temlîk	63
IV. ZEKÂTA DAİR TEMEL MESELELER	63
1. Mükellefiyet	63

2. Mükellef	63
3. Mükellefiyetin mevzuu	63
4. Mükellefiyetin edâsı	64
V. ZEKÂTİ VERİLECEK MALLAR	64
1. Ehlî hayvanlar (sevâim)	64
2. Altın ve gümüş (nukûd)	65
3. Ticârî emtia ('urûz)	65
4. Maden ve define	65
5. Ekin ve meyva	65
VI. ZEKÂT VERİLECEK KİMSELER	66
1-2 Fakirler ve miskinler	66
3. 'Âmiller	66
4. Müellefe-i kulûb	66
5. Köleler	66
6. Borçlular	66
7. Allah yolundakiler	67
8. Yolcular	67
VII. SAİR HUSUSLAR	67
VIII. ZEKÂTIN FERT VE TOPLUMDA MEYDANA GETİRDİĞİ TESİRLER	67
Dördüncü Bölüm: VERGİ İLE ZEKÂT ARASINDA BAZI MUKAYESELER	69
I. MUKAYESEYE HAZIRLIK	69
1. Mukayese ve gayesi	69
2. Temel mukayese vecihleri	69
A. Mümâselet müşâbehet ve nazîr	69
B. Mutâbakat, muvâfakat, ittihâd ve ittifâk	70
C. Vasef ve sıfat	71
D. Asl, unsur ve rûkn.	72
E. Tezâd, mufârakat ve mübâyenet	72
3. Yapılacak mukayesenin hatt-ı hareketi	73
II. BENZERLİKLER VE AYRILIKLAR İLE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR	73
II. BENZERLİKLER VE AYRILIKLAR İLE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR	73
1. Vergi ile zekâtın tarifleri bakımından mukayeseleri	73
A. Vergi ile zekâtın tariflerinde yer alan birinci derecede önemli unsurlar	73
B. Vergi ile zekâtın tariflerinde yer alan ikinci derecede önemli unsurlar	74
2. Vergi bir devlet meselesidir	76
A. Devlet kelimesi	76
B. Siyasî toplum, hakimiyet, hükümet ve devlet	78

C. Devletsiz toplum	78
D. Devlet ve vergi	79
3. Vergi ile zekât arasında müteferrik ve muhtelit mukayeseler	80
III. BAZI TEMÂYÜL VE MÜTÂLAALARIN DEĞERLENDİRİLMESİ	83
1. Zekât ile vergiyi eş tutan görüşler	83
2. Zekâta müessese yaklaşımında bulunan görüşler	84
A. Müessese mefhûmu	84
B. Kültür ve sosyal değişme mefhûmu	86
C. Verginin ve zekâtın müessese oluşu	86
3. Zekât ile sosyal güvenlik ve vergi arasında ilgi kuran görüşler	87
S O N U Ç	90
BİBLİYOGRAFYA	92

KISALTMALAR VE AÇIKLAMALAR

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
as	'Aleyhisselâm
a.y.	Aynı yer
BFL	Büyük Felsefe Lugati
b.	Bin / ibni
b.ç.	Bu çalışma
bk.	bakınız
bs.	Baskı / basım
by.	Basım yeri yok
c.	Cilt
ed.	Edition
der.	Derleyen
dn.	Dipnot
EPH	The Encyclopedia of Philosophy
ERE	Encyclopedia of Religion and Ethics
FA	Felsefe Ansiklopedisi Kavramlar ve Akımlar
FL	Fransızcadan Türkçeye Felsefe Lugatı
GEA	Genel Ekonomi Ansiklopedisi
hz.	Hazreti
haz.	Hazırlayan
HD	The Harper Dictionary of Modern Thought
Hız.	Hazreti
IESS	International Encyclopedia of the Social Sciences
İA	İslam Ansiklopedisi
ilh.	İlânihâye
KIF	Kitâbu Keşşâfi Istulâhâtı'l-Funûn
ML	Meydan Larousse
n.	numara
nşr.	Neşir / neşri / neşreden
s.	Sayfa
sy.	Sayı
TA	Türk Ansiklopedisi
th.	Tahkîk
trc.	Tercüme
ty.	Tarihi yok

vbz.	Ve benzeri
vdğ.	Ve diğerleri
vdm.	Ve devamı
vs.	Ve sair / saire
y.	Yer / yeri

AÇIKLAMALAR

Metin hakkında:

Lafzî iktibaslar usûlen üstten çift tırnak “ ” arasına, iktibas içindeki iktibaslar da satır üzerinde çift tırnak arasına “ « » ” konmuştur.

Dikkat çekilmek istenen ibareler *italik* yazılmıştır.

Kaideten bir cümlede her hangi bir kelimenin hemen akabinde yer alan dipnotta gösterilen kaynak, sadece ilgili ibareye; bir cümlede sonunda yer alan dipnotta gösterilen kaynak, o cümleye; içindeki cümlelerden birinin sonunda dipnotu bulunmayan paragrafın sonunda yer alan dipnotta gösterilen kaynak, bütünüyle o paragrafa aittir.

İlki açılan tırnakla (“) başlayıp, müteakiplerinden birinin sonunda kapanan tırnak (”) bulunan paragrafların akabindeki dipnotta verilen kaynak bu paragrafların tamamına ait olup, böyle paragraflarda yer alan cümleler daima kesintisiz iktibas ifade etmezler.

Transkripsiyon konusunda ise yumuşak bir yol izlenmiş, gereken yerlerde ‘ayn harfi için (‘), hemze harfi için (’) işaretlerine, med harflerinin bulunduğu yerlerde de ihtiyaca göre (â, û, î) harflerine yer verilmiştir.

Bibliyografya hakkında:

Tek nüshada birleştirilmiş dergi sayıları ile tek kapak altında ciltlenmiş kitap ciltleri parantez () içinde gösterilmiştir.

Birden fazla müellifi bulunan eserlerin müellifleri, aralarına (/) işareti konarak sıralanmıştır.

Bibliyografya ve Kaynaklar kısmında kendisine dipnotlar yoluyla atıfta bulunulmuş olsun veya olmasın bu çalışma münasebetiyle fiilen başvurulmuş ve yararlanılmış her kaynak gösterilmiş, ilgili olsa da tedkik edilmemiş olan her hangi bir eser veya makale ise anılmamıştır.

GİRİŞ

1. Bilme ihtiyacı

Canlılar arasında akıl ve şuur gibi seçkin özelliklerinin yanısıra, sürekli olarak bilme ihtiyacı içinde bulunan yegâne varlık insandır. Bu bilme ihtiyacı daha ziyade bilime yahut da onun diliyle ifade olunan bilgilere ihtiyaç şeklinde tezahür etmektedir. Yalnız burada sözü edilen bilim ve onun diliyle ifade olunan bilgi sözlerinin, bunlardan tamamen farklı bir anlamı, tarihi ve muhtevası olan bilimsel bilgi¹ terimiyle, müsbet bir yakınlığının bulunmadığını belirtmemiz yerinde olur.

Hiç gerilemeyen veya en azından varlığını daima koruyan bu ihtiyacın kaynağı nedir? Önceleri yok iken sonradan mı ortaya çıktı? İster önceden beri var olsun, ister sonradan ortaya çıkmış olsun bu ihtiyaç, insanın öz benliğinden mi yoksa dış dünyasından gelen tesirlerle mi kuvveden fiile çıkmaktadır? Bu gibi sorular birbirlerini çoğaltarak uzayıp gidebilir. Bizim bu çalışmadaki gayemiz doğrudan bu soruların cevabını aramak değildir. Ancak, bedihî gördüğümüz bu ihtiyacın ve temayülün, araştırma konumuz açısından nasıl bir hareket noktası teşkil ettiğini gösterebilmek için bundan az da olsa söz etmeyi gerekli bulduk.

2. Değişme

Fertteki ve çevredeki değişmelerin yukarıda andığımız bilgi ihtiyacını yenileyen güçlü faktörlerden olduğu gözlemlenebilir bir vakiydir. İnsanda olsun çevresinde olsun, varlığının başlangıcından beri değişmeyen özellikler bulunduğu gibi, değişmeye elverişli ve açık taraflar da vardır.² Değişmeler insanın içindeki ve dışındaki dünyayı kavrayışında gördüğü ya da kullandığı nisbetleri yerinden oynatmaktadır. Bu durum nisbetleri, bir başka açıdan ele alınacak olursa konumları, yeniden kavramayı, anlamayı, bilmeyi gerektirmektedir.³

İşte gereğini duyuran bu anlama ve bilme faaliyetinin, insanın, biraz da değişirler arasında

¹ Bugün için bilimsel bilgi tabiriyle ifade olunan şey, bilginin sadece muayyen esaslara sadık kalarak ve muayyen bir takım yollar takib edilerek elde edilmiş, üretilmiş olmasından ziyade, bütün bu vefrenin kendi başına veh erhangi bir kayda tabi olmaksızın kıymet hükümleri ortaya koymasıdır.

² Süleyman Karagülle, "Geleceğin dünyası", *Akevler*, İzmir 1973, sy. 17-18, s. 9.

³ Bazan eşyanın hem adı hem kendi değişir; bu durumda yepyeni bir varlık ve adla karşı karşıyayızdır. Bazan da sadece adda veya isimde değişiklikler meydana gelir ki, o zaman neyin ne kadar değiştiğini takib etmek ve anlamak oldukça güçleşir. Bu değişikliğin önemi konusunda, mülkiyet iktisâbı yolları ile ilgili aşağıdaki bilgilerde bilmünâsebe geçen tahlilleri faydalı bularak buraya dercediyoruz.

"Mülkiyetin iktisâb yollarından bir tanesi de (hukûkî) tagyîr'dir. Fukahâ bunun gerçekleşmesini isim değişikliğine bağlayarak tagyîrin objektif ölçüsünü ismin değişmesi kılmıştır. Fukahâ nezdinde ismin değişmesi, bu isme mevzû teşkil eden eşyanın da mahiyet bakımından değişmesi demektir. Bazı fıkıh bilginleri isim değişmesine en önemli faydası kalkacak şekilde kaydının eklenmesi gerektiğini söylemişlerse de genel kabul ismi değişecek kadar değişen şeyde bunun mündemic bulunduğu istikametinde olmuştur." (Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, c. 3, s. 59).

değişmezlerini koruma temayülünden beslendiği söylenebilir. Çünkü bu değişir ve değişmez özellikler bütün bütüne otomatik bir yapı arz etmezler. İnsan bunlar üzerine akıl, şuur, irâde-i cüz'iyeye gibi bazı hassalarını uygulayarak yaşama durumunda olan bir varlıktır.

3. İntibak

İnsan değişikliklere intibak edebilen bir varlıktır. Ancak bu intibak alabildiğine tabii bir vetîre değildir. Aksine özel çaba ve itina gerektirici yönleri sahip olan bir hadisedir. Psikoloji etkiler-tepkiler, idrakler, heyecanlar, çatışmalar ve öğrenme gibi konularıyla bu insan intibakının temellerini ve tezahürlerini genişçe inceler.⁴

4. Değişimin etkileri

İnsanlık tarihinde çok büyük iki değişim yaşanmıştır. Yerleşmiş adlandırılmalarıyla, bu büyük dönüşümlerden ilki *tarım devrimi*, ikincisi ise halen içinde olduğumuz ve henüz adı netlik kazanmamış ve bir üçüncüsüne geçiş dönemine girmiş bulunduğumuz *sanayi devrimi* 'dir.⁵ Bunlar çevrede ve insanda çok köklü ve katlı sonuçlara yol açan, neredeyse evrensel boyutlu değişimlerdir.

Yaptıkları etkilerin sonuçlarının inceleme alanına çok geç girdiği bu değişimler başta dil olmak üzere bir çok beşerî özelliği etkilemektedir. Tabii ve kültürel çevreyi çok değiştiren bu büyük olayların insan zihni üzerinde de kuvvetli tesirleri olmaktadır.

Bu tesiri örneklendirmek isteyecek olursak, yontma taştan aletlerin kullanıldığı devirlerde insan zihninin kültürüne hükmedebildiği; ancak, tarım devriminden sonra bu hakimiyetin ve zihni diriliğin bozulduğuna işaret edildiğinden bahsedebiliriz.⁶

Arkeoloji, antropoloji vbz. bilim dalları yaptıkları çalışma ve araştırmalarla bu konulara genel anlamda biraz aydınlık getirebilmişlerse de, sanayi devriminin insan zihni üzerindeki etki ve sonuçları, problemin bütününe kucaklayıcı bir şekilde inceleme alanına girmemiştir. Dolayısıyla bu devrimin bilme ihtiyacımızı ve yeniden bilme işlemlerimizi nasıl etkilemiş olduğu veya halen ne ölçüde ve hangi yönde etkilemekte olduğu gölgede kalmaya devam eden bir konudur.

5. Değişim karşısında insan

Bazan insanların birinden öbürüne geçerek din değiştirdikleri görülse bile, din olgusunun insanın

⁴ Norman L. Munn, *İnsan İntibakının Esasları*, c. I-II, trc. Nahit Tendar, İstanbul 1976, 1975.

⁵ Alvin Toffler, *Üçüncü Dalga*, trc. Ali Seden, İstanbul 1981, s. 27-28.

⁶ Kürşat Demirci, *Dinlerin Dejenerasyonu*, İstanbul 1985, s. 98-99.

değişmezleri arasında yer aldığını söylemek mümkündür.⁷

Zekât İslâm dîninin beş temel ögesinden biridir.⁸ İslâm şeriatı bildiğimiz son iki büyük değişimden önce nazil olmuş ve teşekkül etmiştir ve bağlarının değişmezleri arasında yer almaktadır.

Vergi ise insanların toplu halde yaşamaları söz konusu olan her yerde ve durumda ortaya çıkan bir hadisedir.⁹ Bu yönüyle de onu insanın değişir nitelikli çevre faktörleri arasında yer aldığını düşünüyoruz.

6. Bilme ihtiyacının araştırma ve incelemeye yönelişi

İlk nazarda zekâtı dînî yönü dolayısıyla insanın değişmezleri arasında, vergiyi ise topluluk halinde yaşamının ortaya çıkardığı bir durum olarak, değişirleri arasında görüyor ve bu şekilde ele alıyorsak da; insanlığın geçirdiği büyük değişimlerin, bizi yeniden bilmeye yönelttiği bir nokta vardır ki, işte orada bu konuyu bir de bilim ölçüleriyle ele alarak, vergiyi ve zekâtı mâhiyetleri yönünden incelememizin bir ihtiyaç haline geldiğini hissediyoruz.

İncelememizde bilim ölçülerini kullanmaya çalışmamızın, bu ad altında kendi başına belirleyici ve tanzim edici değer üreten ve bu değerlerle sadece kendi alanını değil başka alanları da etkisi hatta hükümler altına alan bir disipline mutlak manada bir bağımlılıkla çalıştığımız şeklinde değil; fakat, sadece başkaları tarafından da bilinebilen, tanınan ve anlaşılan bazı usulleri, daha doğrusu fenleri ya da düsturları gözettiğimiz şeklinde anlaşılması vâkıya daha yakın ve uygun olacaktır.

Böyle bir ele alış, bu konuda ilk nazarda, etraflıca ve derinliğine bir inceleme yapmadan, elde ettiğimiz bilgilerin sınanması olarak değerlendirilebileceği gibi, çalışmayı mahiyetle sınırlandırmanın, meseleye hep bu açıdan bakmanın da, konumuz olan vergi ve zekât hakkındaki idraklerimizin sıhhatine hizmet edeceği ümidindeyiz.

7. Bu çalışmanın tarifi ve tasviri

Yaptığımız mâhiyetleri yönünden şeklindeki sınırlamayla çalışmamızın tarifini ortaya koymaya ilk adımımızı atmış oluyoruz. Ancak birinci bölümdeki incelemeler ele alındığında, bu sınırlamanın, araştırmamızın alanını gerçekte öyle hatırı sayılır bir ölçüde daraltmış olmadığı görülecektir. Bu da takib ettiğimiz fikri, yani mâhiyeti aydınlatacak özelliklerin oldukça geniş bir alanda aranması gereğinin ortaya çıkmasından ileri gelmektedir.

Çalışmamızda ilkin mâhiyet mefhumunu inceleyeceğiz. Böyle yapmakla da, aslında muayyen bir felsefe veya kelâm problemini çözmeye değil, sadece araştırma boyunca takib edeceğimiz fikrin

⁷ Ahmed Hamdi Akseki, *İslâm Fitrî Tabîî Umûmî Bir Dindir*, İstanbul 1943, s. 153-167.

⁸ *Buhârî*, I/1, 2; *Müsned*, III/26, 93, 120, 143.

⁹ Salih Tuğ, *İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, Ankara 1963, s. 1-3.

imkanlarımız ölçüsünde sağlam esaslara oturmasını sağlamaya teşebbüsden başka bir şey yapmış olmadığımız fikrindeyiz.

İkinci bölümde vergiyi, üçüncü bölümde ise zekâtı, mâhiyetlerini kavramamıza yardımcı olmalarını ümid ettiğimiz bir şekilde *tasvîrî* olarak ele alacağız. Böyle yaparken de, gerek verginin gerek zekâtın, ait oldukları veya içinde yer almakta bulundukları *literatürün* bunlar hakkındaki *genel kabul* görmüş verilerine dayanmayı esas aldık.

8. Bu çalışmanın gayesi

Girişe ayrılmış bulunan bu bölümün ilk paragrafında insanın bilme ihtiyacına kısa bir şekilde temas ederek çalışmamıza yol açan yönlendirici ana sebebi belirtmeye çalışmıştık. Şimdi de asıl konumuza girmeden önce araştırmamızın yöneldiği gayeyi ve maslahatı belirtmeye çalışalım.

Sûrat, haberleşme ve üretilmiş bilgi, asrımızın belli başlı üç özelliğidir. Bu özellikler fertler ve toplumlar arasındaki etkileşmeyi hem artırmakta hem de karmaşıklştırmaktadır. Bu hareketlilik içersinde müesseseler ve mefhûmlar da hızlı bir değişimle karşı karşıya bulunmaktadır. Bu değişimler ve yerine göre başkalaşımalar söz konusu oldukları şeylerde, varlığı bazan açıkça görülen, bazan da dolaylı olarak yaşanan bir kimlik problemine sebep olmaktadır. Bu duruma bir ad vermek gerekirse *ayniyetin sübûtu* ve *devâmı* meselesi demek pek isabetsiz sayılmaz.

İşte bütün bunlara bağlı olarak, tezde gözetilen gaye, fert ve toplum hayatında üstün önemde yere sahip bir *mükellefiyet*, *mahkûm fih* olan zekât'ın insanın dış ve iç dünyasındaki değişimler karşısında gösterdiği gösterdiği *aydınlatılma ihtiyacının önemini göstermek* ve onu esasta vergi ile karşılaştırmak suretiyle, bu ihtiyacın giderilmesine teşebbüsün bir örneğini vermekten ibarettir.

BİRİNCİ BÖLÜM

M Â H İ Y E T M E F H Ū M U

I. M Â H İ Y E T P R O B L E M İ

Mâhiyet mefhûmunu ele almadan önce bunun müstakil bir problem olup olmadığı üzerinde biraz durmak gerekir. Mâhiyeti ayrı olarak ve ayrıntılı bir biçimde ele almak gerçekten gerekli midir? Bu konuda genel sözlüklerin verdikleri tarifler ile mantık, felsefe ve kelâm ilimlerinin yaptıkları açıklamalardan seçmeler yaparak bazı alıntılarla yetinmek mümkün değil midir? Hem bu şekilde hareket etmenin oldukça makul ve pek kolay olduğu da söylenebilir. İlk bakışta uygun görünmekle birlikte, bu iki yolun, aşağıda arzetye çalışacağımız belli başlı şu çıkmazları bünyesinde barındırmakta olduğu da gözden kaçmaz:

İlk akla gelen, sözlüklerin verdikleri mâhiyet tariflerinin bize kazandırdığı anlayışın günlük dildeki cümlelerde meramımızı ifadeye yeteceğiştir. Zaten normali de budur. Nihayet bir veya bir kaç cümlelik bir açıklamada geçecek mâhiyet kelimesinin ne anlam taşıdığı genellikle anlaşmazlıklara sebep olmaz. İfadede bir kapalılık olsa bile bunu çoğu kez siyâk-sibâk veya zikrolunan müterâdif kelime giderir. Fakat durum her yerde bu kadar basit ve açık değildir. Kelimenin geniş ve kapsamlı bir alanda ve hele ilmî olmak durumunda olan bir çalışma ve araştırmada kullanılması halinde, kelimenin (mefhûmun) anlam alanı ve kendine özgü nitelikleri konunun içinde daralır, genişler, bir bakıma esnemelere uğrar ve anlamdaki istikrar kaybolur. Bu durum kendini incelenen konunun giriflüğine paralel olarak daha da çok hissettirir.

İkinci adımda ise mâhiyeti incelemiş olan mantık, felsefe ve kelâm gibi ilimlerin onun hakkında ortaya koydukları bilgilere baktığımızda, bu bilgilerin ve açıklamaların kendilerinden müstagnî kalınamayacak kadar değerli olmalarının yanı sıra, pek tabii olarak ilgili oldukları ilmin problem, mevzu ve gayelerini gözütecek surette ortaya konmuş ve düzenlenmiş olmaları sözkonusudur. Araştırma konumuz olan vergi ve zekât ile adı geçen bu ilimler arasında mâhiyet mefhûmundan dolayı bir ilgi ve alışverişe müsamaha edilse bile, her iki konunun da farklı ilimlerin sahasında yer almalarından dolayı, mâhiyeti incelemiş olan diğer ilimlerin bu mefhûm hakkındaki verilerini, inceleme alanımıza uygunluklarını değerlendirmeye çalışmadan alıp kullanmak, araştırmamız üzerinde yanıltıcı etkilerde bulunabilir.

Bu sakıncaları gidermek için, *mâhiyet konusundaki çeşitli bilgileri bir kez de bizim ele alıp gözden geçirerek, incelememize uygun ve araştırmamızın gayesini gerçekleştirmeye elverişli bir terkibe ulaşmaya çalışmamız yararlı olacaktır. Bu yolda sarfedeceğimiz mesai, mâhiyetin bütünüyle kavranabilir olup olmadığı, vergide ve zekâtta aradığımız şeyin yani bunların mâhiyetlerinin ne ölçüde anlaşılabilir bir şey olduğu gibi hususunun da aydınlanmasına yarayacaktır.*

Yukarıdaki düşüncelerin ışığında, mâhiyetin en azından araştırmamız bakımından bir problem teşkil ettiği ortaya çıkmış oluyor. Bundan hareketle şimdi mâhiyet mefhumunu ele almaya başlayabiliriz

II. GENEL OLARAK MÂHİYET

Mâhiyetin manası konusunda genel sözlükler ve ansiklopedik eserler şu bilgileri vermektedirler.

1. "Nitelik, vasıf, öz, asıl, esas; iç yüz."¹⁰
2. "Bir şeyi belirleyen esas unsur."¹¹
3. "Bir şeyin neden ibaret olduğu, nelik, asıl, hakikat, künh."¹²
4. "Metafizik tabiri. Ebû Hanîfe, Dırâr (ve en-Neccâr) bu tabiri *mahz ilâhî cevheri* ifade için kullanmışlardır."¹³

Mâhiyet kelimesinin aslı Arapça olduğu için belli başlı bir kaç Arapça sözlüğe de başvurmak yerinde olur.

1. "Bir şeyin mâhiyeti onun *künhü* yani *hakikatidir*; mâ huve? veya mâ hiye (o nedir?) 'den yapılmıştır."¹⁴
2. "Bir şeyin mâhiyeti onun *hakikati*, *tabî'atı* ve kendisiyle birlikte var olan; veyahut, o nedir? diye soranın bu sorusuna verilen cevabın içine giren her şeydir."¹⁵

Muhtelif kaynaklar mâhiyet kelimesinin manasını istilâhî olarak tarif etmelerinin yanısıra, bu kelimeyi, iştikakını ve maddesini geniş bir şekilde tahlile tabi tutmak suretiyle de aydınlatmaya çalışmaktadırlar.¹⁶

¹⁰ Hasan Eren vdğ., *Türkçe Sözlük*, s. 977, Ankara 1988.

¹¹ Meydan Larousse Büyük Lugat ve Ansiklopedi Ansiklopedik Sözlük, İstanbul 1969, c. 3, 1700.

¹² İbrahim Alâettin Gövsa, *Resimli Yeni Lugat ve Ansiklopedi Ansiklopedik Sözlük*, İstanbul 1954, c. 3, s. 1700; Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul 1317, s. 1265.

¹³ L. Massignon, "*Mâhiyet*", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1957, c. 7, s. 146.

¹⁴ İbrâhîm Mustafâ vdğ. (haz.), *Mu'cemu'l-vasf*, 8. bs., Kâhira 1972, s. 892.

¹⁵ Lûvîs Me'lûf el-Yesû'î, *el-Müncidu fi'l-luga ve'l-edeb ve'l-'ulûm*, Beyrût 1973, s. 744.

¹⁶ "*el-mâhiyyetu* nisbet yâ 'sı ilhâkı, tahfif için iki yâ 'dan birinin hazfı ve *mermiyyun* kelimesindeki gibi i'lâl gördükten sonra vasfiyyeden ismiyyeye nakil için *tâ* ilhâkı suretiyle *mâ huve* 'den yapılmıştır. Eğer *mâ hiye* 'den yapıldığı söylenirse (kabul edilirse) i'lâli daha az olur (i'lâl bakımından daha sade olur). Ayrıca *mâ huve* 'ye nisbet yâ 'sı ilhâkının ne derece doğru olduğunun dil kurallarına göre bir gözden geçirilmesi gerektiği gibi, (dilde) buna benzer bir başka örnek de yoktur. Mevlevî 'İsâmü'd-dîn Şerhu'l-'akâid 'de ve başka eserlerde, «*el-mâhiyyetu* lafzının nisbet yâ 'sı ile *mâ* lafzına nisbe olduğunu ve böylece kendisine hemze ilhâkıyla, aslının *mâ'iyetun* olup, mahrec yakınlığı sebebiyle hemzesinin tıpkı '*hiyyâke* - *hiyyâke* örneğinde olduğu gibi hâ 'ya kalbolarak, suâle cevâb olan lafzı temsil ettiğini düşünüyorum» demiştir. Kendisine nisbet yâ 'sı ve vasfiyyeden ismiyyeye nakil için *tâ* ilhâkıyla isim olan; keyfe 'den *keyfe?* (nasıl?) sorusunun cevâbı (durumundaki) *el-keyfiyye* ile kem 'den *kem?* (kaç?, ne kadar?) sorusunun cevâbı (durumundaki) mîmin teşdidiyle el-kemmiyye de bunu teyid eder." (Tehânevî, "*el-Mâhiyye*", *Kitâbu keşşâfi istilâhâtî'l-funûn*, Kalkuta 1862 bs.'sından

III. İSTİLAH OLARAK MÂHİYET

1. Mantık ilminde mâhiyet

“Düşünme, akıl yürütme veya yürütmeler zinciridir¹⁷ ki, buna “*düşüncenin* özdeşten özdeşe geçerek ilerlemesi”¹⁸ de diyebiliriz. Mantığı ise, bu zihin işlemlerinden hangisinin doğru yere, hangisinin yanlış yere ulaştırdığını gösteren; hatadan korunmak için *nasıl düşünülmesi* gerektiğini öğreten bir fen olarak tarif etmek mümkündür ve Bu fennin konusunu bir şeyin sûretinin zihinde husûl bulmasından ibaret olan *tasavvurî* bilgilerle, zihinde sûreti husûl bulan şeyin vâki’ olup olmadığının anlaşılmasından ibaret olan *tasdîkî* bilgiler meydana getirmektedir.¹⁹ Burada *şey*’ kelimesinin, var olması bakımından her varlığa verilebildiğini ve bilgilerimizin de zarûrî ve bedîhî olarak iki türünün bulunduğunu hatırlamamız yararlı olur.²⁰

Duyumların zihinde kalan kopyalarına *hayâl* denir.²¹ Bir şeyin mücerret ve umumi tasavvuruna ise *meşhûm* veya fikir denir ve lafızlarla ifâde edilir ve ağızdan çıkan anlamlı veya anlamsız sese *lafz* dendiği gibi mukabiline lafız vazolunan zihni sûretlere de *ma'nâ* (meşhûm) denir.²² Yalnız, lafız mana ilgisinden hareket ederek, meşhûmu ifade eden bir dil objesi olan *kelime* ile *meşhûmu* bire bir eşit görmemek gerekir. Çünkü aynı meşhûmu taşıyan başka başka kelimeler bulunduğu gibi bir ve aynı kelime de çeşitli, farklı meşhûmları ifade edebilir.²³

ofset bs., İstanbul 1984, s. 1313).

Bir başka kaynak dabu bilgileri hemen hemen aynıyla naklederek, kelimenin mâ'ya nisbet yoluyla yapıldığı görüşünü daha kuvvetli bulan ve *mâ'iyetun* 'daki hemzenin hâ 'ya kalbini mahrec yakınlığına değil de elde edilecek kelimenin mâ 'dan yapılmış bir masdar intibâi meydana getirmemesini sağlama arzusunı bağlayan Cürçânî'nin izah tarzını benimsemektedir. (Bustânî, *Muhîtu'l-muhît kâmusun mutavvelun li'l-lugati'l-'arabiyye*, Beyrut 1987, s. 870; Cürçânî, *Kitâbu't-ta'rîfât*, İstanbul (?) bs. ty., s. 195).

Bir izah tarzı da şöyledir.: “el-Mâhiyyetu'nun aslı *mâ huve*'dir. Buna nisbet yâ'sı eklenmiş sonra da vâv yâ'ya kalbolarak idgâm yapılmış böylece böylece *mâhiyyun* meydana gelmiştir. Daha sonra buna vahdet-i cins için tâ eklenmiş böylece *mâhiyyetun* olmuştur. Sonra da hakikat-i cins için elif ve lâm harfleri katılarak *el-mâhiyyetu* elde edilmiştir” (Teftezânî, *Risâletu'l-hudûd*, s. 15, dipnot 33'de, Hâşiyetu ta'rîfât li's-seyyid eş-şerîf el-cürçânî, İstanbul 1327 içinde Mütemmimâtü't-ta'rîfâtî's-seyyid, s. 164'den naklen).

Burada masdariyyeye şöyle bir örnek verilebilir: Harîr, ipek (isim); harîriyyet, ipeklik, ipek olma hali (masdar).

¹⁷ Hasan Küçük, *İslamda ve Batıda Mantık*, 2. bs., İstanbul 1988, s. 48.

¹⁸ Necip Taylan, *Mantık Tarihçesi Problemleri*, İstanbul 1981, s. 11.

¹⁹ F. Nuri K., *Sûrî Mantık*, İstanbul 1968, s. 3-4.

²⁰ Sâbûnî, *el-Bidâye fi usûli'd-dîn*, Mâturîdiye Akâidi adıyla trc., Bekir Topaloğlu, Ankara 1982, s. 55; Hüseyin Atay, *İbnî Sînâ'da Varlık Nazariyesi*, Ankara 1983, s. 31.

²¹ Küçük, a.g.e., s. 58.

²² F. Nuri K., a. g. e., İstanbul 1968, s. 4-5.

²³ Taylan, a. g. e., s. 120.

Mefhûmlara gelince: Zihindeki bir tasavvur, sadece bir tek şeye ait olup ortaklığı kabul etmiyorsa *cüz*'i, ortaklığı kabul ediyorsa *küllî* bir mefhûmdur; diğer bir ifadeyle bir sınıfın bütününe şâmil olan mefhûm küllî, bir ferdine şâmil olan mefhûm ise *cüz*'idir.²⁴ İşte mantığın esasen üzerinde durduğu mefhûmlar da küllî olanlardır.

Küllî bütün mefhûmlar göz önüne alındığında, bunların beş dereceye bağlanabildiği görülür: *Cins, nev', fasl, hassa ve 'araz*²⁵ Bu beş küllî mefhûm incelendiğinde şu özellikler belirmektedir: Cins nev''den daha şumullüdür, fasl cins içinde nev''i ortaya çıkaran özellikler, hassa yalnızca nev''e ait özellikler, 'arad ise nev''in kalıcı olmayan, geçici özelliklerindendir.²⁶

Mantık ilmine göre *mâhiyet*, lafzın medlûlü yönünden ele alınacak olursa, bir mefhûmun ma'nâya üç nevi delâletinden biri olup, kendisinin sadece zihnî bakımdan ele alınmasıdır²⁷; mekûlât bakımından değerlendirilecek olursa, bir cins ile bir fasıldan meydana gelerek *mâ huve?* (o nedir?) sorusunun cevâbı olup bir nev''e tekabül eder.²⁸

2. Felsefe ve kelâm ilminde mâhiyet

Bütün ilimlere rehber olan mantıktan şüpheşiz ki ilk ve en ziyade yararlanan ilim felsefedir. Felsefeden bir hayli yararlanmış olan kelim ilmi de bilmünâsebe mantık ilminin tecrübe verim ve birikimlerini bağrında taşır. Fakat bu durum bizi felsefede ve kelâmında mâhiyet hakkında kayda değer farklı bir anlayış ve izahın bulunmadığı fikrine sevk etmemelidir.

Mâhiyet mefhûmuna en erken, "Her varlığın mâhiyeti, onun özü, doğası gereği olduğu şeydir"²⁹ ve "Ancak bir şeyin doğası gereği olduğu her şey de mâhiyeti değildir"³⁰ diyen antik Yunan filozoflarından Aristoteles'te rastlıyoruz. Buna bağlı olarak Ravaissou da şu tarifi ortaya koymaktadır: "Bir şeyin mâhiyeti, olduğu her şey değildir, yalnızca olmamazlık edemeyeceği her şeydir."³¹

Varlık ile onun mâhiyeti arasındaki ilişki konusunda ise Aristo mâhiyeti varlık ile bir ve aynı

²⁴ Ebherî, 'İsâgûcî, Salah Bilici, İstanbul bs. ty., s. 3.; Necati Öner, **Klasik Mantık**, Ankara 1978, s. 16.

²⁵ Küçük, **İslamda ve Batıda Mantık**, s. 69.

²⁶ Öner, a.g.e., s. 22-25.

²⁷ Taylan, **Mantık Tarihçesi Problemleri**, s. 124; Ta'rîfât, s. 195.

²⁸ Öner, a.g.e., s. 4.

²⁹ Aristoteles, **Metafizik**, trc. Ahmet Arslan, İzmir 1985, s. 320 (1029 b. 14-15).

³⁰ Aristoteles, a.g.e., s. 321 (1029 b. 15-20).

³¹ F. Ravaissou, **Essai sur la Méthaphysique d'Aristote**, 2. bs., Paris 1913, s. 512 (Aristoteles, **Metafizik**, trc. Ahmet Arslan, s. 92'de dipnot l'den naklen).

görürken Fârâbî, Vâcibu'l-vücûd dışında, mâhiyetin varlığın illeti olmayarak ona 'âriz olduğu görüşündedirler.³² İbni Sînâ da, "her şeyin cüz'leri kendisiyle birlikte bulunarak, dış dünyadaki varlıklarda var olarak veya zihinlerde tasavvur olarak gerçekleşen bir mâhiyeti bulunduğunu" ve "haddin (tarifin), bir şeyin mâhiyetini belirten söz olup, o şeyin kendisiyle kâim olan şeylerin bütününe şâmil olduğunda şüpheye yer olmadığını" belirterek, o da Fârâbî gibi mâhiyet ile varlık arasında sadece mümkün varlıklarda sözkonusu olan bir ayrıma gitmekte ve onu, varlığı ortaya koyan sebep saymamaktadır.³³

Var olması (mevcûdiyeti) yönünden her var (mevcûd) olanı inceleyen ve İslâm akâidini isbâta yarayacak bilin(ebil)ir (ma'lûm) her şeyden bahseden kelâm ilminin konusu oldukça geniş olup³⁴, bu ilme göre, "sahibine, mezkûr (anılabılır) olanın kendisiyle tecellî ettiği (apaçık bilinir olduğu) bir sıfat" şeklinde tarif olunan "yaratılmışlara özgü" olan "ilme (bilgiye) ulaştıran (şey)ler üç (tane)dir: selîm (kusurlu olmayan) hisler (duyular), sâdık (doğru, gerçek) haber akıl".³⁵

Kelâmda mâhiyet *bir şeyi o şey kılan şey* olup, genel olarak hakikat kelimesinin müterâdifi sayılır" ve bu bir şeyi o şey kılan şeye, gerçekleştiğinde *hakikat*, teşahhus ettiğinde *hüviyyet*, bunlar gözönüne alınmaksızın (yalın olarak) düşünüldüğünde *mâhiyet* adları verilir.³⁶ Ancak meşhur olan (genel kabul gören), hakikatın, varolmak yönü gözönüne alınarak, mâhiyetin ise bu yönü gözönüne alınmayarak kullanılmasıdır ki, bu, mâhiyetin hakikatten daha şumullü olması demektir.³⁷ Zîrâ mâhiyet, ister (zihnin) dışında bir şeyi doğrulasın, ister böyle bir şeyi doğrulamasın; hakikat ise zihnin dışında bir şeyi kesinlikle doğrulayan, bir şeyi o şey yapan şeydir.

³² Aristoteles, *Metfizik*, s. 322 (1031 b. 15-20);

Hüseyin Atay, "Mahiyet ve varlık ayrımı", *Uluslararası İbni Sînâ Sempozyumu Bildirileri 1983*, nşr. Kültür Bakanlığı nâmına Millî Kütüphane Müjgan Cumbur - Orhan Doğan), Ankara 1984, s. 142.

³³ İbni Sînâ, *El-İşârât ve't-tenbihât me'a şerhi Nasîruddîn et Tûsî*, el-kısmu'l-evvel, th. Suleymân Dunyâ, Kâhira bs. ty., s. 154, 204;

Parwez Morewedge, *The methaphysics of Avicenna A Critical Translation Commentary and Analysis of the Fundamental Arguments in Avicenna's Metaphysica in the Dânişnâme-i 'Alâî* (The book of scientific knowledge), New York 1973, s. 31-32, 57, 59;

R. Arnaldez, "Mâhiyya", *Encyclopedia of Islam*, 2. bs., c. 5, Leiden 1979, s. 1261

³⁴ İsmail Hakkı İzmirli, *Yeni 'İlm-i Kelâm*, Arap asıllı Türk harfleriyle basılı metni Latin asıllı Türk harflerine çevriyazılı nşr. Sabri Hizmetli, Ankara 1981, s. 2-3;

Ali Arslan Aydın, *İslâm İnançları ve Felsefesi*, Ankara 1973, s. 41-42.

³⁵ Kestelânî, *Hâşiyetu Kestelî 'alâ Şerhi'l-'akâid*, Salah Bilici bs., İstanbul 1966, s. 25-29.

³⁶ Kestelânî, *a.g.e.*, s. 20.

³⁷ Ramedân Efendi, *Şerhun li Ramedân Efendi 'alâ Şerhi'l-'akâid*, Salah Bilici bs., İstanbul 1965, s. 27.

IV. MÂHİYETİN BAŞKA MEFHÜMLARLA İLİŞKİSİ

Mâhiyet hakkında buraya kadar yaptığımız gözden geçirmelerde, bu mefhûmun daha çok mantık, felsefe, kelâm ilimlerinin mevzu ve gayelerine uygun bir şekilde ele alınmış ve işlenmiş olduğunu; bu itibarla da incelemelerin temelini *mefhûm* mefhûmunun teşkil ettiğini görmüş bulunuyoruz.

Bir mefhûma sahip olmak demek genel olarak şu üç manaya gelir: 1. Bir kelimenin anlamını bilmek, 2. bir şeyi o şey olmayan şeylerden ayırabilmek, ya da hazır olmadığına o şeyi veya tasavvurunu akla getirebilmek, 3. Bir şeyin tabiatını bilmek yani tek tek şey'lerde tarif ve temsil olunan ve onları o şey yapan özellikleri (küllîleri, mâhiyetleri vs.) anlamaktır. Burada şu iki soru vâridir: 1. Bu kullanımlardan (eğer vaki ise) hangisi esasır?, 2. Bunlar hakkında ne tarz mufassal îzâhât verilebilir? Bu sorularla meseleye yaklaşılsa mefhûm ıstılahının manası iki soru arasında dalgalanır. Birinci soruya cevap aramaya yönelinirse "bir mefhûma sahip olmak" kabaca lafzî (ismî, i'tibârî), zihnî (aklî, fikrî) ya da hakîkî (ş'e'nî, tabî'î) bir tefsîr edinmek demektir. İkinci sorudan ise, yine kabaca, seçilen kullanılış tarzına göre mefhûmun alacağı mana, bir fâil ile mef'ûl arasındaki bir nev'i ıtlâ' veya vukûf ya da bir vazifenin yerine getirilmesi münâsebetidir.³⁸

Her araştırmada esas gaye, mezkûr (mevzû) hakkında açık bir fikre sahip olabilmek demek olan ilme ulaşmaktır. Bu açıklık ise sübût (karâr, durağan olma, oynamama, değişmeme; doğru olma, şüphesiz olarak gerçekleşme) mefhûmu ile yakından ilgilidir.³⁹ İlim çoğu kez tarifile alakalı olup, o da zât, 'ayn, nef, tabiat, mâhiyet vs. gibi, her biri yekdiğeriyle içiçe olan mefhûmlarla alakalı olduğundan bu mefhûmları kısaca ele almayı faydalı görüyoruz.

Zât, 'ayn ve nef kelimelerini incelediğimizde bu üç kelimenin bazı ufak farklarla tek bir mana alanında temerküz ettiğini görüyoruz.⁴⁰ Tabiatı incelediğimizde de onu zâtın mürâdif ve bir şeyin cevheri olarak görüyoruz.⁴¹ Bu araştırmaların neticesini şu şekilde özetlemek mümkündür: *Tabiat* (=mahiyet) = *cevher* (=hakikat) = *zât* (=şahs) = *nefs* = *ayn* (=hâlis, vâzih).

³⁸ P. L. Heath, "Concept", *The Encyclopedia of Philosophy*, Newyork 1972, c. 2. s. 178.

³⁹ "Hakâiku'l-eyyâi sâbitetun ve'l-'ilmu bihâ mütehakkikun" (Varolanların bu durumu değişken değildir ve ilim de bununla gerçekleşir) tarifini hatırlayalım. (Kestelânî, a. g. e., s. 19-20).

⁴⁰ Sahip manasına gelen zû kelimesinin müennesi olan zât, nef ve şahs demektir (Mu'cem, s. 307). Şahs yüksekliği olan ve görünen her cisim, daha çok da insan için kullanılır; belirme, ayrılma manalarını verir (Mu'cem, s. 475). Nefs bir şeyin zâtı ve onun 'aynıdır (Mu'cem, s. 940). 'Ayn ise, o da bir şeyin zâtı ve nefsi olup (Mu'cem, s. 641) aynı zamanda hâlis (katışksız), vâzih (açık) manalarına da gelir (Müncid, s. 541-542). Kezâ 'ayn "kendi kendine sâbit vve müstakillen mevcut şey demektir" (Mustafa Namık Çankı, "Entite", *Büyük Felsefe Lugatı*, İstanbul 1954, c. 1, s. 701-702).

⁴¹ Tabiat bir şeyin cevheri, mâhiyeti olup zâtla mürâdif sayılmıştır. (Çankı, "Nature", a.g.e., c. 2, s. 491). Bir şeyin cevheri ise, o şeyin hakîkati ve zâtı olup kendi kendine (başına) var olandır ve böyle olmayan 'arazın mütekabilidir (Mu'cem, s. 149) "Cevher, tebeddül eden eşyâda dâimâ olan şey ki, aynıyle bâkî kalmakla ve kendi sıfât-ı mütevâliyesine hâmil-i müsterek hizmetini îfâ etmekle beraber, tekeyyüf eden bir mevzu nazarıyla bakılır. Hâsılı cevher hâdisâtın tahtında olan ve hâdisât ve sıfât kendisine haml olunan şeydir. Cevher daima bir ve sıfat ise müteaddid ve mütebeddildir." (İsmail Fennî Ertuğrul, "Substance", *Fransızcadan Türkçeye Felsefe Lugatı*, İstanbul 1341, s. 670)

V. MÂHİYETİN TARİFİ

Muhtelif ilimlerin mâhiyet mefhûmuna kendi mevzu ve gayeleri dahilinde getirdikleri tarif ve açıklamaları görmüş bulunuyoruz. Araştırma konumuz olan vergi ve zekât gerek dış dünyada bulunmalarından dolayı *hakikî*, gerekse ilim konusu teşkil etmelerinden dolayı *ihnî* ve *i'tibârî* birer varlığa sahiptirler. Ancak dış dünyada madde olarak birer yer tutsalar da bunlar büsbütün birer cisim değildirler. Bu durumda mezkûr tarif ve açıklamalara dayanmak suretiyle hukuk, maliye, iktisat, siyaset, ahlâk vb. birçok ilim dalının kimiyle doğrudan kimiyle dolaylı olarak ilgisi bulunan vergi ve zekâtın mâhiyetlerini araştırabilmemiz, bu gayeyi gerçekleştirebilmemiz mümkün müdür? Bu soruya tek yönlü bir cevap bulmanın güçlüğü açıktır. Bununla birlikte mâhiyeti nerede aramalıyız sorusundan vazgeçilmesi de mümkün değildir.

Buraya kadar ki incelemelerimiz mâhiyeti "tarif"e bağlamaktadır.⁴² Bu da mâhiyeti ait olduğu varlığın ayırdedici özelliklerinde aramaya sevkedicidir. Bu arayış bizi ileride vergi ile zekât arasında mukâyeseler yapmaya bünyeleri, bünyelerdeki benzerlikleri, ayrılıkları, kalıcı ve değişir yönleri incelemeye ve nihayet bu konuda yapılmış başka incelemeleri değerlendirmeye götürecektir.

Bu bölümün nihayetinde mâhiyet mefhûmunu kullanırken, hem muhtelif ilimlerin bu mefhûmu nasıl anladıkları, değerlendirdikleri ve ne şekilde kullandıklarının, hem de birtakım mukayeselerde bulunurken ortaya çıkan durumların dengeli bir şekilde dikkate alınması gerektiği neticesine varıyoruz.

⁴² "Kavl-i şârih de denilen tarif, sûret-i 'umûmiyede bir şeyin veya bir mananın veyahut bir lafzın mâhiyetini izâh eden şeydir. Hâricte vücûdu olmayan şeylerin tarifine ismî tarif denir" (Ertuğrul, "Definition", a.g.e., s. 167). Bu duruma göre mâhiyetin tarifi ismî tarif olacaktır. Ancak tarif mâhiyetle yapıldığından burada bir muğlaklık ortaya çıkmaktadır. Bunu gidermek için tarifi şu tarifini dikkate almak mümkündür: "Tarif bir şeyin ayırdedici özelliklerini anarak onu sınırlamaktır" (Mu'cem, s. 595).

İKİNCİ BÖLÜM

V E R G İ

I. VERGİNİN GENEL OLARAK İLMÎ KONUMU

Verginin kendisini etraflica incelemeye başlamadan önce, bulunduğu yeri ana hatlarıyla anlamaya çalışmayı ve içinde yer aldığı ilim dalına kısaca bir göz atmayı gerekli ve yararlı buluyoruz.

Öncelikle, “*vergi, tarihe bağlı olan mâlî bir hâdisedir*”.⁴³ Bu hükmü başka müellifler de daha ayrıntılı bir şekilde ele alarak tekrar etmektedirler: “*Vergi, değişmez, mutlak bir varlık olmayıp, târihî bir olaydır.*”⁴⁴ Bu tasvirler bize verginin tarih boyunca görülen, bilinen, tanınan ve yaşanan bir olay olduğunu, değişimler geçirdiğini ve buna bağlı olarak da sâbit olmadığını, özel bir takım sebepler ortaya çıkmadığı sürece, bundan sonra da değişebileceğini göstermektedir. Bunun yanısıra vergi konusunda yazan müelliflerin, verginin varlığını genellikle devletin varlığı ile hem-dem kabul ettiklerini görüyoruz.⁴⁵ Yalnız burada bizim karşı karşıya bulunduğumuz önemli bir problem var. Bu da değişkenlik meselesidir. Vergideki değişkenliğin, toplumda ve tabiidir ki onun bir ürünü durumunda bulunan devlette ve devlet mefhûmündaki (anlayışındaki) değişmelerle yakından ilgili olduğu açıktır. Problemimiz, devlet nedir? ile hangi devlet? ve hangi (devletteki) vergi? sorularıyla daha belirgin bir görünüm kazanmaktadır. Devlet nedir? problemini de ele almanın, bu soruya cevap arayıcı esaslı incelemelerde bulunmanın, bu çalışmanın sınırlarını aşacağında şüphe yoktur.⁴⁶ Ancak, hangi devlet? ve hangi vergi? gibi sorular karşısında ise, *bugünkü* cevabının karşımıza çıkaracağı muhteva ile yetinerek bugünü esas alacağız.

Vergi “ekonomi ile siyaset arasında hudut teşkil eden”⁴⁷ *mâliye* ilminin ana konularından birisidir. Öyle ki, “*zamanımızda vergi doktrinleri mâliye ilminin merkez noktasını teşkil eder*”.⁴⁸ Konuya ağırlık verilerek suretiyle tarif edilecek olursa: “*Mâliye ilmi, devletin, vazifelerini görmesi için lüzumlu olan mâlî vâsıtaların elde edilmesi ve kullanılması meselelerinin ilmidir.*”⁴⁹ Bu tarifte yer alan: 1. Devlet, 2.

⁴³ Fritz Neumark, *Mukayeseli Hukukun Mâliye İlminde Önemi*, trc. Orhan Arsal, İstanbul 1937, s. 9.

⁴⁴ M. Orhan Dikmen, *Mâliye Dersleri*, 3. bs., İstanbul 1969, s. 65.

⁴⁵ İbrahim Fazıl Pelin, *Finans İlmi ve Finansal Kanunlar*, İstanbul 1937, s. 131-132.

⁴⁶ Bununla birlikte verginin devletle yakından alakası dolayısıyla, bu hususu büsbütün sükût geçmenin araştırmanın selâmeti bakımından uygun olmadığı fikrinden hareketle Dördüncü Bölüm’de devlet mevzuuna bir miktar temas edilecektir.

⁴⁷ Dikmen, a.g.e., s. 21.

⁴⁸ Neumark, a.g.e., s. 9.

⁴⁹ Dikmen, a.g.e., s. 13.

Vazifeleri, 3. Mâlî vâsıtalar, 4. Bu vâsıtaların elde edilmesi ve kullanılması meseleleri şeklinde sırayabileceğimiz bir kaç unsuru kısaca ele almak yararlı olur.

1. Devlet

Mâlî faaliyetlerle ilgili olan ve olmayan, il özel idareleri, belediyeler, köyler, vakıflar, üniversiteler, kültür ve araştırma müesseseleri, enstitüler, bazı şartlarda tek siyâsî partiler, ticaret, sanayi ve meslek odaları, sosyal sigorta müesseseleri gibi başka bir çok kamu tüzel kişileri de vardır. Ancak bunların sahip oldukları mâlî yetkiler aslî olmayıp müdevverdir. Çünkü, kendiliğinden mâlî kudrete sahip olan, mâlî salâhiyetin bizzat kendi varlığında bulunduğu yegâne kamu tüzel kişisi devlettir. Ayrıca devlet dışındaki kamu tüzel kişilerinin yaptıkları mâlî işlemlerin toplam hacmi, meselâ Türkiyede, devletinkinin yaklaşık ancak onda biri kadardır. Bütün bunlardan dolayı tarifte, "aslî" önemi hâiz olan devlet anılmış, "ıdlî" önemdeki diğer tüzel kişilikler onun şumûlû içinde düşünülmüş ve görülmüşlerdir.⁵⁰

2. Devletin vazifeleri

Devletin vazifelerinin neler olduğu konusu, târih içinde, toplumda ve dolayısıyla devlet hakkındaki anlayışta meydana gelen değişmelerle yakından ilgilidir ve bunlara bağlı olarak değişkenlik göstermiştir. Yine günümüzde de devletin vazifeleri, farklı coğrafyalarda ve farklı kültürlerde bâriz denebilecek başlıklar gösterir.⁵¹ Bununla beraber hiç değilse genel olarak, *devletin*, şumûlû birbirlerinden farklı olsa da toplumlardaki *müşterek hedeflerin toplum adına gözeticisi* olduğu söylenebilir.⁵² Fakat temelde devletin vazifelerinin neler olduğunu, ne incelemek ve ne de belirlemek mâliye ilminin konuları arasında yer almaz; bunu siyaset yapar.⁵³ Mâliye "sadece bu vazifelerin gerekli kıldığı ve bunlara uygun bulunan, mâlî vâsıta ve faaliyetleri tayin veya muayyen mâlî tedbirlerin muhtemel neticelerini tetkik ve tesbit etmeye çalışır".⁵⁴

3. Mâlî vâsıtalar

Bu söz esas itibariyle nakdi belirtir ki, pek cüz'î istisnâlarla birlikte paradan ibarettir. Çünkü, bugünkü iktisâdî yapının gereği olarak, devletin vazifelerini yerine getirmek için yapacağı her iş, öyle veya böyle, şu veya bu miktar para harcanmasını gerektirir. Bu da devletin vazifelerini yerine getirmesi için para lâzım demektir. Yalnız, tarifte para yerine mâlî vâsıtalar sözünün kullanılmasındaki gaye, hem istisnaları da kapsamak, hem de bu paranın (nakdin), özellikle verilmek (harcanmak) üzere alınmış olan

⁵⁰ Dikmen, *Mâliye Dersleri*, s. 13-15.

⁵¹ Dikmen, *a.g.e.*, s. 15.

⁵² Memduh Yaşa, *Kamu Mâliyesine Giriş*, İstanbul 1973, s. 2.

⁵³ Yaşa, *a.g.e.*, s. 16.

⁵⁴ Dikmen, *a.g.e.*, s. 16.

bir vâsıta özelliğinde olduğunu belirtmektedir.⁵⁵

4. Vâsıtaların elde edilmesi ve kullanılması meseleleri

Devletin, mâlî vâsıtaları elde etmesi ve vazifelerini yerine getirmek üzere kullanmasıyla mâlî olaylar gerçekleşip sona ermezler. Bu olayların bir de mâlî olmayan etkileri vardır. Bundan dolayı mâliye, sadece mâlî vasıtaların elde edilmesi ve kullanılması, yani bir bakıma bunlar arasındaki dengeyi değil, bu işlemlerin ekonomik ve sosyal tesirlerini de tetkikleri çerçevesinde bulundurulur. İşte tarifte mâlî vâsıtaların elde edilmesi ve kullanılması meseleleri denmesinin sebebi budur.⁵⁶

Bu açıklamalara, mâliye ilminin genelde târîh, demografi (nüfus ilmi) ve ahlâk, özelde ise hukuk, işletme iktisadı ve iktisat ilimleriyle ilişkisi ve alışverişi bulunan ve mâlî olayların bünyesine uygun olarak mâlî ekonomi, mâlî politika, mâlî hukuk, mâlî teşkilât, mâlî teknik, mâliye târihi, mâlî doktrinler târihi vs. gibi birçok bölümlerden meydana gelen girift karakterde bir bütün olduğunu eklemek yerinde olur.⁵⁷

Verginin genel konumuna ilişkin açıklamalarımızı şöyle bir ifade ile bağlayabiliriz: *Vergi, hukuk, iktisat, işletme ilimlerinin arakesitinde yer alan mâliye ilminin temel konusunu teşkil eden önemli bir sosyal olaydır.*

II. VERGİNİN TARİFİNE HAZIRLIK

Verginin genel bazı hatları mâliye ilminin tarifi sırasında kendini hissettirmiş ve göstermiş olmakla beraber, tam bir vergi tarifine varmak için halen birtakım mefhûmları daha ele almak gereği vardır. Bu mefhûmları: 1. Kamu yararı, kamu hizmeti, devlet hizmeti, 2. Kamu masrafları, kamu harcamaları, devlet harcamaları, 3. Devlet ve kamu mefhûmları arasındaki münâsebet ve devlet harcamalarının artışı, 4. Devlet gelirleri, 5. Devlet gelirlerinin neveleri 6. Verginin dayanakları olarak altı başlık altında toplayıp inceleyebiliriz.

1. Kamu yararı, kamu hizmeti, devlet hizmeti

Esasen, “hep, bütün” anlamlarına gelen bir sıfat olup, bu anlamda kullanımı eski olan *kamu* kelimesi, bir ülkede yaşayan insanların, halkın bütünü anlamında kullanılan bir isimdir.⁵⁸ Kelime bu haliyle Arapçadaki ‘âmm ve ‘âmme kelimelerine müttekâbil görülebilir.

⁵⁵ Dikmen, *Mâliye Dersleri*, s. 17.

⁵⁶ Dikmen, *a.g.e.*, s. 18.

⁵⁷ Dikmen, *a.g.e.*, s. 22-27.

⁵⁸ *Türkçe Sözlük*, s. 725; *Meydan Larousse*, c. 6. s. 837; *Gövsâ, Resimli Yeni Lugat*, c. 3, s. 1336.

Kamu yararı ise, 'âmme menfe'atı ile eş anlamlı bir mef'hûm olarak "bir toplumda tek tek ayrılamayan ve bilinemeyen kimselerin topluca yararları" demektir.⁵⁹ Kamu kelimesi bu terkipte, hem sıfat hem de isim anlamlarını kendisinde birleştirmiş olarak yer almış bulunmaktadır.

Kamu yararını yaşıyan hayatta siyaset ve hukuk gerçekleştirir. Burada siyaset, tercih, seçme imkânıdır. Bu, bazı kişisel yararların başka kişilerin yararı lehine, kimi zaman bir kişi karşısında sayıca daha büyük bir topluluğun yararının, kimi zaman da sayıca büyük bir topluluk karşısında tek kişinin nitelik bakımından daha önemli olan yararının öne alınmak suretiyle feda edilmesi demektir. Mülkünden istimlâk sonucu yol geçen kişinin yararı daha geniş bir topluluğun yararına, hastahaneye sevk edilen âcil vak'anın ambulansına yol veren trafikteki insanların yararı ise tek kişinin nitelik yönünden daha önemli olan yararına feda edilmiştir. Kamu yararının hukuk yönüyle gerçekleşmesi de, kanun koyucunun bu yararın bazı unsurlarını ortaya koyması veya maksadı belirtmesiyle olur.⁶⁰

Kamu hizmeti'ne gelince, 'âmme hizmeti de denir ki, toplumun düzenini korumak, menfe'atını sağlamak ihtiyaçlarını gidermek amacıyla (devletin) ve diğer kamu kuruluşlarının yaptığı teşebbüslerle, devamlı ve düzenli hizmetlerin tümü diye tarif edilmektedir.⁶¹ Aslında bu tarifi kamu hizmeti kamu yararına yönelik hizmettir diye özetlemek mümkünse de "devletin ve diğer 'âmme hükmî şahıslarının toplumun müşterek ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla görmek mecburiyetinde oldukları sürekli hizmetlere 'âmme hizmeti adı verilir"⁶² şeklinde bağlamak daha uygun olur. Çünkü, tetkik ve münakaşa konusu olan, ekseriya devlet tarafından îfâ edilen hizmetlerdir,⁶³ kamu yararına da olsa diğer kişiler tarafından îfâ olunanlar değildir.

Bu tariflerden kamu yararı mef'hûmunun kamu hizmeti mef'hûmundan daha kapsamlı olduğu görülmektedir. Kamu hizmeti mef'hûmu ise özelliğinin gereği ve sonucu, devlet hizmeti mef'hûmuna indirgenmektedir. Sonuçta ise *devlet hizmeti*, devletin kamu yararı için yerine getirdiği sürekli hizmetler olmaktadır.

2. Kamu masrafları, kamu harcamaları, devlet harcamaları

Daha önce geçen yarar ve hizmet mef'hûmları da gözönüne alınarak ifade edilecek olursa *kamu masrafları* devletçe yapılan bütün işlerin *mâliyet*'ine giren unsurların toplamıdır diye tarif olunabilir.⁶⁴ Bu

⁵⁹ Meydan Larousse, c. 1, s. 464

⁶⁰ A. g. e., c. 6, s. 836.

⁶¹ A. g. e., c. 1, s. 464.

⁶² Halil Nadaroğlu, *Amme Masrafları Teorisi*, İstanbul 1967, s. 15.

⁶³ Nadaroğlu, a.g.e., s. 17.

⁶⁴ Nadaroğlu, a.g.e., s. 38.

tarif hukûkî esaslı olan, kamu tüzel kişilerinin nakit halindeki harcamaları biçiminde olan dar tariften bütçütün tecerrüd etmeden, ekonomiyi hareket noktası olarak almakta ve mâliye ilminin bugünkü icaplarına çok daha uygun düşmekle beraber, kamu masraflarının çeşitli bakımlardan bazı gayeler için denetlenmesi gereği ve zarûreti, hukûkî tariften tamamiyle ayrılmaya inkân bırakmayan bir faktördür.⁶⁵

Masraf ile harcama terimleri arasında ilk nazarda mühim bir fark yok gibi görülüyor ve genel olarak mâliye müellifleri bu iki terim arasında bir ayırım yapmayarak onları birbirinin yerinde kullanıyorlarsa da biz, ikisi arasında lügat esaslarına da uyan ve dayanan bir ayırım gözetiyoruz. Kamu masraflarını bir kamu yararının öngördüğü harcama konusu, kalemi olarak, kamu harcamalarını ise bu kaleme bilfiil yapılmış bir gider olarak değerlendiriyoruz. Bu anlamca *masraf sarf yeri*, *harcama* ise *sarfın kendisi* oluyor ki, ilki bir *tahsîsi* ikincisi ise bir *tediyeyi* temsil etmektedir.

Bu bilgiler ışığında her kamu masrafının behemehal bir kamu harcaması, her kamu harcamasının da bir devlet harcaması sayılamayacağı ortaya çıkmaktadır.

Yukarıda geçen kamu masrafı tarifindeki mâliyete giren unsurlar sözü tarif icabı genelleşici bir ifadedir. Yoksa nakitle (parayla) yerine getirilmeyen masraflar, harcamalar (bunlara harcama denebilirse) aslında istisnâ kabul edilirler ve bugünkü devlet harcamaları mefhumuna dahil edilmezler.⁶⁶

Nihayet, devlet harcamaları kamu hizmetlerini yerine getirmek için devlet tarafından nakden (parayla) gerçekleştirilen masraflardır diyebiliriz.

3. Devlet ve kamu mefhumları arasındaki münâsebet ve kamu harcamalarının artışı

Yukarıda geçen tariflerdeki kamu mefhumunun devlet mefhumu ile gitgide özdeş görülmekte olduğu dikkati çeken bir husustur. Genel Ekonomi Ansiklopedisinin “devlet gelirleri” ve “devlet giderleri” şeklindeki madde başlıkları da bu temayülü tevsik etmektedir.⁶⁷

Bu durum, toplum hayatında devletin, giderek vazifeleri ile birlikte ağırlığının artmasından kaynaklanmakta olup, Alman mâliyecisi A. Wagner “devlet faaliyetlerinin artışı kanunundan bahsetmektedir”.⁶⁸ Kamu hizmeti ve devlet faaliyeti vasfını kazanan her faaliyet, mâliye ilmi nazarında bir masraf ve harcama olarak telâkki olduğundan, devlet faaliyetlerindeki artışın, çabucak devlet

⁶⁵ Nadaroğlu, *Amme Masrafları Teorisi*, s. 29, 31, 35, 39.

⁶⁶ Nadaroğlu, *a.g.e.*, s. 42.

⁶⁷ *Genel Ekonomi Ansiklopedisi*, c. 2, s. 204, 206.

⁶⁸ Nadaroğlu, *a.g.e.*, s. 111.

harcamalarında bir artışa dönüşeceği açıktır.⁶⁹ Gerçekten de bugünün devleti dünün devletinden daha çok daha fazla konu ile ilgilenmekte hemen her alanda faaliyet göstermektedir.⁷⁰ Bu manzara genel olarak toplumlardaki tutum, davranış ve değer yargılarında meydana gelen değişimlerin olduğu kadar doktriner gayretlerin de bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.⁷¹

Acaba devlet harcamalarındaki artışın tafsîlî sebepleri nelerdir? İlkın, artışların bir kısmının hakîkî olmasının yanısıra diğer bir kısmının da zâhîrî olabileceğini dikkate almak gerekir. Hakîkî artışların içinde de yıldan yıla veya ülkeden ülkeye meydana gelen ve gerçek rakamlarla ifade edilen mutlak artışlara değil bu hakîkî (mutlak) artışların millî gelire⁷² nisbet edilmesiyle ifade edilen nisbî artışlara itibar etmek gerekir.⁷³

Devlet harcamalarının zâhîrî artışının sebepleri: 1. Para değerinde, satın alma gücünün düşmesi şeklinde meydana gelen değişimler, 2. Bütçe⁷⁴ tanzimi usullerinde, genellik prensibinin uygulanarak, sâfî

⁶⁹ Nadaroğlu, *Amme Masrafları Teorisi*, s. 111-112.

⁷⁰ Meselâ Türkiye'de devlet, yol, su, elektrik, nakliyat gibi altyapıdan, tarım, sanayi ve ticaret ve hizmet gibi temel iktisadî faaliyet dallarına, genel güvenlik, eğitim, sağlık ve savunma hizmetlerinden kitap yayımı, tiyatro ve bale gibi kültür hizmetlerine kadar çok geniş alanlarda faaliyet sahibidir.

⁷¹ Nadaroğlu, *a.g.e.*, s. 113.

⁷² *Millî gelir* mefhumu, en basit ve sade bir biçimde, *bir ekonomide (ülkede) bir yıl içinde üretilen mal ve hizmetlerin toplamının para ile ifadesi* olarak tarif edilebilir. (Tevfik Çavdar, *İktisat Kılavuzu*, 2. bs., İstanbul 1976, s. 127).

Ancak bu toplam rakama tek bir yolla varılmaz. Bildiğimiz gibi hayatımızı mallar ve hizmetler kullanarak sürdürmekteyiz. Fakat, onları ihtiyaç duyar duymaz yanı başımızda, emrimize âmâde olarak bulmuyoruz. Çünkü önce üretilmiş, sonra da gerekiyorsa (yani onları biz meydana getirmemişsek ki çoğunlukla böyledir) bize kadar ulaşmaları gerekir. Bu da, mal ve hizmetlerde üretim, değişim ve tüketim aşamalarını ortaya çıkarır. İşte millî gelir, mal ve hizmetlerin bu üç safhadan birinde tesbit edilebilmeleri yoluyla hesap olunabilir. Böylece üç hesap yolu ortaya çıkmış olur: 1. Üretim esaslı hesap yolu, 2. Gelir esaslı hesap yolu (değişim işlemleri gelir doğurucu işlemlerdir), 3. Harcama esaslı hesap yolu (tüketim işlemleri harcamaya sebep olur). Yapılan hesaplar her üç yoldan da aynı sonucu verir; ancak, her seferinde terekübü değişir.

⁷³ Nadaroğlu, *a.g.e.*, s. 121-122.

⁷⁴ *Bütçe*, birbirinden müstakil ve müteaddit siyâsî kararları bir araya getirerek, *devletin genellikle bir yıl içinde yapacağı harcamaları ve sağlayacağı gelirleri ayrıntılı bir şekilde tahmin ve tesbit eden bir plândır*. (Yaşa, *Kamu Maliyesine Giriş*, *a.g.e.*, s. 19; GEA, s. 136).

Bütçe prensipleri: bir bütçenin kendisinden beklenen vazifeleri en iyi şekilde yerine getirebilmesi için uyulması gereken bazı esaslar, yani iyi bir bütçe de bulunması gereken temel vasıflardır. Bugünkü genel kabule göre bu vasıflar: 1. Genellik, 2. Birlik, 3. Denklik, 4. Doğruluk, 5. Açıklık prensipleridir. (Yaşa, *a.g.e.*, s. 27; GEA, s. 139).

1. Genellik prensibi: devletin bütün gelir ve giderlerinin bütçede gayr-ı sâfî olarak ve ayrı ayrı gösterilmeleridir. (Yaşa, *a.g.e.*, s. 27).

Eskiden bütçe kayıtları sâfî usulle yapılmaktaydı. Bundan dolayı da gelir elde etmek gayesiyle yapılan bazı harcamalar ve bunlar vesilesi ile elde olunan gelirler bütçede görülmezdi. Böylece gelirler arkasında gider, giderler arkasında gelir saklı kalabilirdi. Bu durum, hâliyle gelirlerin olduğu kadar giderlerin, dolayısıyla da harcamaların daha az görünmesi sonucunu meydana getiriyordu. Murakabe güçlüğü ve suiistimale açık bulunması gibi sebeplerle de, sâfî usul bırakılıp gayr-ı sâfî usul uygulanmaya başlanınca, harcamalarda da zâhîrî bir artış ortaya çıkmıştır. (GEA, s. 139).

usulden gayr-ı sâfi usule geçilmesi ve birlik prensibinin uygulanarak konsolide bütçe esasının benimsenmesi gibi yenilikler, 3. Çeşitli sebeplerle ülke yüzölçümü ve nüfusunda meydana gelen artışlar olarak başlıca üç etmene bağlanabilir.⁷⁵

Zâhiri artışlar gibi hakîkî artışlar da genel olarak: 1. Toplumlarda sosyal refah devleti⁷⁶ anlayışının belirmesi, gelişmesi ve yaygınlaşmasıyla, ihtiyaç mefhûmunun da (kendisinden anlaşılan) manaca değişikliğe uğraması sonucunda, *devletin ekonomik ve sosyal hayatta gittikçe daha fazla aktif rol alması*, 2. Öteden beri yapılagelmekte olan, meselâ, savunma gibi bir takım hizmetlerin, icâd edilen yeni silah ve vâsıtalarla daha pahalıya mal olması yanında, radyo, televizyon yayınları, nükleer santraller vbz. gibi, büsbütün yeni hizmet alanlarının ortaya çıkmasıyla, yeni yeni harcamalara sebep olan *teknolojik değişmeler*, 3. *Harpler*, özellikle de iki büyük dünya harbinin bizzat getirdiği büyük *harcamalar* ve bu harplerin sonucu olarak ortaya çıkan harp stokları bulundurma, nükleer silahlar yapımı, uzay araştırmalarına girişilmesi vs. gibi *savunma anlayış ve tedbirlerindeki büyük değişiklikler* ile, eskiye oranla çok daha yıkımlı olan bugünün harplerinin, yaraların sarılması ve yeniden imar için çok daha büyük miktarlarda harcama gerektirmesi şeklinde toparlayabileceğimiz üç ana sebebe bağlanabilir.⁷⁷

4. Devlet vâridatı ve gelirleri

Devlet vâridatı nedir? Devletin kamuya götüreceği hizmetlerin hepsi de bir takım iktisâdî

Genellik prensibinin bir başka özelliği ve sonucu da belli gelirlerin belli giderlere önceden bağlanmaması, yani tahsis yapılmamasıdır. (Yaşa, *Kamu Maliyesine Giriş*, s. 27).

2. Birlik prensibi: devletin tek bir bütçesi olması, bütün gelirlerinin ve giderlerinin bu bütçede toplanıp gösterilmesidir. (Yaşa, *a.g.e.*, s. 27).

Bu prensibi devletin, kamu masrafları mefhûmunun daha şumullü oluşuna nazaran, bütçede sadece doğrudan doğruya kendi yaptığı harcamaları değil, müdevver mâlî yetki kullanan diğer kamu makamlarının yaptığı harcamaları da içine alarak, birleşik (consolidé) bir bütçe yapması ve kullanması şeklinde anlamak yerinde olur.

3. Denklik prensibi: devlet harcamalarının normal devlet gelirleri ile karşılanarak, bu ikisinin birbirine eşitliğinin gözetilmesi demektir. (Yaşa, *a.g.e.*, s. 27).

4. Doğruluk prensibi: a. bütçedeki hesaplarda işlem hatası bulunmaması ve tahminlerin ekonomik duruma uygunluğu ile bunların gerçekleşme ihtimalinin makul düzeyde bulunması demek olan objektif doğruluk, b. bütçeyi hazırlamakla görevli olanların dürüst davranmaları demek olan sübjektif doğruluktan meydana gelir. (Yaşa, *a.g.e.*, s. 28).

5. Açıklık prensibi: a. bütçedeki rakamların ve ifadelerin türlü tefsirlere ve değişik anlamalara müsait olmaması, muhkem olması, b. bütçeye ve ona bağlı dokümanlara, isteyenin ulaşabilmesi ve inceleyebilmesi imkânının bulunması, bunun için de yayımlanması, yani *alenîyyetten ibarettir*. (Yaşa, *a.g.e.*, s. 28). Bütün bu bütçe prensiplerinin istisnalarından ârî olmayan esaslar olduklarını da unutmamak gerekir.

⁷⁵ Nadaroğlu, *Amme Masrafları Teorisi*, s. 125-128.

⁷⁶ *Sosyal refah devleti* anlayışı, özellikle Büyük Buhran ve İkinci Dünya Harbi sonrasında gelişmiş olup, iktisat siyasetiyle ilgi bir mefhûmdur. Sosyal yardım harcamalarının artırılmasıyla halka sağlık, beslenme, eğitim vbz. alanlarda minimum garantilerin sağlanmasını, vergilerin farklılaştırılması gibi çeşitli politikalarla (millî) gelirin yeniden paylaşılmasını ifade eder. (GEA, c. 2, s. 830).

⁷⁷ Nadaroğlu, *a.g.e.*, s. 129-132; Yaşa, *a.g.e.*, s. 3-5.

kıymetlerin tedarikini gerektirir. Devlet bu hizmetleri ister kendi kaından üreterek, ister kendi dışından bularak kamu yararına sevk ve hasr etsin, her iki durumda da gerekli ekonomik kıymetler bugünkü teâmül içerisinde ancak para ile tedarik edilebilir. Bu da faaliyetleri (hizmetleri) için devlete para lâzım demektir. Devlet, lâzım olan bu parayı tek değil birçok yoldan toplar. İşte bu paranın yekûnuna devlet vâridâtı denir.

Bazı mâliye müellifleri vâridâtın gayr-ı sâfi, gelirin ise safi bir tutar olduğu fikrinden ve batı dillerindeki terminolojinin bu istikamette olduğundan hareketle, vâridât teriminin devlete, gelir teriminin ise gerçek kişilere hasrını daha uygun bulmaktadırlar.⁷⁸

Ancak, bugün bütçe kayıtları esasen prensipten gayr-ı sâfi tutulduğu gibi, gelir kelimesi de, herhangi bir devlet ya da gerçek şahıs ayrımı yapılmadan kullanılır olmuştur. Bu yüzden biz de ilk elde vâridât kelimesini kullanmamıza rağmen, eş anlamda kabul ederek devlet vâridâtı yerine devlet gelirleri demekte sakınca görmeyeceğiz.

Devletlerin tek değil birçok yoldan gelir topladığını belirtmiştik. Bu çeşitli yolların bir düzene konması, her bakımdan değilse bile bazı bakımlardan olsun anlamlı ve geçerli bir tasnife tabi tutulması hem yararlı hem de lüzumludur. Çünkü tasnif, vâridâtı nevilere taksim ve onun kendi içinde bir sisteme bağlanmasına yardım eder. Nevilere taksim yakından incelemeyi kolaylaştırır, sisteme bağlama da vâridâtı sağlamada kolaylık ve süratin takibine imkân verir.⁷⁹

Devlet gelirlerinin tam ve taatin edici bir şekilde tasnifini yapmak elbette ki imkânsıza yakın bir iştir. Bununla birlikte yukarıda belirtilen sebeplerden dolayı da bundan bûsbütün vazgeçilemez. İşe, tasnifleri tasniften başlamak mümkündür. Tasnifler temelde iki büyük gurupta toplanabilirler: A. İdârî ve resmî tasnifler, B. Müelliflerin yaptıkları ilmî ve teorik tasnifler.

A. İdârî ve resmî tasnifler: ülkelerin imkânları, ihtiyaçları, ekonomik ve sosyal durumları, içinde bulundukları özel şartlar vs. gibi birbirinden çok farklı ve çok sayıda değışkene bağlıdır.⁸⁰ Bu yüzden ve araştırmamız açısından yararlı bir yönü de bulunmamasından dolayı, bu tip tasnifleri ele almamayı sakıncalı görmüyoruz.

B. Müelliflerin ilmî ve teorik tasniflerini araştırmamızın maksadına daha elverişli görerek, bu tasnifler üzerinde kısaca durmak istiyoruz. Bunları: a. Eski , b. Klasik c. Diğerleri olmak üzere üç kısımda görelim.

⁷⁸ Dikmen, *Maliye Dersleri*, s. 32-33; Kenan Bulutoğlu, *Türk Vergi Sistemi*, 4. bs., İstanbul 1871, s. 42.

⁷⁹ Dikmen, *a.g.e.*, s. 34.

⁸⁰ Dikmen, *a.g.e.*, s. 36.

a. Eski tasnifler: En eskileri ortaçağa ait olan, hükümdar gelirleri tasniflerinden ibarettir. Bugün için bir anlamı yoktur. Bundan sonra Merkantilistlerin, Kameralistlerin ve ünlü İngiliz iktisatçı Adam Smith'in tasnifleri vardır.⁸¹

i. Merkantilistlerden Fransız Jean Bodin'e göre devlet gelirleri: 1. Devlet emlakı gelirleri, 2. Harp ganimetleri, 3. İhtiyârî bağışlar, 4. Tâbi devletlerden alınan haraçlar (baş vergisi değil), 5. Devlet ticareti gelirleri, 6. İthalat ve ihracat gümrükleri, 7. Vergiler'den oluşur.⁸²

ii. Kameralistlere göre devlet gelirleri: 1. Kamu emlakı gelirleri, 2. Kiral hak ve imtiyazları, 3. Vergiler şeklindedir. Alman kameralist J. von Justi bunlara 4. Ârızî gelirleri eklemiştir.⁸³

iii. Adam Smith'e göre ise, devletin gelirleri iki sınıftan ibarettir: 1. Halkın geliri dışında, hükümdar veya devletin müstakil olarak sağladığı gelir, 2. Halkın gelirlerinden alınan vergiler. Bu tasnifin başlıca önemi diğer gelir nevelerini bir yana, vergileri de başlı başına bir yana ayırmış olmasıdır. A. Smith bunun yanında bir de, devlet masraflarının büyük kısmının ancak vergilerle karşılanabileceğini öne sürmüştür.⁸⁴

b. Klasik tasnifler: Uzun süre kabul görmüş olduklarından bu adla anılmışlardır. Alman ve Fransız tasnifi olmak üzere iki ana dalı vardır.

i. Alman mâliyecilerinin çoğuna göre, devlet gelirleri: 1. Özel iktisat gelirleri 2. Kamu iktisadî gelirleri diye iki kaynağa dayanır. Buna bir kısım İngiliz müellifleri de katılır. Bu tasnifi Fransız mâliyeci G. Jèze, devletin hiç bir faaliyetinin kamu yararı fikrinden müstagnî kalamayacağı fikrinden hareketle şiddetle tenkit etmiştir.⁸⁵

ii. Fransız müelliflerine göre devlet gelirleri: 1. Devlet emlak ve teşebbüsleri 2. Vergiler, 3. İstikrâzlar (borçlanmalar) dan tereküb eder. Bu tasnifin, başka neveleri içine alamadığı için yetersiz olduğu kolayca anlaşılmaktadır.⁸⁶

c. Diğer tasnifler: klasik tasniflerin ıslâhını öngören, yahut yerine yenilerini getiren tasniflerdir.

⁸¹ Merkantilistler bir memleketin zenginliğini kıymetli madenlere sahip olmasında gören iktisat adamlarıdır (Erol Zeytinoğlu, *İktisat Tarihi*, İstanbul 1971, s. 104-114).

Kameralistler merkantilistlerin bir nevi olup, devletin iktisadî rolüne büyük önem vermiş, vergi sistemleri üzerinde tahliller yapmış bir iktisatçı gurubudur (GEA, c. 1, s. 474).

⁸² Dikmen, *Maliye Dersleri*, s. 38.

⁸³ Dikmen, *a.g.e.*, s. 39.

⁸⁴ *a. y.*

⁸⁵ *a. y.*

⁸⁶ Dikmen, *a.g.e.*, s. 40.

Pek çok olan bu tasniflerden yalnız birini görmekle yetineceğiz.

Fransız mâliyecî G. Jèz'e göre devlet gelirleri: 1. Cebre dayananlar, 2. Cebre dayanmayanlar diye iki gurupta toplanabilir. Bu tasnifte de cebirden kasdın ne olduğu, kanundan mı başka sebeplerden mi kaynaklandığı ciheti tartışmalı bir nokta olmuştur.⁸⁷

5. Devlet gelirlerinin neveleri

Devlet, gelirlerinin bir kısmını doğrudan siyâsî hakimiyetine dayanarak bir kısmını da buna dayanmadan sağlar.⁸⁸

A. Devletin, doğrudan doğruya siyâsî hakimiyetine dayanarak sağladığı gelirler: Bu gelir neveleri, devletin devlet olmasının tabii sonucudur. Aşağıdaki şekilde altı ana kalemde toplanabilirler.⁸⁹

a. Vergiler: Günümüzde devlet gelirlerinin en geniş kısmını, çeşitli neveleriyle vergiler meydana getirmektedir.⁹⁰ Araştırmamızın Dördüncü Bölümünde mâhiyetleri yönünden Zekât ile mukayese edeceğimiz devlet gelirleri bunlardır.

i. Asıl vergiler: Vergi tarifine mutabakatları tam ve açık olan vergi neveleridir. Başlıca, 1. Gelir, 2. Tüketim ve 3. Servet olarak üç nevidirler.⁹¹

ii. Harçlar: Bunlar da esasında vergidirler. Özellikleri ise, kullananlar ile kullanmayanlar arasında bölünmesi mümkün bazı devlet hizmetlerini kullananlardan, kullanma dolayısıyla alınmalarıdır.⁹²

iii. Şerefiyeler: Kamu makamlarının gerçekleştirdikleri imar faaliyetleri neticesinde mâmeleklerde meydana gelen değer artışı dolayısıyla alınan vergilerdir.⁹³

b. Para cezaları ve el koymalar: Bunların asıl gayeleri gelir sağlamak değilse de sonuçta devlet için bir gelir kalemi teşkil ederler.⁹⁴

⁸⁷ Dikmen, Maliye Dersleri, s. 41.

⁸⁸ Dikmen, a.g.e., s. 46.

⁸⁹ a. y.

⁹⁰ a. y.

⁹¹ a. y.

⁹² Dikmen, a.g.e., s. 47.

⁹³ Dikmen, a.g.e., s. 48.

⁹⁴ Dikmen, a.g.e., s. 49

c. Cebri istikrâzlar: Devletin, asgarî kabul ettiği bir haddin üstünde gelire veya servete sahip olan kimselerden, buna göre muayyen nisbetler dahilinde tesbit ettiği tutarları, borç olarak isteyip almasıdır. Devletin tek taraflı tasarrufu ile vücut bulan cebri istikrâzlar, karşılığı (geriye ödemesi) olduğundan vergilerden biraz farklılık taşırlar. Cebri istikrâzlar, şartları, para ve sermaye piyasasına göre değil, vergide olduğu gibi mükelleflerin muhtemel psikolojik ve sosyal reaksiyonları gözönüne alınarak tesbit edilseler de, tatmin edici sonuçlar vermezler.⁹⁵

d. Para siyaseti tedbirleri: Devletin gelir sağlama yolları içinde vergilerden sonra en önemli yol budur. Başlıca üç nevi vardır: i. Bozuk para basımı, ii. Devalüasyon, iii. Emisyon.⁹⁶

i. Bozuk para basımı: Devlet bu yolla geliri, çıkardığı bozuk paraların tedavülde taşıyacağı değer ile bunların çıkarılması için katlandığı (daha düşük) baskı mâliyeti arasındaki farktan sağlar.⁹⁷

ii. Devalüasyon: Devletin, millî para biriminin değerini dışa karşı düşürmesidir. Bu işlemin gelir meydana getirici etkisi şöyledir: Millî para biriminin dışa karşı değeri düşürülünce, merkez bankasının elinde bulundurduğu döviz ve altın stoku ile devletin bu cinsten borç ve alacaklarının değeri de, yeni (değeri düşük) para ile ölçüldüğünden, itibari olarak yükselmiş olmaktadır. Böylece devletin, bu yükselişe meydana gelen farktan yararlanarak gelir elde etmek imkanı ortaya çıkmış olur. Tabii ki devalüasyon karşısında merkez bankasındaki döviz ve altın stokları ile bu cinsten devlet alacakları gelir artışı etkisi gösterirken, devlet borçları da gider artışı etkisi meydana getirir.⁹⁸

iii. Emisyon: Aslında emisyon devletin hakimiyet hakkını doğrudan doğruya kullanması suretiyle para çıkarmasıdır. Fakat bugün devletin, emisyon yolu ile gelir sağlamasından anlaşılan bu değildir. Bugünkü uygulamanın esası, devletin, merkez bankasından kısa vadeli borç istemesi ve bankanın da bunu para basarak karşılamasıdır. Ancak, bu borçların, bütçe yılı sonunda ödenmiş ve kapatılmış olması gerekirken, uygulamada hemen hemen daima ödenmediği ve bütçe içinde daimi bir yer işgal ettikleri görülmektedir. Bu da, çıkarılmış olan yeni paranın taşıdığı yeni satın alma gücünün piyasada yerleşip kalması demektir. Bu hal ise, devletin gerçekte var olan bir satın alma gücünü devralmış olmamasından dolayı, enflasyona⁹⁹ sebep olur. Sonuçta devlet, enflasyon sebebiyle servet ve gelirlerini enflasyonun

⁹⁵ Dikmen, *Maliye Dersleri*, s. 50.

⁹⁶ Dikmen, *a.g.e.*, s. 51.

⁹⁷ *a. y.*

⁹⁸ Dikmen, *a.g.e.*, s. 51-52.

⁹⁹ *Enflasyon* Latince'den gelen bir kelimedir, şişme demektir. Para değerinin düşmesi ve fiyatların yükselmesi şeklinde tezahür eder ya da hissedilir. Çok sayıda ve girift sebepleri vardır. Bunları *talep ve mâliyet şişkinliği* şeklinde özetlemek mümkündür. Enflasyonun cereyan ediş tarzı, hızı yönünden, 1. Aşırı (çok hızlı), 2. Kronik, müzmin, mutedil hızda), 3. Belirsiz (sürünen, pek yavaş) olmak üzere üç derecede değerlendirilebilir. Aşırı enflasyonun başlıca sebebi emisyonlardan dolayı meydana gelen, ekonomide (ülkedeki) üretilen, tedavül eden ve tüketilen mal ve hizmetlerin bütününi ölçen toplam para miktarında meydana gelen şişme (nisbetsizlik) dir. (GEA, c. 1, s. 271).

seyrine uygun olarak artıramayanları bir nevi vergilendirmek suretiyle gelir sağlamış olmaktadır.¹⁰⁰

e. Diğer kamu idarelerinin gelirlerinin devlete devriyle sağlanan gelirler: Daha ziyade federal bünyeli memleketlerde görülen bu yol, gelir sağlayan idarenin gelirinin bir kısmını federe devlete devir ve nakline dayanmaktadır ki buna gelirlerin çeşitli kamu idareleri arasında paylaştırılması (mâlî tevzin) denir. Bugün daha ziyade yaygın olan şekli gelirin devletten diğer amme idarelerine doğru naklidir.¹⁰¹

f. Yabancı devletlerden cebren sağlanan gelirler: Bunlar karşılıklı andlaşmalara dayansalar da aslında, genellikle harpler sonucunda, hakimiyetlerinin dışı doğru nefâzının bir tezahürü olarak, gâlip devletlerin mağlup olanlardan kimi bir defaya mahsus olmak üzere, kimi her yıl tekrarlanan, tazminat vbz. adlar altında aldıkları aynî veya nakdî ödemelerden ibarettir.¹⁰²

B. Devletin doğrudan doğruya siyâsî hakimiyetine dayanmayarak sağladığı gelirler: Bunlar da başlıca altı gurup teşkil ederler.

a. Devletin üretim faaliyetlerinden sağladığı gelirler: Devletin, en geniş anlamda üretime ilişkin bütün faaliyetlerinden sağladığı gelirlerdir.¹⁰³

i. Aynî gelirler: Devlete ait ormanlardan devletin kendisi için çıkarttığı odun ve keresteler ile devlete ait silah fabrikalarının üretilen orduya teslim ettiği silah ve cephaneler bunun en tipik örneğini teşkil eder. Bunlar bütçede görünmeseler de gelir sayılmaları gerektiği söylenebilir.¹⁰⁴

ii. Kamu kuruluşlarının aldıkları ücretler: Kamu hizmetlerinin esasen bedelsiz olmaları gerekirken, bu hizmetlerden yararlanma hususundaki aşırı eğilimleri sınırlandırmak ve bu hizmetlerin masraflarının bir kısmını olsun bu yolla karşılamak gayesiyle bu hizmetleri veren kuruluşlar tarafından, hizmetten yararlananlardan alınan ücretlerdir.¹⁰⁵

iii. Kamu teşebbüslerinin kazançları: Kamu teşebbüslerinin gelir ve giderleri, istisna olarak bütçede net bakiye ile (sâfî olarak) yer alırlar. Fakat bu durum nihayet bir gelir kalemi olarak bu tasnîfteki yerlerini etkilemez.¹⁰⁶

¹⁰⁰ Dikmen, **Maliye Dersleri**, s. 52-54.

¹⁰¹ Dikmen, **a.g.e.**, s. 54.

¹⁰² Dikmen, **a.g.e.**, s. 55.

¹⁰³ Dikmen, **a.g.e.**, s. 56.

¹⁰⁴ **a. y.**

¹⁰⁵ **a. y.**

¹⁰⁶ Dikmen, **a.g.e.**, s. 56-57.

b. Devlet menkullerinin ve gayr-ı menkullerinin satışından sağlanan gelirler: Devletin elindeki arazi ve binaların satışından elde ettiği gelirlerdir. Bunu daha ziyade mahallî idareler uygulamak imkanına sahiptirler.¹⁰⁷

c. Devletin, sahip olduğu, menkul kıymetlerden ve gayr-ı menkullerden sağladığı gelirler: Bunlar hisse senedi temettüleri, tahvil faizleri, banka faizleri, bina ve tesis kiralardır.¹⁰⁸

d. İhtiyârî istikrâzlardan sağlanan gelirler: Devletin şartları kendisi tarafından belirlense de sadece teklif niteliğinde olan ve tarafların serbest rızalarına dayanan bir şekilde yaptığı borçlanmalardır. Bu tip istikrâzlar, geri ödemeyi gözüne alanlarca devlet gelirleri arasında görülmek istenmezlerse de, geniş ölçüde uygulanmaları, geri ödenseler bile istikrâz ile itfâ arasında geçen süre zarfında meydana gelen değer değişiklikleri sebebiyle, devlette kalmış olan bir kısımlarının bulunması ve gayr-ı sâfilik prensibi gereği, devlet gelirleri arasında yer almaları gerekir.¹⁰⁹

Borçlanmalar içerden olduğu kadar ülke dışından da yapılabilir. İç borçlanmalar ekonominin kullanılabilir kaynak toplamını değiştirmezken, dış borçlar ekonomideki kaynak arzını artırır.¹¹⁰

e. Devletin, vasiyet ve hibe yoluyla sağladığı gelirler: Özel şahıslar tarafından devlete hibe veya ölüme bağlı tasarruflarla intikal eden bütün menkul ve gayr-ı menkul kıymetlerle haklar bu sınıfı teşkil eder. Buna devletin kanûnî mirasçı olduğu haller de eklenir. Çünkü bu durumda devletin hakimiyet hakkını kullanması değil, önceden herhangi bir tasarrufta bulunmayarak mirasçısız ölen kimsenin terekesinin tahsisi vardır.¹¹¹

f. Yabancı kamu tüzel kişilerinden cebirsiz sağlanan gelirler: Bunlar "borç dışında" kalan ve "iadesi söz konusu olmayan" paralar ve mallardır. Buradaki kamu tüzel kişileri sözü, yabancı devletleri olduğu kadar bir takım uluslararası kuruluşları da içine almaktadır. Bu nevi gelirler İkinci Dünya Harbinden sonra çok gelişmiş ve yaygınlaşmıştır.¹¹²

Anılan bütün bu gelirler içinde hem miktar hem de önem bakımından en önde gelen iki tanesi elbette ki, devletin kendi hakimiyetine dayanarak sağladığı gelirlerden olan, *asıl vergiler* ile *emisyon*'dur. Bunları ise aynı önemde olmak üzere, hakimiyetine dayanmayarak sağladığı gelirlerden *ihuiyârî istikrâzlar* ve *yabancı kamu tüzel kişileri'nden sağlanan gelirler* takibeder.

¹⁰⁷ Dikmen, **Maliye Dersleri**, s. 57.

¹⁰⁸ a. y.

¹⁰⁹ Dikmen, **a.g.e.**, s. 57-59.

¹¹⁰ Yaşa, **Kamu Maliyesine Giriş**, s. 44.

¹¹¹ a. y.

¹¹² Dikmen, **a.g.e.**, s. 59-60.

6. Verginin dayanağını teşkil eden görüşler

Verginin ne olduğu konusunu ele alan ve vergi doktrinleri, vergi teorileri gibi adlarla anılan belli başlı bir takım görüşler vardır. Bir kısım müelliflerin verginin mâhiyeti başlığı altında bu görüşleri ele aldıklarını görüyoruz.¹¹³ Çeşitli devlet felsefelerindeki temel düşüncelerin ve mefhûmların şekillendirdiği bu görüşler, öyle sunulmuş olsalar da, kanaatimize göre, gerçekte verginin mâhiyetini değil, dayanağını, gerekçesini, yani bir bakıma gaye ve hikmetiyle beraber sosyal ve hukûkî meşrûiyetini izâh etmektedirler. Bu izah tarzları: A. *Dînî vazîfe* anlayışı, B. *Mukâvele* veya *istifâde* teorisi, C. *Hâkimiyet* veya *otorite* teorisi olarak üç nevi olup, aynı zamanda verginin ve vergi anlayışlarının da târihî değişim aşamalarını tasvîr ederler. Verginin tarifini ele almadan önce, son olarak, bu üç izâh tarzına kısaca bir göz atalım.

A. *Dînî vazîfe* anlayışı: Merkantilist iktisatçıların da taraftar olduğu bu anlayış, yeryüzünde Tanrının hâkimiyetine vekâlet etmesi dolayısıyla ilâhî sıfat sahibi olan kiral fikrine dayandırılmakta ve Batıya da İslâm Dünyasından geçtiği savunulmaktadır.¹¹⁴ Bugünün devletlerinin diğer bir çok yönünde olduğu üzere, mâliye ekonomi, politika, hukuk ve teşkilâtlarında da dînî anlayışların yönlendirici rolü bulunmaz veya en azından görünmez. Bu da müellifleri bugün dînî anlayışın hiç bir kıymeti kalmamış olduğu fikrine götürür.¹¹⁵ Vergi olayına dînî esaslı bir görüşle de yaklaşmaya çalışılabilir. Fakat bunu, bir hayli genel bir mefhûm olan dîn mefhûmunun altına girebilecek bir çok dîn (şerî'at) arasında özenli bir ayırım gözetmeden gerçekleştirmeye teşebbüs etmek yanıltıcı olur.¹¹⁶

B. *Mukâvele* veya *istifâde* teorisi: "Ondokuzuncu asrın sonlarına kadar müelliflerin bir çoğu, bu teorinin dayandığı fertçi ve faydacı devlet telakkisine dayanarak vergiyi devletle vatandaş arasında zumnî bir *mukâvelenin* neticesi olarak tarif etmişlerdir."¹¹⁷ Bu teori esasta eşdeğerlik fikrinden hareket ederek vergide bir karşılık bir bedel niteliği görmektedir.¹¹⁸ Bu bedel aşağıdaki şekillerde tasavvur olunmaktadır:

a. Vergi bir hizmet bedelidir: Buna göre vergi, herkesin devletin kendisini himaye için yaptığı

¹¹³ Bk. Pelin, *Finans İlmî*, s. 131; Dikmen, *Maliye Dersleri*, s. 73; Neumark, *Mukayeseli Hukukun Maliye İlmindeki Önemi*, s. 9.

¹¹⁴ Dikmen, *Maliye Dersleri*, s. 82.

¹¹⁵ Dikmen, *a.g.e.*, s. 74.

¹¹⁶ Gerçekten de vergide dînî vazîfe anlayışı şeklinde serdedilen mütalaalar, bu neviden yanlış yönelişleri barındırmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken çok ince bir nokta vardır. O da, mâlî bir takım olaylarda bazı dînî anlayışlar görmek ve bulmakla, dînî esaslı davranış ve faaliyetlerin mâlî boyutlar taşımasını bir tutmamaktır.

¹¹⁷ Dikmen, *a.g.e.*, s. 74.

¹¹⁸ Dikmen, *a.g.e.*, s. 75.

harcamanın tutarı ile orantılı şekilde ödediği bedeldir.¹¹⁹

b. Vergi bir sigorta primidir: Bu şekilde, verginin, herkesin az çok hisse sahibi bulunduğu bir sigorta şirketine benzetilen cemiyetin, kendisi namına hareket eden devlet vasıtasıyla fertlere sağladığı emniyet hizmeti karşılığında ödenen bir sigorta primi niteliğinde olduğu fikri vardır.¹²⁰

c. Vergi sosyal istihşâlin genel masrafları karşılığıdır: Adam Smith bunu, büyük bir mülkün iştirak halindeki sahiplerinin, bu mülkün idare masraflarını, ondan sağladıkları şahsî menfe'at nisbetinde karşılamak mecburiyetinde oluşlarına benzetmektedir. Bu anlayışa çok yakın bir anlayış da, devlet harcamalarını millî istihşâlin genel masrafları sayarak vergiyi müstahsillerin bu masraflara katılması olarak değerlendiren anlayıştır.¹²¹

Liberalizm ile ticârî ve sını̄ kapitalizm çağının fert, cemiyet ve devlet anlayışlarından kaynaklanan bu görüşlerin başlıca aksayan yönü, olanı değil olması arzu edileni tasvîr etmeye yönelmeleri, müşâhedeyle dayanmamalarıdır.¹²²

Gerçekte vergiler, ne bir hizmetin bedeli ne bir sigorta primi ve ne de genel masraf karşılığıdır. Çünkü devletin, faaliyetleriyle gerçekleştirdiği kamu hizmetleri, mâhiyetleri icâbı bölünmez faydalar ortaya koyarlar. Bu durumda ödenen vergilerle bu faydalar arasında müttekâbiliyet veya denklik kurmak mümkün olmaz. Yine devlet, koruma ve geliştirme gibi tedbir ve ihtimamlarla alakası bulunmayıp yalnız risk dağıtmak suretiyle çalışan ve zarar halinde sadece zararı tazmin eden bir sigortacıyla da karşılaştırılmaz.¹²³ Ve hele hele devleti ekonomik menfe'atın çeşitli nevilerini elde etmek gayesi güden özel hukuk tüzel kişilerine, ticârî işletmelere benzetmek son derece yanlış olur.¹²⁴ Devletin, bu dar mefhûmların çok ötesinde olduğu, dolayısıyla ona ödenen vergilerin de istihşâl masraflarına karşılık teşkil ettiğinin düşünölemeyeceği açıktır.¹²⁵

C. Hâkimiyet veya otorite teorisi: Bu teori aşağıdaki şekilde iki yönden ortaya konmaya çalışılmıştır.¹²⁶

¹¹⁹ Dikmen, **Maliye Dersleri**, s. 76.

¹²⁰ Dikmen, **a.g.e.**, s. 77.

¹²¹ Dikmen, **a.g.e.**, s. 78.

¹²² Dikmen, **a.g.e.**, s. 79.

¹²³ Pelin, **a.g.e.**, s. 139.

¹²⁴ Ali Bozer vdğ., **Özel Hukuk Bilgisi**, Ankara 1986, s. 262-264, 290.

¹²⁵ Dikmen, **a.g.e.**, s. 81.

¹²⁶ Dikmen, **a.g.e.**, s. 82.

a. Otoriteyi mutedil bir anlayışla îzâha çalışan görüşler: Bunlar verginin bir bakıma siyâsî felsefesini yapmaya çalışan görüşlerdir.¹²⁷ Getirilen izah tarzları şöyledir:

i. Toplum duygusu anlayışı: Bu görüşe göre vergide esas unsur vatandaşların içlerinde taşıdıkları toplum duygusu, topluluk şuurudur.¹²⁸

ii. Millî vazîfe anlayışı: Bu anlayış, verginin (devlet tarafından) istenebilirliğinin, "vatandaşın vatandaşlık görevinin içinde" mündemiç olduğu ve vatandaş açısından da millî tesânüd mefhûmunda ma'kesini bulduğu görüşüne dayanmaktadır.¹²⁹

b. Mutlak otorite fikri: Bu görüş verginin varlığını tamamiyle müşâhedeye dayanarak hukûkî cebire bağlar. Yalnız burada verginin varlığı sözünü verginin uygulaması, tahsili şeklinde düşünmek daha doğru olur.¹³⁰

Tecrübeler, toplum duygusunun, millî vazîfe ve tesânüd anlayışının tek başına vergiyi taşıyıp götürmeye yetmediğini gösterdiği gibi, bazı durumlarda vatandaş olmayanların da gitgide daha çok rastlanır bir şekilde vergiye tâbî olmaları, mutedil îzâh tarzlarını geçersizleştirmektedir.¹³¹

Bu mütâlaalar, verginin dayanağının, onu tahsîl eden otoritenin uyguladığı cebir ile birlikte taşıdığı *hukûkî meşrû'iyet* olduğunu ortaya koymuştur.¹³²

III. VERGİNİN TARİFİ

1. Tarif

Verginin tarifini ele almak için gerekli ön bilgileri gözden geçirmiş bulunuyoruz. Artık bu bilgilerin meydana getirdiği zemin üzerinde verginin tarifini ele alabiliriz.

Verginin neveleri gibi tarifleri de çok farklılık gösterir. Birbirine zıt tariflere bile rastlanması mümkündür. Bunun sebebi, verginin *hedefi*, *dayanağı* ve hattâ *mâhiyeti* hususunda başka başka görüşlerin ve anlayışların mevcut olmasıdır.¹³³

¹²⁷ Dikmen, *Maliye Dersleri*, s. 82.

¹²⁸ a. y.

¹²⁹ Dikmen, *a.g.e.*, s. 82-83.

¹³⁰ Dikmen, *a.g.e.*, s. 84.

¹³¹ Dikmen, *a.g.e.*, s. 85-86.

¹³² Dikmen, *a.g.e.*, s. 87.

¹³³ Dikmen, *a.g.e.*, s. 88.

Vergi tarifleri başlıca iki ana karakterde değerlendirilebilir: *kânûnî tarifler* ve *ilmî tarifler*. *Kânûnî* tariflerin üzerinde durmayacağız. Bunlar tabiatları *icâbı vâzı*'larının *hususî* gayelerine, ilgili oldukları ülkenin iktisâdî ve sosyal şartlarına, hukûkî ve siyâsî rejimine az veya çok bağlı olarak bir yerden bir yere türlü değişiklikler gösterebilirler. Bu durum da bizim hiç değilse *nazarî* olarak mutlak bir vergi tarifi elde etmememize ve böylece onu incelememizde istikrarlı bir şekilde kullanmamıza engel olur. Bu yüzden araştırmamızda verginin sadece *ilmî* tarifinden hareket edeceğiz.

Benimsediğimiz ve bu araştırmada esas aldığımız vergi tarifi şudur:

*"Zamanımızda vergi, devlet veya devredilmiş vergilendirme yetkisine sahip 'âmme hükmi şahıslarınca, fert ve kurumlardan, hukûkî cebir altında, muayyen kaidelere göre ve karşılıksız olarak alınan para tutarlarıdır."*¹³⁴

Oldukça mücez olan bu tarifi zihnimizde kendine yer bulabilmesi için aşağıda bazı yönlerine değinmekte yarar görüyoruz.

2. Tarifi taşıdığı özellikler

Yukarıda yer alan vergi tarifi dört temel özellikte ortaya koymaya çalıştığını görüyoruz. Bu özellikleri: A. Verginin mevzuu: para tutarları, B. Vergiyi kimin ödeyeceği: fert ve kurumlar, C. Vergiyi kimin alacağı: devlet veya devredilmiş vergilendirme yetkisine sahip diğer 'âmme hükmi şahısları, D. Verginin nasıl tesbit ve tahsil olunacağı: a. Hukûkî cebir altında, b. Muayyen kaidelere göre, c. Karşılıksız olarak diye sıralayabiliriz.

Bu tarif bir takım temel unsurları sadece icmâlen ihtiva etmekte, fakat bunların tafsilatını ta'dâd etmemektedir. Biz de tarifi bu özelliğine uygun hareket ederek, sözkonusu unsurlar üzerinde ayrı ve geniş olarak durmadan önce bazı kısa açıklamalarda bulunacağız.

A. *Mevzu*: Tarifte verginin mevzuu karşılığında geçen para kelimesi sadece verginin ne olarak alınmakta ve verilmekte olduğu noktasına hasredilmiş olup, diğer yönlerle değinilmemiştir.¹³⁵

B. *Mükellefiyet*: Vergiyi kimin ödeyeceğinin belirtilmesi sadedinde geçen fert ve kurumlar ibaresi de mükellefiyeti belli bir temele dayamak değil, tariftaki tabloyu tamamlamak için anılmıştır.¹³⁶ Tarifi müellifi, bir başka müellifin kullandığı *münferit iktisatlar* ibaresini, kendi ibaresi olan fert ve kurumlar ibaresiyle esasta bir görmekle beraber, kendisinininkini daha "müşahhas ve açık" saymaktadır.¹³⁷ Bizce

¹³⁴ Dikmen, *Maliye Dersleri*, s. 106.

¹³⁵ Dikmen, *a.g.e.*, s. 90.

¹³⁶ Dikmen, *a.g.e.*, s. 92.

¹³⁷ Dikmen, *a.g.e.*, s. 94.

burada açıklık ve kapalılıktan ziyade, aynı şeye Dikmen'in hukûkî, Neumark'ın iktisâdî ve mâlîî açılarından bakmaları sonucunda meydana gelmiş olan bir ifade farkı sözkonusudur.

C. *Otorite*: Vergiyi kimin alacağı hakkında tarifte yer alan devlet ve diğer 'âmme hükûmî şahısları mefhûmlarından daha önce bahsetmiştik.¹³⁸ Bu yüzden artık her hangi bir şekilde devlet vs. ile ilgili bir bahse yeniden değinmeyeceğiz.

D. *Kıstaslar*: Tarifte verginin nasıl tesbit ve tahsil olunacağı hususuna üç madde ile yer verilmiştir:

a. *Cebrîlik*: Bu "hukûkî mecbûriyetdir" ki vergide ihtiyârîliğin bulunmaması demektir. Bazı hallerde vergiden kaçınmaya yönelik ve teşebbüs mümkün ve vâkî' olsa bile bu durum mecbûrîlik vasfını düşürmez ve ihtiyârîliğe zemin hazırlamaz.¹³⁹

b. *Muayyen kaideler*: Bu kaideler kânunlarda yer alırlar ve devletin tek taraflı iradesinden doğmuşlardır. Vergilerin dayandıkları kânunların milletvekilleri tarafından yapılmış olmaları, vergilerin iki taraflı iradeyle meydana geldikleri manasına gelmez. Çünkü milletvekili demek mükellef vekili demek değildir.¹⁴⁰

c. *Karşılıksızlık*: Vergi mükellefiyeti ile 'âmme hizmetlerinden yararlanma, birbirinden bağımsız ve ayrı asaslara tâbî' olup ikisi arasında şarta bağlı bir münasebet yoktur.¹⁴¹

Verginin yukarıda belirtilmiş bulunan bu dört unsuru taşıyan bir mükellefiyetin sonucu olarak alınan ve verilen paralar olarak tarif edildiğini görmüş bulunuyoruz.¹⁴²

IV. VERGİ TARİFİNDEKİ ÜÇ TEMEL UNSUR

Verginin tarifine girmiş olan unsurların tarifte icmâlen geçtiklerini söylemiştik. Şimdi de bu unsurları biraz daha genişçe ele alarak, zihnimize yer bulmuş olan vergi mefhûmunun orada daha sağlam bir hale gelmesini sağlamaya çalışacağız.

1. Ödenecek olan: verginin konusu ve matrahı

Verginin tarifinin yer aldığı bir önceki alt bölümde (bk. böl. III) verginin mevzûuna değinilirken, bu mefhûmun dar manada değerlendirilerek paraya hasredilerek ifade edilmiş olduğunu görmüştük. Öte

¹³⁸ Bk. b.ç., İkinci Bölüm I, 1.

¹³⁹ Dikmen, **Maliye Dersleri**, s. 99-101.

¹⁴⁰ Dikmen, **a.g.e.**, s. 103.

¹⁴¹ Dikmen, **a.g.e.**, s. 101-102.

¹⁴² Dikmen, **a.g.e.**, s. 106.

yandan biraz genel manada düşünülerek ele alındığında verginin mevzûunun “kânûnî mükellefiyetin yöneldiği eşya ve hizmetler, ticârî ve hukûkî muameleler, ekonomik kıymetler, fiil ve olaylar ve diğer bir takım hususlar”¹⁴³ olarak tarif edildiğini görüyoruz. Verginin mevzûu üzerinden alındığı şeydir¹⁴⁴ şeklinde sadeleştirilebilecek olan bu tariftten, verginin mevzûu mefhumunun ne kadar geniş olduğu anlaşılmaktadır.

Bir şeyin vergi mevzûu olabilmesi için o şey ile fert veya kurumlar arasında “muayyen münasebetler” cereyan etmesi veya bulunması gerekir. Bir şeyin “elde edilmesi, kullanılması, istihlâki, mübâdelesı, elde bulundurulması ilh. şeklindeki bu münasebetlere mükellefiyet doğurucu olay denilmektedir.”¹⁴⁵ Vergiyi doğuran olay da denilen böyle bir durum veya olayın meydana gelmesi ile devlet açısından vergi alacağı, fert ve kurumlar açısından da vergi borcu meydana gelmektedir.¹⁴⁶ Buradaki vergi borcu sözü sadece hukûkî bir durumu ve mecbûriyeti ifade etmektedir. Gerçekte ise bu borcun yerine getirilebilmesi için bunun muayyen bir şey olması gerekir. Bu muayyenliğin sağlanmasının birinci adımını verginin mevzûu, ikinci adımını ise çoğu zaman bu konunun ölçülmesi ile ortaya çıkan matrah teşkil eder. İşte vergi borcunun belirlenebilmesi (hesaplanabilmesi) için, vergi borcu açısından aslında vasfî bir özellik (unsur) teşkil eden vergi mevzûunun kânunun öngördüğü bir ölçüyle ölçülmek suretiyle dönüştürüldüğü fizikî miktar veya ekonomik değere verginin matrahı denir.¹⁴⁷

Görüldüğü gibi vergi olarak ne ödeneceği ya da alınacağı hususu önümüze sırasıyla, mevzû, matrah, para (tutarı) olarak birbirinin içinde ve gitgide daralan üç mefhum sermektedir. Matrahtan para tutarına geçişi bazan miktar bazan da nisbet sağlar. Matrahın fizikî ölçüsüne bağlı olarak alınan mutlak tutarlara miktar, matrahın ekonomik değerini esas alarak ödenecek vergi tutarını hesaplamaya yarayan rakamlara nisbet (oran) denir. Matrahtan bağımsız olup değişmeyen nisbetlere sâbit (düz), matrahın büyümesiyle yükselen nisbetlere müterakkî (artan), matrah küçüldükçe azalan nisbetlere mütedennî (azalan) nisbetler denir.¹⁴⁸

2. Ödeyecek olan: verginin mükellefi

Verginin borçlusu olan fert veya kurumlar vergi mükellefidirler. Vergi kanunları verginin mevzûunu işlemek yerine mükellefi iyi tarif etmeye yönelerek iki meseleyi birden çözmek cihetini tercih etmektedirler. Bununla birlikte mükellefiyet hususunda üç mefhumla daha karşılaşırız. Bunlar sırasıyla:

¹⁴³ Dikmen, Maliye Dersleri, s. 107-109.

¹⁴⁴ Dikmen, a.g.e., s. 107.

¹⁴⁵ Dikmen, a.g.e., s. 110.

¹⁴⁶ a. y.

¹⁴⁷ Dikmen, a.g.e., s. 116-118; GEA, c. 2, s. 620.

¹⁴⁸ GEA, c. 2, s. 923-924.

A. Kânûnî mükellef, B. Mutavassıt ve nihâî mükellef, C. Mutavassıt ödeyicidir.¹⁴⁹

A. Kânûnî mükellef: Kânunun, kendileriyle vergi mevzûu arasında var olan muayyen bir takım münasebetlerden dolayı vergi borçlusu saydığı gerçek ve hükûmî şahıslara kânûnî mükellef denir.¹⁵⁰

Kânundan doğan mükellefiyet esasta şahsî olup, sözleşme ile başkasına devredilemez. Kânûnî ehliyeti¹⁵¹ bulunmayan mükellefin borcunu ise kânûnî mümessili¹⁵² yerine getirir.¹⁵³

Şahsîlik esastan dolayı mükellefiyet aynı zamanda ferddir de. Fakat bazı durumlarda “müşterek” ya da “müteselsil mesuliyet” bulunabilir ki buna “tâlî mesuliyet” de denir. Meselâ kânûnî mümessiller müştereken mesuldürler.¹⁵⁴

B. Mutavassıt ve nihâî mükellef: Çoğu zaman kânûnî mükellef (borçlu) ile vergiyi ödeyen ve onun mâlî yükünü taşıyan kişi aynıdır. Fakat bazan böyle olmaz; kânûnî mükellef vergiyi ödemediği halde yük bir üçüncü şahsa intikal edebilir ve onda kalabilir. Bu takdirde kânûnî mükellef “mutavassıt mükellef” haline, “vergi yüklenicisi” veya “vergi taşıyıcısı” da denilen üçüncü şahıs ise “nihâî mükellef” haline gelmiş olur.¹⁵⁵ Bu durumu verginin in’ikâsı denen mâlîbir olay meydana getirmektedir.¹⁵⁶

C. Mutavassıt ödeyici: Kânun tarafından, verginin mükellefinden keseceği vergiyi mükellef nam ve

¹⁴⁹ Dikmen, **Maliye Dersleri**, s. 111.

¹⁵⁰ a. y.

¹⁵¹ *Kânûnî ehliyet*, Medenî Hukûkun bir şubesi olan Şahsın Hukûkuna ait bir mefhumdur. Doktrinde var olan hak ehliyeti ve fiil ehliyeti ayırımından fiil ehliyetine girer. Kişinin hak ve borçlara sahip olması onun şahsiyetinin varlığı ile kâimdir. Bu onun hak ehliyetini meydana getirir. Kişinin kendi fiilleriyle lehinde veya aleyhinde bir takım sonuçlar meydana getirebilme gücüne sahip olması ise fiil ehliyetidir ve kânunun istediği belli şartları taşıyanlar için sözkonusudur. Buna bağlı olarak kânûnî ehliyet sözünden fiil ehliyetini anlayabiliriz. (Bk. Bozer vdğ., **Özel Hukuk Bilgisi**, s. 72, 83-86; Necip Bilge, **Hukuk Başlangıcı Hukukun Temel İlkeleri**, 5. bs., Ankara 1986, s. 117).

¹⁵² Medenî Hukûkun Borçlar Hukûku şubesine ait bir mefhum olan temsil “bir hukûkî muamelenin bir kimsenin nam ve hesabına bir başkası tarafından yapılması” demektir. Hukûkî muameleyi yapan kişiye *mümessil*, kendisi nam ve hesabına muamele yapılan kimseye *temsil olunan*, mümessilin muamelede bulunduğu kimseye *üçüncü şahıs* denir. Vasıtalı vasıtasız, yetkili yetkisiz temsil neveleri vardır. Temsil yetkisi kânundan kaynaklanan mümessile *kânûnî mümessil* denir. Velî ve vasîler kânûnî mümessillerdir. (Bk. Bozer vdğ., **a.g.e.**, s. 100, 161-162, 164-167).

¹⁵³ Dikmen, **a.g.e.**, s. 111-112.

¹⁵⁴ Dikmen, **a.g.e.**, s. 112.

¹⁵⁵ Dikmen, **a.g.e.**, s. 112-113.

¹⁵⁶ “Verginin in’ikâsı, ödenen vergi borcunun biri üzerinde yerleşinceye kadar fiyat mekanizması yoluyla kısmen veya tamamen başkasına geçirilmesidir.” Bu olay birbirine sırayla bağlı üç aşamada gerçekleşir: Vurgu, aktarma, yerleşme. Verginin mükellef üzerinde meydana getirdiği ilk olumsuz tesire, memnûniyetsizlik haline *vurgu*, ödenen verginin yükünün kısmen veya tamamen başkasına geçirilmesine ise *aktarma* denir. Aktarma müteaddit defalar cereyan edebilir. Buna da verginin *yayılması* denir. Vergi yükünün bir kısmının ya da tamamının bir kimse üzerinde kalmasına yerleşme denir. (Bk. Yaşa, **Kamu Maliyesine Giriş**, s. 78-82; Dikmen, **a.g.e.**, s. 113; Pelin, **Finans İlmî**, s. 264-273).

hesabına ödemekle sorumlu tutulan aracıya mutavassıt ödeyici denir.¹⁵⁷

Mevzû ve mükellefiyette sınırlama:

Kendisinin varlığı, devletin varlık ve meşrûyetine dayalı olduğundan verginin, devletin hâkimi olduğu her şeye şâmil olabileceği düşünülebilir. Durum hakikatte bundan farklıdır. İlgili verginin tarifindeki mevzû ve mükellef unsurlarından dolayı, devletteki herkesi ve herşeyi içine alan genişlik daralarak ilkin verginin varlığı tahakkuk eder.

Ancak çoğu zaman tarifte tayin edilen mevzû ve mükelleflerin bir kısmının, bazan “daha yüksek bir adalet” bazan da “ekonomik ve sosyal bir fayda temini” gibi gayelerle verginin şumûlü dışında bırakılması arzu edilebilir veya böyle yapılması bir zorunluluk olarak belirebilir.¹⁵⁸ Bu durumda mevzû veya mükellefiyetten, yerine ve ihtiyaca göre, bazan birinin, bazan öbürünün bazan her ikisinin de şumûlünde daraltmaya gidilir. Bu da genellikle bir vergiyi vaz’eden kânunda, tarif gereği mevzû teşkil eden şeyler ile mükellef olan kimselerden nelerin ve kimlerin verginin şumûlü dışında kalacağını gösteren bir takım ölçülere (vasıflara) yer verilmesiyle sağlanır. İke olarak mevzû dışında bırakmaya *istisnâ*, mükellefiyet dışında tutmaya *mu’âfiyet* denir ki ilki eşyada ikincisi şahısta gerçekleşir.¹⁵⁹

Gerek istisnâlar gerekse mu’âfiyetler, *tam veya kısmî, devamlı veya muvakkat, mutlak veya şartlı* olabilirler.¹⁶⁰

Mükellefiyette sınırlamanın bir özel şekli de dar mükellefiyettir. “Vergiyi alan memlekette yerleşmemiş olmakla beraber, gelirinin bir kısmını oradan elde eden kimselerin, yalnız bu kısma inhisar etmek kaydıyla vergilendirilmesini hedef tutan” mükellefiyete *dar mükellefiyet* denir.¹⁶¹

3. Ödeme: verginin tarh, tebliğ, tahakkuk ve tahsili

Daha önce matrah ve nisbetten bahsetmiştik. İşte “vergi alacağının ilgili kânunlarda gösterilen matrah ve nisbetler üzerinden vergi dairesi tarafından hesaplanarak bu alacağı miktar itibariyle tesbit eden idârî muamele” *tarh* denmektedir.¹⁶²

“Vergilendirmeyi ilgilendiren ve hüküm ifade eden hususların salahiyyetli makamlar tarafından

¹⁵⁷ Dikmen, *Maliye Dersleri*, s. 113-114.

¹⁵⁸ Pelin, *Finans İlmi*, s. 158.

¹⁵⁹ Dikmen, *a.g.e.*, s. 114.

¹⁶⁰ Dikmen, *a.g.e.*, s. 115.

¹⁶¹ Dikmen, *a.g.e.*, s. 116.

¹⁶² Dikmen, *a.g.e.*, s. 119.

mükellefe veya diğer alakalıları yazı ile bildirilmesi” gerekir ki buna *tebliğ* denir.¹⁶³

Vergi borcunun tarh ve tebliğiyle ödenmesi arasında, yapılmış olabilecek her hangi bir yanlışlığı gidermeye imkan veren bir de *tahakkuk* safhası vardır.¹⁶⁴ Tahakkuk vergi borcunun nihâî surette gerçekleşip kesinleşme aşamasıdır ki, vergi artık tahakkuka göre ödenir.

Tahakkuk da etmiş bulunan verginin “kanuna uygun bir surette ödenmesine” tahsil denir.¹⁶⁵ Tahsil ile vergi borcu ve alacağı sona erer.

Bazı vergilerde tahakkuk tahsille aynı anda cereyan eder. Böyle vergilere tahakkuku tahsile bağlı vergiler denmektedir.¹⁶⁶

Ödemenin bu aşamalarından en önemlisi tahakkuktur. Çünkü tahsil tahakkuka göre yapılır.

V. VERGİ İDARESİNE İLİŞKİN BAZI KONULAR

1. Muhtelif tarh ve tahsil usulleri

Ödenmeye hazır bir vergi borcunun ortaya çıkabilmesi için gerekli şartları ve aşamaları bundan önceki verginin tarifi ve vergi tarifindeki üç temel unsur bahislerinde gördük. Şimdi de tarhın nasıl gerçekleştirildiğini ele alarak belli başlı tarh ve buna bağlı olarak tahsil usullerini görelim.

A. İltizam usulü: En eski ve tarihî bir yoldur. Devletin, muayyen bir bölge veya bütün bir ülkenin, tek, bir kaç veya bütün vergi nevilerinin tarh ve tahsil işlemlerinin yerine getirilmesini, genellikle özel bir şahsa, nâdiren de bir ortaklığa, genellikle açık artırma ile ortaya çıkan muayyen ve maktu bir bedel karşılığında, çoğu zaman bir yıllığına yazılı bir sözleşme ile vermesidir. Bu yolla devlet geniş bir mâliye örgütü külfetinden kurtulmakta ve gelirden dalgalanma vs. rizikolardan emin olmaktadır. Bunun yanı sıra bu usulün, kazançları devlete verdikleri ya da verecekleri maktu miktarla toplayacakları vergi arasındaki müsbet farka dayanan mültezimlerin (iltizam sözleşmesiyle vergi tarh ve tahsil hakkını alan kimselerin) mükellefleri ezmeye, devlete düşük bedeller teklif etmeye ve bu hususta aralarında anlaşmaya yönelmeleri gibi sakıncaları vardır. Vergilerin aynı ağırlıkta olduğu zamanlarda elverişli olan bu usulün, bugün önemli bir yeri ve değeri kalmamıştır.¹⁶⁷

B. İhâle usulü: İltizam usulüne benzer. Aralarındaki fark şöyledir: İltizam usulünde mültezim

¹⁶³ Dikmen, *Maliye Dersleri*, s.119.

¹⁶⁴ Dikmen, *a.g.e.*, s. 120.

¹⁶⁵ *a. y.*

¹⁶⁶ Dikmen, *a.g.e.*, s. 121.

¹⁶⁷ Dikmen, *a.g.e.*, s. 122-125.

vergileri artık kendi nam ve hesabına toplarken bunda yine devlet nam ve hesabına ve topladığının belli bir yüzdesi mukabilinde toplar. İltizam usulünde riziko mültezimde kalır. İhâle usulünde ise devletle müteahhid (ihâle sözleşmesi ile vergi tarh ve tahsil işlemlerini uygulama vazifesini üstlenen kimse) arasında paylaşılır. Bu yolla mükellefler üzerinde baskı temâyülü de gerilemektedir.¹⁶⁸

C. Halk mümessilleri usulü: İltizam ve ihale usullerinin yanısıra yaşamış, bazı yerde onun yerini almış bir yol olan bu usul, mahallî şahsiyetler eliyle tarh ve tahsile dayanır. Nâzik bir iş olduğu için itibarlı kişilerin bu işten kaçınmaları sonucunda meydanın ehliyetsiz ve zayıf kişilikli insanlara kalması, iltiması, güçlülere haksız müsamahayı, güçsüzlere de gadr ile muameleyi davet etmiş ve adaletsizliğe yol açmıştır.¹⁶⁹

D. Emanet usulü: Bu usul verginin maliye memurları vasıtasıyla tarh ve tahsilinden ibarettir. Hem mükellefler hem de devlet açısından en elverişli görülen ve bugün uygulanmakta olan usul budur. Bu usul mükellefin direncini yumuşatır ve devletin vergi hasılatını azamîleştirir.¹⁷⁰

2. Tarhın dayandığı esaslar

Tarhın vergi mevzuunu ölçüp onu sınırlayarak belirginleştiren bir işlem olduğunu görmüştük.¹⁷¹ Ancak bu işlemin vergi tarifimiz¹⁷² gereği muayyen kaidelere göre olması gerekir. Bu kaideleri uygulamada vergi ile ilgili kânunlar vaz'eder.¹⁷³ Kaidelerin kânunla vaz'olunması işin tercihe bağlı siyâsî yönüdür. Gerçekte ise *tarhun dayandığı muhtelif esaslar kânunun vaz'ına tekaddüm ederek mâliye ilminin konusuna girer*. Bu esaslar başlıca beş tanedir: A. İdarece tesbit ve takdir, B. Karîne, C. Götürü, D. Beyannâme, E. Kaynakta tevkif.

A. İdarece tesbit ve takdir esası: ferdî matrahların, mâliye idaresi tarafından teker teker ve serbestçe belirlenmesidir. Daha çok gayr-ı menkul vergilerinde uygulanırsa da varlık vergisi gibi şumûllü vergilerde de görülür.¹⁷⁴

B. Karîne esası: Dış belirtilere dayanan bu şekil idârî takdir esasının az veya çok keyfilikten doğan mahzurlu yönlerini gidermek için geliştirilmiş bir takım takdir ölçülerini ihtiva eder. Bu ölçüler gözle

¹⁶⁸ Dikmen, **Maliye Dersleri**, s. 125-126.

¹⁶⁹ Dikmen, **a.g.e.**, s. 127.

¹⁷⁰ Dikmen, **a.g.e.**, s. 128.

¹⁷¹ Bk. b.ç., İkinci Bölüm IV. 3.

¹⁷² Bk. b.ç., İkinci Bölüm III. 1.

¹⁷³ Bk. b.ç., İkinci Bölüm III. 2. D. b.

¹⁷⁴ Dikmen, **a.g.e.**, s. 129.

görülebilmek ve mükellef açısından kolay anlaşılır ve kabul edilebilir şeylerdir. Fakat çoğu durumda karfınelerin vergi mevzûunu iyi temsil edemeyerek vergide adaletsizlik ve verimsizliğe sebep olmaktan kurtulamadıkları görülmektedir. Bu hali önlemek için bir kaç karfıneyi birleştiren terkipler kullanmaya teşebbüs edilmiştir. Ancak kendileri bir takım zaafırlar taşıyan ölçülerin birlikte kullanılması bu zaafırları yok etmeye yetmemiştir. Karfıne esaslı idare açısından uygulanması, mükellef için ise kabulü kolay olmakla birlikte, mahzurları ağır basan bir ölçüdür.¹⁷⁵

C. Götürü esas: Bu esasa göre “vergi matrah ve miktarları münferit tahmin ve takdirlere girişilmeden bütün halinde veya genel bir şekilde” belirlenir. Bu yol idârî takdir ve karfıne esaslarından farklı olup onlarla karıştırılmaması gerekir. Çünkü matrahlar ferdî olarak değil, genel ve objektif bir şekilde belirlenir; sonra ferdî durumlar bu matrahlara uydurulur. Matrahın götürü esasa göre tesbiti idâre tarafından tek yönlü olarak yapılmaktaysa da idâre ile mükellef gurupları arasında beraberce kararlaştırıldığı da görülmüştür. Götürü esas bugün yardımcı bir şekil olarak kullanılmaya devam etmektedir.¹⁷⁶

D. Beyannâme esas: mükellefin verginin tarhına esas teşkil edecek bütün bilgileri idâreye yazılı olarak bildirme mecbûriyetidir. Bugün bir çok vergi nevilerine şâmil olarak kullanılan tarh esaslı budur. Genel kabul, bu yolun ancak idâre tarafından tahkik ve kontrol ile bir arada iyi yürüyebileceği şeklindedir. Bu esasta mevzû veya mükellefin *vergi ödeme gücü* matraha ve vergi miktarına dolaysız bir şekilde, doğrudan aksettüğinden, verginin bu ödeme gücüne uydurulma derecesi yüksek olmakta bu da adalet derecesini yükseltmektedir. Hal böyle olunca vergi nisbetlerinin ürkek bir şekilde hareket edilerek düşük tutulmasına gerek kalmayacağından vergi verimi de artar. Vergi ödeme gücünün vergi miktarına dolaysız bir şekilde intikali devlet gelirine elastikiyet kazandırarak da *gelir verimine* katkıda bulunur. Bunların ötesinde bu esasın, beyannâme tanziminin ve değerlendirilmesinin gerek mükelleflerin gerekse maliye memurlarının daha bilgili olmalarını gerekli kılması, mükellefi incelikli bir çok noktaları aydınlatmaya mecbur bırakarak onu sıkması, sıkıştırması gibi bir takım güçlükler doğuran yanları da vardır.¹⁷⁷

Beyannâmeler mecbûrî veya ihtiyârî, muayyen fâsılalı veya ârizî, mufasssal veya muhtasar, vâsıtalı veya vâsıtasız olabilir. Genel olan mecbûrî beyannâmedir. İhtiyârî beyannâme bazı ayrıcalıklardan yararlanma gibi hallerde sözkonusu olur. Muayyen fâsılalı beyannâmeler yıllık, üç aylık, aylık vs., ârizî olanlar ise beyannâme verilmesi gerektiren bir durum ortaya çıktığında verilirler. Mufasssal beyannâmeler mükellefiyete ilişkin bütün bilgilere, muhtasarlar ise bazı bilgilere yer verirler. Bizzat mükellefin verdiği bilgileri taşıyan beyannâme kânûnî mümessilleri tarafından verilse bile vâsıtasız beyannâme, üçüncü şahısların verdiği bilgileri taşıyan beyannâme ise vâsıtalı beyannâmedir. Muhtasar beyannâmeler

¹⁷⁵ Dikmen, *Maliye Dersleri*, s. 130-136.

¹⁷⁶ Dikmen, *a.g.e.*, s. 136-139.

¹⁷⁷ Dikmen, *a.g.e.*, s. 140-143.

genellikle böyledir.¹⁷⁸

E. Kaynakta tevkif esası: Buna stopaj da denilmektedir. Bir çok küçük mükellef yerine bir mutavassıt ödeyiciyle¹⁷⁹ basitlik, kolaylık sağlamak, kaçakları önlemek gayesini taşır.¹⁸⁰ Bununla birlikte kanaatimizce bu yolu bir tarh esası saymak yerine tahsil şekli olarak değerlendirmek daha uygun olur.

VI. VERGİNİN ÖDENME BİÇİMLERİ

Vergi mükellefiyeti, kaideten, ödenmek suretiyle ortadan kaldırılması mecbûriyeti olan bir borçtur. Bu mükellefiyetin yerine getirilmesi aslında hepsi de kânûnî olan mûtâd ve gayr-ı mûtâd diyebileceğimiz iki yolla olur.

1. Vergi borcunu kaldıran mûtâd yollar

Bunlar genellikle mükelleflerin vergideki cebir unsuruna zamanında inkıyadlarıyla meydana gelen ödeme biçimleridir.

A. Mükellefin bizzat ödemesi: Bu şekil kânûnî mükellefin vergi tutarını ya bugün pek nâdir görülen ve uygulanan vergi tahsildarına veyahut da artık esas kabul edilmiş olan mâliye idâresine, bizzat getirerek veya göndererek teslim etmesi suretiyle gerçekleşir.¹⁸¹

B. Mutavassıt ödeyicinin ödemesi: Kânun gereği olarak hareket eden üçüncü tarafın, kânûnî mükelleften almak suretiyle kânûnî mükellef nam ve hesabına ödemedede bulunması şeklinde uygulanır. Tarh esaslarından stopajda yapılan budur.¹⁸²

C. Pul, bandrol yapıştırılması veya kıymetli evrak kullanılması: Bu şekil genellikle bir takım tüketim vergileriyle damga resmi ve harçlarda kullanılır ve tahsil işlemlerini basitleştirir. Matbu kira kontratosu kağıtları da kıymetli evrak uygulamasına örnek teşkil eder. Yapıştırma işlemi veya kağıdın kullanılmasıyla ödeme gerçekleşmiş olur.¹⁸³

D. Tescîl: Bilhassa hukûkî nitelikteki muamelelerde, bunların belirli bir sicile kaydedilmeleri

¹⁷⁸ Dikmen, Maliye Dersler, s. 143-145.

¹⁷⁹ Bk. b.ç., İkinci Bölüm IV. 2. C.

¹⁸⁰ Dikmen, a.g.e., s. 145.

¹⁸¹ Dikmen, a.g.e., s. 147.

¹⁸² Dikmen, a.g.e., s. 147-148.

¹⁸³ Dikmen, a.g.e., s. 148.

mecbûriyeti ile bunun yerine getirilmesi sırasında vergi alınması suretiyle gerçekleşir.¹⁸⁴

Devletin tesis ettiği mâlî tekellerin arzettiği mamul ve hizmetlerde uyguladığı fiyat içerisinde, serbest piyasa değerlerinin üstüne çıktığından, mâliyetin üstünde, bir müteşebbis kârı bulunduğu kadar bir miktar da vergi vardır.¹⁸⁵

Vergi borçlarının genellikle mükellefin ödeme imkanına (paraya) sahip olduğu bir zamanda tahsiline dikkat edilmektedir. Ayrıca bu maksatla vergi borcunun taksitler halinde tahsiline imkan tanındığı gibi bazı hallerde teciline de müsaade edilebilmektedir.¹⁸⁶

2. Vergi borcunu ortadan kaldıran gayr-ı mûtâd yollar

Mükellefler vergi borçlarını daima yerinde ve zamanında yerine getirmeyebilir veya getiremeyebilirler. Bu durumda da vergi borçlarının bir neticeye bağlandığı bir takım yollar vardır

A. Cebren tahsil: Yukarıda geçen ödeme biçimleri, mükellefin vergideki cebir unsuruna kendiliğinden ve zamanında boyun eğmesiyle ortaya çıkmaktadırlar. Cebren tahsil ise, vergideki cebir unsurunun kuvveden fiile çıkarılarak, vergi alacağının mükellefin mallarından haciz, teminat varsa paraya çevirme, kefil söz konusu ise onun takib edilmesi vbz. yollarla *re'sen* tahsili cihetine gidilmesinden meydana gelen ve vergi borçlusunun hürriyetini bağlamaya kadar varabilen bir takım tedbirlerden ibarettir.¹⁸⁷

B. Zaman aşımı: Vergi borcu bazan belli bir süre içinde tarh ve tahsilinin gerçekleşmemiş olması sebebiyle de ortadan kalkabilir. Buna zaman aşımının vergi borcunu ortadan kaldırması denir ki bu belli süre kânunlarda gösterilmiştir. Bu yolun ilk bakışta devlet gelirlerinde kayba sebebiyet vereceğinden dolayı sakıncalı bir uygulama olduğu düşünülürse de, geçen uzun bir süre içinde ihtilafları büyümüş, çözümü ve takibi son derecede güçleşmiş bir takım alacaklarla ilgilenme külfetini gidermesinden dolayı yararlı olduğu da gözönüne alınmalıdır.¹⁸⁸

C. Verginin terkîni: Verginin silinmesi de denen bu yol, vergi borcunun kânunlarda belirtilen sebeplerden dolayı yetkili makamların kararı ile kaldırılmasıdır.¹⁸⁹

¹⁸⁴ Dikmen, *Maliye Dersleri*, s. 148.

¹⁸⁵ Dikmen, *a.g.e.*, s. 148-149

¹⁸⁶ Dikmen, *a.g.e.*, s.149-151.

¹⁸⁷ Dikmen, *a.g.e.*, s. 151.

¹⁸⁸ Dikmen, *a.g.e.*, s. 151-152.

¹⁸⁹ Dikmen, *a.g.e.*, s. 153.

D. Verginin affı: Mâlî af da denir. Özel hukuktaki ibraya benzer. Fakat terkînle aynı şey değildir. Terkîn belli bir kânuna dayanır. Af ise daha ziyade toplumsal, siyâsî vbz. başka sebeplerin etkisiyle çıkarılan veya çıkarılacak olan özel bir kânuna dayanır ve buraya kadar geçen gayr-ı mûtâd yolların en istisnâîsidir. Ashında böyle bir af çoğu kez asıl vergi borçları için değil, daha ziyade vergi zam ve cezaları için çıkarılır. Türlü sebeplerle vergilerini mûtâd yollarla ödememiş olup da problemlili duruma düşmüş olan mükelleflerin yeniden mûtâd sistem içinde yer almalarına fırsat vermek gayesini gözettiğinden, bu yolu bir normalizasyon aracı olarak görmek daha yerinde olur.¹⁹⁰

VII. VERGİLERİN TASNİFİ, SİSTEMİ VE NEVİLERİ

Tarihte, bütün vergilerin kaldırılarak devlet gelirlerinin tek bir vergi ile sağlanması görüşünü ileri süren fikir adamları ve müellifler olmuştur. Bunların başında fizyokratlar¹⁹¹ gelmektedir.¹⁹² Onlara göre toplum üretken (çiftçiler), mâlik (arazi ve bina sahipleri), kısır (ticaret ve sanayi erbabı ile diğer serbest meslek mensupları) olmak üzere üç sınıftan meydana gelir ve yegâne gerçek değer üreten sınıf çiftçilerdir. Bu yüzden tek bir vergi tarıma konmalı ve buda mâlik sınıftan alınmalıdır diye düşünüyorlardı. Böyle yapıldığı takdirde, vergiyi en zengin sınıf ödeyeceğinden sefaletin azalacağını, toprak ucuzlayacağından vergi yükünün zayıflayacağını ve giderek hissedilmesinin en aza ineceğini öne sürüyorlardı.¹⁹³

Tek vergi görüşü sadece fizyokratlar tarafından öne sürülüp işlenmiş değildir. Başkaları tarafından da farklı gerekçelerle ve farklı mevzûlarda tek vergi savunulmuştur.¹⁹⁴

Tek verginin mâlî, siyâsî, ahlâkî ve iktisâdî bir takım sakıncaları olduğunu belirten müellifler şu noktalar üzerinde durmuşlardır: Tek vergi verimsizdir, esnek değildir; çoğunluk tarafından yapılan kânunlarla azınlığa ödetilmiş olmaktadır; vergileme ilkelerinden genellik esasına ters düşmektedir.¹⁹⁵

Tek verginin lehinde olan müellifler ise onun şu yönleri üzerinde durmuşlardır: Tek verginin uygulanması kolay ve basit olup daha az masraflıdır; ödenecek tutarlar çok açık ve belli olup hesaplanmaları için karmaşık işlemlere gerek yoktur; anlaşılması kolaydır; iktisâdî faaliyetin muhtelif

¹⁹⁰ Dikmen, *Maliye Dersleri*, s. 153-154.

¹⁹¹ Kendilerine 18. yüzyılda *iktisatçılar* adı da verilmiş olan *fizyokratlar*, tarımı önemsemeyen merkantilistlere (Bk. b.ç., dn. 81) karşı görüşler geliştirmiş ilk topluluktur. Topluluğun lideri Fransa kralı 15. Louis'nin doktoru olan François Quesnay'dır. Fizyokrat kelimesi yunanca physis (tabiat) ve kratos (nizam) kelimelerinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Fizyokratların görüşleri üç esasa dayanır: i. Toplumdaki gelirler vücuttaki kan dolaşımı gibi olup gerçek değer ve geliri tarım faaliyeti sağlar, ii. Söz konusu dolaşım tabii bir nizamdır ve Tanrı tarafından kurulmuştur, iii. Bu tabii nizama müdahale yapılmamalıdır (Bırakınız yapınlar bırakınız geçsinler ilkesi). (GEA, c. 1, s. 314-315).

¹⁹² GEA, c. 2, s. 867.

¹⁹³ Dikmen, *a.g.e.*, s. 155-157.

¹⁹⁴ Dikmen, *a.g.e.*, s. 158-160.

¹⁹⁵ Dikmen, *a.g.e.*, s. 160-162.

aşamalarına girip onu aksatmaz; vergi yükü belli olduğundan fertlerin gücüne uyarlanması mümkün olup daha âdil bir vergiye varmak daha kolaydır.¹⁹⁶

Tek vergi hakkındaki tenkitlere şunları da eklemek mümkündür: Tek verginin nisbeti zorunlu olarak yüksektir, bu da onun ağırlığını artırır ve tahsilini güçleştireceğinden siyâsî ve sosyal buhranlara sebebiyet verebilir; başka alanlarda vergisiz kalan mevzûlar iyi bir iktisâdî politika izlenmesi imkânını daraltacağından bazı alanlarda yıkıcı sonuçlara yol açabilir; son olarak da tek vergi, tesâdüfî dağılıma sahip çok sayıda çeşitli verginin yük dengeleyici imkânından mahrum bulunacağından daha yüksek bir adaleti gerçekleştirmekten uzak kalır.¹⁹⁷

Tarihte ve bugün halen taraftarları bulunmasına rağmen tek vergi hiç bir zaman deneme sınırları ötesinde uygulanabilmiş değildir. Bu yüzden de devlet gelirlerinin sağlanmasında başvurulan yollardan biri olan vergiler her zaman bir değil birçok olagelmıştır. Bu çokluk ve çeşitlilik de vergileri ele almada tasnif zarureti ortaya çıkarmaktadır.¹⁹⁸

1. Vergi tasnifleri

Vergileri tasnif etmekteki amaç, öngörülen iktisadi ve sosyal politikaların gerçekleştirilmesinde bu son derece etkin araçtan daha bilinçli bir tarzda yararlanabilmektir.¹⁹⁹

Vergiler mevzû, mükellefiyet şekli, matrah, miktar, nisbet, tarh ve tahsil usulleri vs. gibi bir çok bakımlardan tasnife tabi tutulabilirler.²⁰⁰

A. Nakdî ve aynî vergiler: Para ile ödenen vergiler nakdî, mal halinde ödenen vergiler aynî vergi adını alırlar. Bugün için aynî vergiler ancak harp zelzele vbz. fevkalâde hallerde münhasır bir tedbir niteliğindedirler.²⁰¹

B. Tevziî ve nisbî vergiler: Önceden hedef olarak tesbit edilmiş muayyen bir vergi hasılatının içiçe bölgeler halinde mükellefiyet alanlarına taksim edilmesi ve en sonunda da mükelleflere yüklenmesi suretiyle toplanan vergilere tevziî vergiler denir. Nisbî vergiler ise belirli mevzûlar için ferdî matrahlara uygulanacak nisbetlerin tayini suretiyle miktarı hesaplanabilen vergilerdir.²⁰²

¹⁹⁶ Dikmen, **Maliye Dersleri**, s. 165-166.

¹⁹⁷ Dikmen, **a.g.e.**, s. 167-168.

¹⁹⁸ Dikmen, **a.g.e.**, s. 169.

¹⁹⁹ Halil Nadaroğlu, **Kamu Maliyesi Teorisi**, 7. bs., İstanbul 1989, s. 322.

²⁰⁰ Dikmen, **a.g.e.**, s. 170.

²⁰¹ Dikmen, **a.g.e.**, s. 170-173.

²⁰² Dikmen, **a.g.e.**, s. 173-177.

C. Şahıs vergileri ve mal vergileri: Verginin mevzûu ve matrahı ile mükellefinin aynı olduğu vergilere şahıs vergisi denir. Mal vergileri ise mevzû olarak doğrudan eşyaya yönelik vergiler olup mal tabiri hizmet ve muameleleri de içine alacak şekilde oldukça şumûllüdür.²⁰³

D. Sübjektif ve objektif vergiler: Sübjektif vergiler şahsa, objektif vergiler ise eşya ve muameleye yönelmiş vergilerdir. Bununla birlikte ikisinin özelliklerini birden barındıran vergilerin mevcûdiyeti iki nevi arasında kesin bir hat çizilmesini oldukça güçleştirir. Sübjektif vergiler mükellefin halini vaktini gözönüne alabildiğinden onun vergi ödeme imkanlarına daha yüksek uyum kaabiliyetini haizdirler. Daima değilse bile çoğu halde daha verimli ve esnektirler. Fakat uygulanmaları güç ve karmaşık olup iyi idare ve kontrole ihtiyaç gösterirler. Bugünkü gelişme sübjektif vergiler lehinedir.²⁰⁴

E. Ad valorem ve spesifik vergiler: Ad valorem vergiler kıymete dayanan vergileridir. Bunlar para halinde hesaplanan matrahlardan muayyen nisbetler dahilinde alınırlar. Bugün devlet gelirlerinin büyük kısmını bu nevi vergiler teşkil etmektedir. Spesifik vergiler ise matrahı eşyanın maddî ölçülerine dayanılarak tesbit olunan vergilerdir; kilogram, metre, metreküp vbz. Aynı malın (mevzûun) muhtelif kıymetteki nevilerini aynı vergiye muhatap tutan bu vergilerde, pahalı neville düşük ve ucuz neville yüksek nisbette vergilendirilmiş olacağından, gerileyici bir karakter vardır. Ayrıca bu vergiler kıymet artışlarından yararlanamadıkları gibi sadece mal neville inhisar ettiklerinden mevzû bakımından şumûlsüz kalırlar.²⁰⁵

F. Vasıtalı ve vasıtasız vergiler: Bu ayrım oldukça ihtilaflı bir tasnif meydana getirir. İhtilaf ayrımın dayandığı ölçülerdedir. Buna rağmen genel olarak kânûnen ve fiilen in'ikâs²⁰⁶ eden ve mevzûu süreklilik taşımayan vergilerin vasıtalı vergiler olduğu neticesine varılabilir. Kânunun vergiyi koyarken kânûnî mükellefle, nihâî mükellefin farklı kişiler olmasını öngördüğü, bu gayeyi de gözettiği vergilerdeki in'ikâs kânûnî, böyle bir düzenleme sözkonusu olmaksızın piyasa şartlarına bağlı olarak meydana gelen in'ikâsa fiilî in'ikâs denmektedir. Yalnızca belirli olayların meydana gelmesiyle doğan mükellefiyetler de mevzûu sürekli olmayan mükellefiyetlerdir. Aslında bu ölçüler oldukça müphemdirler. Bununla birlikte vasıtalı vergilerin, mal ve hizmetlerden alınan vergiler olduğu genel kabul görmüştür. Vasıtalı vergilerin mükellefin haline uygun kılınmalarının güçlüğü yüzünden adalete daha az uygunluk gibi olumsuz, fakat bunun yanısıra uygulanma kolaylığı vergi kaçığına kapalılık gibi olumlu yönleri vardır.²⁰⁷

Vasıtasız vergiler de yukarıda geçen ölçülerle belirlenmeye çalışılır. Buna göre kânunun, kânûnî

²⁰³ Dikmen, Maliye Dersleri, 177-180.

²⁰⁴ Dikmen, a.g.e., s. 180-183.

²⁰⁵ Dikmen, a.g.e., s. 183-186.

²⁰⁶ Bk. b.ç., dn. 156.

²⁰⁷ GEA, c. 2, s. 917-918.

mükellef üzerinde kalmasını, in'ikâs etmemesini gözettiği, piyasa şartları içinde fiilen in'ikâsa uğramayan ve mevzûunda süreklilik bulunan, mükellefi önceden belli olan vergiler vasıtasız vergi sayılırlar. Buradaki ölçüler de tam ve sıhhatli değildirler. Fakat ölçüler bir yana, *gelir* ve *servet* unsurlarından alınan vergilerin vasıtasız vergiler olduğunda fikir birliği vardır. Vasıtasız vergiler vasıtalarının aksine adalete daha yakındır, buna karşılık uygulanmaları daha güç olup vergi kaçığına kapalılıkları azdır.²⁰⁸

Bu iki vergi nevi arasında esneklik ve verimlilik açısından sıhhatli mukayeseler yapmak ve kesin bir neticeye varmak da bilhassa matrah ve nisbet uyumsuzlukları yüzünden hemen hemen imkansızdır.²⁰⁹ Kezâ bu iki nevinin de mükellefte ne derecede fiilî ve psikolojik tazyik meydana getirdiği hususunda hem lehde hem de aleyhde şeyler söylenebilir.²¹⁰

G. Gelir, servet ve harcama vergileri: Bu tarz, modern vergileri ele almada kullanılan en son tasnif biçimidir ve verginin, ne üzerinden alınır alınsın, yükümlüsünün geliri üzerinden ödendiği esasını gözönüne alarak; biriktiğinde servete, elden çıkarıldığında harcamaya dönüşen gelirin, her üç durumda da birbirinden bağımsız olarak vergi ödeme gücü doğurduğu esasına dayanmaktadır.²¹¹

Burada bu tasnifle ilgili bir iki mefhûma daha temas etmekte fayda vardır:

Üretim faaliyetinden doğan mal ve hizmetlere *hasıla*, bu faaliyete katılan unsurların hasıladan aldıkları paylara *gelir* denir. Hasıla gayrisâfî ve objektif, gelir ise sübjektiftir. Gelirin tüketimde kullanılmaması halinde menkul ve gayrimenkul tasarruf meydana gelir. Tasarrufun tekrar üretim gayesine tahsis edilen, iktisat dilinde yatırıma ayrılan kısmına *sermaye* denir. Üretime yöneltilmiş olsun veya olmasın belirli bir anda kişinin mülkiyetinde olan bütün menkul ve gayrimenkulleri ifade eden *servet* ise sermayeden daha geniştir. "Bir şahsın hukuki bir bütünlük teşkil edecek şekilde sahip veya mükellef olabileceği, para ile ölçülebilen mal, hak ve borçların tamamına" *mâmelek* denir. Servet iktisâdî mülkiyet hükûkidir. Bu yüzden negatif servetten bahsedilemez ama negatif mâmelektten bahsedilebilir. Gelirin olsun servetin olsun, ister kısmen ister tamamen tüketimde kullanılmasına da *harcama* denir.²¹²

H. Geniş ve dar tabanlı vergiler: Vergi mevzuunun şumulüyle ilgili bir tasniftir. Bir verginin mevzuu muhtelif envâa şamil olacak şekilde genişse geniş tabanlı vergi, değilse dar tabanlı vergi olarak değerlendirilir. Gelir ve harcama vergileri geniş tabanlı, otomobil vergisi ve sadece bazı tüketim maddelerinden alınan vergiler dar tabanlı vergilerdir. Geniş tabanlı vergiler yüksek vergi hasılatı sağlarlar ve daha ziyade sanayi ülkelerinde uygulanırlar. Çünkü bunlar beyana dayalı olduklarından gelişmiş ve

²⁰⁸ GEA, c. 2, s. 918.

²⁰⁹ Dikmen, *Maliye Dersleri*, s. 200.

²¹⁰ Dikmen, *a.g.e.*, s. 201.

²¹¹ Nadaroğlu, *Kamu Maliyesi Teorisi*, s. 330-331.

²¹² Nadaroğlu, *a.g.e.*, s. 331-332.

yaygın bir muhasebe, mekanizasyon ve etkin bir vergi idaresine ihtiyaç gösterirler.²¹³

2. Vergi sistemi ve neveleri

“Sistem” muayyen bir maksada varmak için bununla ilgili ve doğru olduğu kabul edilen prensip ve usullere uygun bulunan elemanların, maksadı sağlayacak bir tertip içinde veya bir terkip halinde bir araya toplanmasından meydana gelen bir bütündür diyebiliriz.²¹⁴

Vergi sistemine gelince: Hem bir ülkede öngörülen sonuçlara varmayı mümkün kılacak şekilde biraraya getirilmiş ve o şekilde düzenlenmiş vergiler topluluğu olarak, hem de çeşitli zamanlarda konulmuş ve gerektiğinde bazı değişikliklere de tabi tutulmuş muhtelif vergilerden meydana gelen bir vergileme bütünü olarak tarif olunabilir. Ancak zamandan bağımsız olarak her ülke için geçerli ideal bir vergi sistemi yoktur.²¹⁵

Bununla birlikte yukarıda muhtelif sınıflarından bahsettiğimiz vergileri şöyle bir sistem içinde değerlendirebiliriz:

Şahıs, gelir (ve harcama), servet vergilerini *sübjektif*; randıman ve dar tabanlı bir kısım vergilerle harçlar vs. *objektif vasıtasız* vergilerdir.

Gümrük vergileri, emtea muamele vergileri (toptan, perakende ticaret, katma değer vbz.) ve istihlak vergileri *mallardan*; mâlî muameler, ulaştırma ve eğlence gibi *hizmetlerden* alınan vergiler vasıtalı vergileri teşkil ederler.²¹⁶

Şüphesiz ki yegane sistematik tasnif bu değildir. Ancak pek çok vergi çeşidini biraraya toplayarak, bunlardan meydana gelen büyük bir sistemi örnek getirmek gayemiz dışında kalacağından buna girişmiyoruz.

VIII. VERGİLEME İLKELERİ

Münferit vergilerin gerek kapsamı, gerekse yapılarının belirlenmesi bakımından uyulması gereken normlar genellikle *vergileme ilkeleri* olarak nitelendirilmektedir.²¹⁷ Bunlar nisbî olarak objektif bir

²¹³ Nadaroğlu, **Kamu Maliyesi Teorisi**, s. 332-333.

²¹⁴ Dikmen, **Maliye Dersleri**, s. 205.

²¹⁵ Dikmen, **a.g.e.**, s. 206-207.

²¹⁶ Dikmen, **a.g.e.**, s.211-214.

²¹⁷ Salih Turhan, **Vergi Teorisi**, s. 291.

konuma sahip olup, bir dünya görüşünden öbürüne, bir ülkeden diğerine değişen ideolojik özellikler arzettiği gibi, aynı nam altındaki ilkelerin mana ve muhtevaları da yerden yere değişebilir. Bu bakımdan vergileme ilkeleri de değişmez kaideler olmayıp, verginin kendisi gibi tarihi bir karakter arzederler. Bunun yanısıra bu kaideler muayyen telakkilerin nisbî ve normatif birer ifadesidirler. Çünkü bunlar mutlak değil birbirleriyle anlamlıdırlar ve olması gerekeni öne sürerler.²¹⁸

Pek çok müellif vergilemede gözetilmesi gerekli ilkeleri muhtelif şekillerde incelemiş ve tadat etmişlerdir. Bu ilkeleri şu şekilde toplayıp özetlemek mümkündür:

Vergi sistemi, devletin diğer vasıtalarla karşılanmayan bütün masraflarını karşıyabilecek *yeterlikte*, kolaylıkla ve pek az değişiklikle masraflardaki artışa uygun bir varidat fazlası temin edebilecek *esneklikte*, amme masraflarını karşılamanın ötesine geçmeyecek *itidalde* ve vergi kanunlarının tarh ve tahsil usullerine ilişkin hususlarda pek az değişiklik gerektirecek şekilde *istikrarlı* olmalıdır. Bir ekonomi sîyesinden istenecek vergi miktarı onun vergi ödeme *iktidarı* ile mukayyet olması gerektiği gibi, muhtelif mükelleflere ödenen vergi meblağları onlar için fiilen aynı veya *müsavi fedakarlık* ifade etmeli. Vergi ödeyebilecek durumda olan herkesi istisnasız olarak mükellef kılacak şekilde *genel* olmalı ve vergi yükü çeşitli mükellef zümreleri arasında onların *nisbî* (karşılıklı) iktidarlara uyacak bir şekilde dağıtılmalıdır. Vergi sistemi mükelleflerin nisbî ekonomik durumlarının vergilemeden sonra da aynı kalmasını sağlayacak şekilde *tarafsız*, mevcut gelir ve servet bölüşümündeki farkları azaltmaya hizmet edecek bir *sosyal reform vasıtası*, tam istihdam veya buhransız ekonomi hedefini gerçekleştirmeye hizmet edecek şekilde *azami verimlilikte*, vergi yükünü kanun koyucunun hedef tuttuğu kimsede bırakacak özellikte teşkil edilmelidir. Vergilerin, nisbet, tahsil yer ve zamanı, ödeme tarzı vbz. esasları tamamiyle *muayyen*, bütün esasları kesin olarak *kânûnî* şekilde düzenlenmiş olmalı ve vergiler gerek mükellefin gerekse hazinenin maksatlarına *uygunluk* içinde, tarh ve tahsil masrafları bakımından da mümkün mertebe ucuz olmalıdırlar.²¹⁹

IX. VERGİ YARGISI

Maliye hukukunun konusu mâlî kanunlar olup, maliye hukuku devletin ve diğer kamu tüzel kişilerinin bütün mâlî faaliyetlerini düzenleyen hukuk usul ve kaidelerini incelemektedir. Bu çerçevede vergi yargısı mâlî yargının önemli bir kısmını oluşturur.²²⁰ Vergi yargısı denince vergi mükellefleri ile vergi idaresi arasında doğan ihtilafları çözümleyen usul hükümleri yanında, vergi yargı ve teşkilatının kuruluş ve işleyişini tanzim eden hükümlerin de anlaşılması gerekir.²²¹

²¹⁸ Dikmen, *Maliye Dersleri*, s. 259-260.

²¹⁹ Dikmen, *a.g.e.*, s. 266-271.

²²⁰ Şerafettin Aksoy, *Vergi Yargısı ve Türk Vergi Yargısı Sistemi*, İstanbul 1990, s. 5.

²²¹ Şerafettin Aksoy, *Vergi Hukuku ve Türk Vergi Sistemi*, 3. bs., İstanbul 1991, s. 105.

Vergi yargısı aslen, vergi mükellefi veya sorumlusu veyahutta vergi idaresi tarafından yapılan, vergi tatbikatı ile ilgili itirazları incelemek ve tetkik etmek suretiyle yürürlükteki vergi kanunlarına uygun bir kazâî tasarrufla bulunur; bunun yanısıra da, hukukî içtihatlarla vergi kanunlarının boşluklarını doldurmak ve çok karmaşık ve tam anlaşılmayan veya çeşitli şekilde anlaşılmaya müsait kanuni hükümleri doğru ve tutarlı tefsir etmek suretiyle tanzim ve bu yolla da hukûkî güvenlik sağlar.²²²

²²² Aksoy, Vergi Hukuku ve Türk Vergi Sistemi, s. 107-110.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Z E K Â T

I. ZEKÂTIN TARİFİNE HAZIRLIK

Zekâtın herşeyden önce dîne ve müntesibi olan insanlara ait bir mesele olduğunda kuşku yoktur. Burada dîn tabirini hem genel olarak bütün dînleri, hem de özel olarak İslâm dînini içine alacak şekilde kullanmış bulunuyoruz.²²³ Böylece zekâtın konumu doğrudan doğruya dîn ve islâm mefhûmlarıyla yakından alakalı olduğundan dîn ve islâm mefhûmları üzerinde durmakta fayda görüyoruz.

1. Dîn

Türkçe'de kullandığımız dîn kelimesinin menşei Arapça'dır. Ancak kelimenin aslının Arapça veya bir başka Sâmi dilden, ya da Sâmilere komşu bir kavmin dilinden olup olmadığı hususu tam açık değildir. Çünkü bu kelime bu dillerin (Akkadca, Süryânice, Pehlevîce, Elâmca, Ârâmîce, İbrânice, Amherice, Habeşce vs.) hemen hepsinde yakın telaffuz biçimleriyle, üç temel sessiz harfini muhafaza ederek vücut göstermektedir.²²⁴

Bununla birlikte durum büsbütün karışık ve kelimenin manası 'alâ hâlihî muğlak değildir. Şu kadar var ki dîn kelimesi yukarıda zikri geçen dillerde birbiriyle ilgili bir mana alanı içersinde fakat muhtelif manalarda kullanılmıştır. Arap dili de zaman içinde bu manaları bir biçimde temessül etmiştir. Kelimenin Arapça'da taşıdığı manalar dört grupta toplanmaktadır:

1. Hâkimiyet, egemenlik,
2. İtaat, alçalma, boyun eğiş,
3. Kazâ, hüküm, ceza, mükafat, muhasabe,
4. Kânûn şeriat (yasa, yol), örf adet, nizam, millet, mezheb.²²⁵

²²³ Bu durum şöyle bir problemi de içinde barındırmaktadır:

Müslümanlık Muhammed (as) peygambere, onun insanlara tebliğ ettiği Ku'rân adlı kitap ile kendisinin bu kitap çerçevesinde yaşadığı hayatın zabtına dayanır. Ku'rân ilâhî düstûrları ve yönlendirmeleri ihtivâ eder; peygamberin hayatı ise bunların bir beşerde canlanmasıdır.

Ku'rân dîn konusunda ıstılâhî bir tarif vermez; ancak Allah katında İslâm'dan başka bir dînin kabul görmeyeceğini açıklayarak, kendinin gayrını dîn tarifinin dışında görür (Âlu 'İmrân, 19). Hal böyle olunca Ku'rân'ın nazarında dîn ile İslâm özdeş olmaktadır. Sonuçta zekâtdan bahis açılınca, bunun dîne özgü bir şey olduğunu söylemek ile İslâma özgü olduğunu söylemek aynı anlama gelmektedir. Aradaki fark ise, dînin vasfî bir ad ikincisinin alemleşmiş bir ad olmasıyla, sadece bir i'tibâr farkından ibarettir.

²²⁴ Arthur Jeffery, *The Foreign Vocabulary of the Qur'ân*, Hertford 1938, s.131-133.

²²⁵ D. B. Macdonald, "Dîn", *İA*, c. 3, s. 590-591;
Günay Tümer / Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ankara 1988. s. 14.

Elbette dîni yalnızca lugatî dayalı bu manalar açıklamaz. Dîn ayrıca bir vâkıanın da adıdır ki esas mühim olan budur. Dîn mefhûmunun da bazı başka mefhûmlar gibi tam ve nihâî bir tarifi yapılamamaktadır. Bunda dînlerin tenevvûünün olduğu kadar her dîn müntesibinin mensubu bulunduğu dîni hak, diğerlerini bâtıl gösterecek tarifler ortaya koyma meyli göstermesinin rolü vardır.

Tam ve kâmil, tatmin edici, müstağnî kılıcı bir tarife erişilemese de, durumu az çok aydınlatacak bir takım yararlı yaklaşımlar geliştirilebilmiştir.²²⁶ Bununla birlikte dîn sun'î ve sonradan gelişen bir şey olmayıp, bilakis insanın yaratılışından gelen cibillî ve ihâta edici bir şeydir.²²⁷ Müslümanlığın dîn tarifi kendine hem içten hem de dıştan bakan, kendini böyle ifade eden bir tarif olarak görülebilir.

*"Dîn akıl sahibi şuurlu insanları kendi irade ve arzularıyla bizâtihî hayrolan şeylere sevkeden bir vaz'-ı ilâhîdir; peygamberlerin vahy ü ilhâma müstenid tebliğidir; gâye-i kemâle ermek için tutulacak en doğru yoldur. Dînin hakîki vâzı'ı ve müessisi Allah Te'âlâ hazretleridir. Hiç bir insan hattâ peygamberler dîn vaz'edemezler."*²²⁸

Dîn insana kendisi hakkında bilgi vermekte iyiden kötüden bahsetmekte ve bu çerçevede mükellefiyet

²²⁶ Muhtelif dîn tariflerinin hemen hiçbirisi sadece ve sadece bir dîne mensup olduğumuzda kendini gösteren mümeyyiz vasıfları tayin etmemesine rağmen, öyle görünüyor ki bu vasıflar dînin tabiatını anlamamıza hizmet edicidirler. Bunlara dîn teşkil edici vasıflar diyebilir ve şöyle sıralayabiliriz:

1. Tabiatüstü varlık(lar)a inanma,
2. Mukaddes ve gayr-ı mukaddes şeyler ayrımı,
3. Mukaddes şeyler üzerine temerkûz eden menâsik,
4. Tanrı(lar) tarafından ta'lim olunmuş ahlâkî bir kânûn,
5. Mukaddesin huzûrunda ve menâsikin icrâsı esnasında kabaran ve Tanrı(lar) fikri ile alakalı olan mütemeyyizâne dîni hissiyât (hazer, idrâk-i sır, hiss-i kabâhat, perestîş)
6. Tanrı(lar) ile du'â' ve sâir râbîta şekilleri,
7. Bir dünya görüşü veya bir bütün olarak dünyanın umûmî bir tasvîri ve ferdin bu resim içindeki yeri. Bu resim dünyanın kemâl-i maksad veya gayesine dair birkısım tarif ve ferdin buna nasıl intibak edeceğine dair iş'ârı ihtiva eder,
8. Dünya görüşüne müsteniden, kişinin hayatının tamamen veya kısmen tanzîmi,
9. Yukarıdakiler vasıtasıyla birbirine bağlanan ictimâî bir hey'et. Bununla birlikte bu dîn teşkil edici vasıflar behemahâl dînde iştirâk halinde bulunmayabilirler. Bunların tamamının veya bir kısmının birarada bulunmasıyla dînin var olacağına sarahatle söylemek pek mümkün değildir.

Hemen hemen her dînde şu veya bu vecihde bir ilâh şuru vardır. Bir bakış açısına göre de dîn bu ilâh karşısındaki mesuliyet ve ona mukabelede tezahür etmektedir. Bu çerçevede üç nevi dînden söz etmek mümkündür: Halk Hinduizmi ve bütün çok tanrılı dînler merâsimî(*sacramental*) dîn, Yahudilik, İslam ve Konfüçyanizm öncelikle *nebevî (prophetic) dîn*, Budizm ve felsefî Hinduizm gâlibiyetle *sırrî-bâtınî (mystical) dîn*. Burada şunu da gözden irak tutmamak gerekir ki, aslî vasfı itibarıyla bu guruplardan birinden sayılması gereken bir dînin sonraki aşamalarında (tarihi seyir içinde veya dînin tatbiki esnasında) bir başka guruba kuvvetle yaklaşması mümkündür. Mesela Hristiyanlık nebevî dînlerden olmak lazım gelirken merâsimî dîn sınıfından hususiyetler taşımaktadır. (William P. Alston, "Religion", *The Encyclopedia of Philosophy*, Newyork 1972, c. 7, s. 141-145).

Yukarıda geçen nebevî dîn ifadesinin, ilk nazarda, müslümanlığın yaptığı semâvî dîn gayr-i semâvî dîn tasnifindeki semâvî dîn sınıfına uygun düşeceği akla gelebilir. Fakat bu doğru değildir. Semâvî dîn tabiri, rolü ne kadar mühim olursa olsun ağırlık merkezini nebîden alıp nebe'ye yükleyen bir ifadedir. Oysa yukarıdaki ifade, dînin ağırlık merkezini haber'den alıp peygamberlik vazifesindeki şahsın zâtına yükleyen bir yaklaşıma sahiptir.

²²⁷ Akseki, *İslâm Fitrî Tabîî Umûmî Bir Dindir*, İstanbul 1943, s. 153-167.

²²⁸ Akseki, a. g. e., s. 1.

getirici ve yol gösterici davranmaktadır.²²⁹

2. İslâm

İslâm kelimesindeki mana yükü dîn kelimesindeki mana yüküne çok yakındır. İslâm itaat, inkıyâd (boyun eğme), hudû' (teslîmiyet)²³⁰ ve halâs (kurtuluş, esenlik) ve sulh (barış)manalarına gelir.²³¹

İstilah olarak islâm ise, Allâh'ın Rasûlü'nün haber verdiğiine teslîm olmak, boyun eğmek, Muhammed (as)'ın getirdiğine kabûl göstermek ve bunu dille itiraf etmek demektir.²³² Muhammed (as)'ın getirdiği, Kur'ân-ı Kerîm ve ona uygun olarak yaşamış olduğu örnek hayatıdır. İslâm hem peygamberin insanlara iletlediği hem de insanların bunlara amel-i zâhir ile uymalarıdır.²³³

Cibrîl hadîsi diye şöhret bulan hadîsde İslâm nedir? sorusunun cevâbı olarak şunlar zikredilmiştir:

1. Allahdan başka ilâh bulunmadığına *şehâdet*,
2. İkâme-i *salât*,
3. İtâ-i *zekât*,
4. Ramazan'da *savm*,
5. Yoluna güç yettiğinde *hacc*-i beyt.²³⁴

Bu unsurların her biri gerek Kur'ân'da gerekse Hz. Peygamber'in hayatında genişçe açıklanmış, itina ile ortaya konmuş, insanlara teklif edilmiş ve hiç bir vecihle gevşemeyen bir ısrarla takib olunmuştur. Bunlarsız İslâm yoktur. Ancak İslâm bunlarla bitivermez. Yukarıda sayılan amellerin hepsi de şumullü birer mefhûmu temsîl ederler. Bu mefhûmların hayatın her fiilinde doğrudan veya dolaylı izdüşümlerinin bulunduğu vardır. İnsandan *şehâdet* getirmesi, *salât* etmesi, *zekât* itâsı, *savm* eylemesi, beyti *hacc* etmesi istenmektedir. Bu sayılanlar insan benliğinin derûnuna oturan son derece temel ve yüksek fiillerdir. Burada ölüme kadar bozulmaması arzu edilen bir bütünlük ve devamlılık istenir.²³⁵ Bütün bunlar, İslâmın, bu beş unsurun icmâli değil terekübü olduğu keyfiyyetine müncer olmaktadır.

²²⁹ Akseki, *İslam*, s. 2-3.

²³⁰ *Ta'rîfât*, s. 23; Tehânevî, "*İslâm*", KIF, s. 696.

²³¹ *Mu'cem*, s. 446.

²³² *Ta'rîfât*, s. 23; *Mu'cem*, s. 446; Râgıb el-İsfehânî, *Müfredât*, s. 240.

²³³ Tehânevî, "*İslâm*", KIF, s. 696.

²³⁴ *Buhârî*, 2/37, 34; 2/26; 65/13-2; *Müslim*, 1/1, n. 5, 7; 1/2, n. 8; *Ehû Dâvûd*, 39/16; *Tirmizî*, 38/4; *Nesefî*, 5/4; 47/5, 6; *İbni Mâce*, Mukaddime, 9, 10; *Müsned*, 1/27, 52, 162, 319; 11/107, 426; IV/129, 164, 385, 447; V/3.

²³⁵ "Rabbi ona «teslîm (islâm) ol» dediğinde, «âlemlerin Rabb'ine teslîm oldum» demişti. Ve İbrâhîm bunu oğullarına vasiyet etti; Ya'kûb da: «Oğullarım Allah size dîni (yolu) seçti, onun için *ancak islâm (teslîm) olarak ölün.*» (Bakara, 131-132).

3. Dînin gâyesi ve insanı buna erîştirme yolları

Dînin *bizâtihî hayrolan şeylere sevkedici* olduğuna yukarıda değinilmişti. Tarifteki bu unsurun mülhem olduğu bir esas bulunmaktadır. Kur'ân'da geçen bir âyetin ifâdesi şöyledir:

“Yüzlerinizi doğuya, batıya çevirmeniz *birr* değildir; *birr*, Allah'a, âhiret gününe, meleklerle, kitâba, nebîlere îmân eden ve Allah aşkına yakınlarla, yetimlere, miskinlere, yolculara, dileyenlere, esaretekilere malı veren, namazı kılan, zekâtı veren, ahidleştiklerinde ahidlerine vefâ gösteren, zorda, darda ve savaşta sabredenlerdir. İşte onlar *sâdık* olanlardır, *müttekî* olanlar da onlardır.”²³⁶

Yukarıda geçen *birr* kelimesi, hem bazı fiillerin ismi olarak, hem de bunları işleyenlerin sıfatı ve ismi olarak kullanılan anahtar kelime durumundadır. Peki *birr* nedir: En geniş manada iyiliktir.²³⁷ Bu genişliğin tevliid edeceği muğlaklığı gidermek için incelemede bulunulacak olursa, tafsîlî manaların toplanacağı neticenin, iyilik, temizlik, doğruluk ri'âyetkâr bir itaat ve bunların neticesi olarak, yaptığını bulma, iyiliğe, katışıksızlığa, bağışa erme şeklinde bir bütünlüğün temsil ettiği kapalı bir devreden ibaret olacağı görülür.²³⁸

Âyette *birr*'i tafsîl sadedinde geçen iki kelime daha vardır ki bunlar *sâdık* ve *müttekî* olmaktadır. Bu iki kelimedeki mana ile *birr* kelimesindeki mana birbirleriyle uyumlu, bakışan, birbirlerini destekleyen manalardır.

Dîn İslâm'dır. Dînde de bir yönelim ve gaye vardır; o gaye ise *birr*'dir. *Birr*'e erîştiren şeylerin belli başlıları yukarıda geçti. Bunlar Kur'ân'ın muhtelif yerlerinde tekrâren, pek çoğu sâlih amel olarak tavsif olunan başka erîştiricilerle birlikte veya bir başlarına zikredilmişlerdir:

“Sevdiğinizden *infâk* etmedikçe *birr*'e erişemezsiniz; ne(y)den *infâk* ederseniz Allah onu bilir.”²³⁹

Burada da *birr*'e erişmek *sevilen* şey(ler)den *infâk*'a bağlanmıştı ki, *infâk* kişinin “sahibi olduğu”nun

²³⁶ Bakara, 177.

²³⁷ Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-muhît*, Beyrût 1987, s. 444.

²³⁸ *Birr*: 1. *Sıla* ('atiyye, ihsân, *birr*; zekât, yanısıra nezr, kefarete vdğ. gibi mâlî bir 'ivaz mukabili olmaksızın mal edâsında bulunmak); cennet; *salâh* (fesadın zıddı veya fesadın zâil olması ya da vukuunun uzak olması); *hayr* (hasen li-zâtihî); ihsânda ittisâ' (iyilikte ve iyi davranışta genişlik); hacc; *sıdk* (doğruluk), *itaat* (başgeme), 'adl, başkaldırının zıddı veya razı olunan her fiil, Allâhu Te'âlâ'nın şeriatına zâhiren ve bâtinen itaat (*Muhîtu'l-muhît*, s. 34).

2. Muhabbetin eseri olarak muamelesi ahsen (en güzel, en iyi) olmak; yeminini, sözünü tutma, yerine getirme, uygulama, tamamlama; şüphesiz, som, katışıksız, yalansız, hilesiz, hürdasız, hiyanetsiz; hüsn-i kabûl; 'atiyye (erişilen, ele geçen şey), *lütûf* (sevgi, yakınlık), şefkat (iyiliği ve kurtuluşu hakkında titizlik göstermek) (*Müncid*, s. 30) ve *fuâd* (kalp, gönül) (*Mu'cem*, s. 48).

3. Bütün bunlarla hemâhenk olan bir diğer mana da pürüzsüzlük, açıklık, netliktir. (Zemahşerî, *Esâsu'l-belâga*, Abdurrahîm Mahmûd th., Beyrût ty., s. 20).

²³⁹ Âlu 'İmrân, 92.

gitmesi olup, mal hakkında olunca onu sarfetmek manasına gelir.²⁴⁰

İslâm'ın bidâyetinde, vermenin üzerinde oldukça geniş manada, gereken her şeyi ve her yeri içine alacak şekilde durulmuştu. Bu verme daha sonra şeklen ayrı kısımlar halinde tafsîl ve tanzîm olunduysa da bu genellik büsbütün de ref' olmadı.²⁴¹

II. ZEKÂTIN TARİFİ

Zekât Arapça bir kelimedir. Bu da dîn ve hattâ islâm kelimesi gibi yakın doğunun Sâmî ve onlara komşu kavimlerinin dillerinde mana yakınlıklarıyla yaşamış bir kelimedir. Müslüman olmayan araştırmacılar bu ve benzeri durumlardan yararlanarak, Muhammed (as)'ın nübüvvetinin, teblîgât ve ta'limâtının orijinallîği, ilâhîlîği konusunda idlâl edici münakaşalar açmışlardır. Ancak bu neviden çabalar kendilerinin şüphelerine suni bir hararet katmaktan öteye geçememiştir. Nitekim zekât kelimesinin sadaka manası çerçevesinde husûsî bir mana kazanmasının Peygamber'in kendisine ait olduğu fikrine mütemâyil olan Nöldeke, bu mefhûmdaki orijinallîği dolaylı bir şekilde teslim etmektedir.²⁴²

Zekât mefhûmunu iki şekilde, ilkin genel ve lugavî olarak sonra da ıstılâhî olarak ele alıp tarifi mevzuu ve meseleleri üzerinde duracağız.

1. Lugat olarak zekât

Nemâ (gelişme), salâh (esenlik, fesâdın zıddı), nimetlenmek, safvetu's-şey' (katışıksızlık, som), malı temizlemek için ondan çıkarılan şey, zâde (artı); tîb (güzel, istek uyandırıcı, tatlı, olgun), temizleme, temizlenme, öğme beğenme, doğrulama, doğrulanma, sadaka verme manalarına gelmektedir.²⁴³

2. İstılâh olarak zekât

İstılâhları ilimler meydana getirdiğinden bir ıstılâh tarifinde bulunmak bir ilimden bahsetmek demektir. Zekât fıkıh ilminin ele aldığı mevzulardan biridir. Bu ilim mevzularını ibâdât, muâmelât ve ukûbat olarak üçe taksim etmiştir. Bugün fıkıhın muâmelât ve ukûbâtla ilgili mevzularına islâm hukûku itlâk olunmaya başlanmış olup, zaman zaman muâmelât ya da ukûbâtıdan ma'dûd herhangi bir mevzunun ibâdâtıdan olup olmadığı keyfiyeti tartışma konusu olmaktadır. Zekât da klasik fıkıh literatüründe ibâdât içinde yer almıştır.

²⁴⁰ Müncid, s. 828.

²⁴¹ "Kim verir ve ittikâ ederse; husnâ'yı tasdik ederse; biz de onu kolaylığa iletiriz." (Leyl, 5, 6, 7). "Kim de cimri olur, istiğnâ ederse; husnâ'yı tekzib ederse; biz de onu zorluğa dâ'ir kılalım." (Leyl, 8, 9, 10). "Arıman (tezekkâ) ve Rabbi'nin adını anıp salât eden felâh bulmuştur." (A'lâ, 15-16).

"... sana neyi infâk edeceklerini soruyorlar; 'afv'ı de..." (Bakara, 219).

²⁴² Jeffery, a.g.e., s. 153.

²⁴³ Kâmûsu'l-muhît, s. 1667; Müncid, s. 303.

Zekât tabiidir ki, yalnızca fıkıh ilminin değil; tefsîr, hadîs, fıkıh, kelâm, siyer-megazî, tasavvuf-ahlâk ve bunlara teferrî' eden birçok İslâmî ilim şubesinin ilgi alanına da girer. Bu ilimlerin de zekât hakkında bahisleri, anlayışları vardır. Fakat bunları birbirinden su geçirmez levhalarla ayrılmış bir şekilde düşünmemek gerekir; her birinin kendine mahsus bir bakış açısı bulunmakla beraber, bu açı diğerlerinden büsbütün tecrid olmuş ve müstağnî de değildir.

Bir mala şu on nevi hak şer'an tealluk edebilir: 1. Zekât, 2. Sadakalar, 3. Hums, 4. 'Uşr, 5. Harâc, 6. Cizye, 7. Fıtr sadakası, 8. Kefâretler, 9. Nuzûr, 10. Nafakalar.²⁴⁴ Bunlardan zekât aslında iki nevidir, biri farz olan malın zekâtı, diğeri vâcib olan baş'ın (kişinin) zekâtıdır ki fıtr sadakasıdır.²⁴⁵ Hums ve 'uşr da zekâtdan olup fıtr sadakası genelde zekâta tabi olduğundan biz sadece malın zekâtı üzerinde duracağız.

Pek çok ilimde olduğu gibi fıkıhda da bazı mevzuların tarifleri müteaddiddir. Acaba farklı ve müteaddid tarifler muarrefi malum kılmak yerine mübhemleştirmiyor, muğlaklaştırmıyor mu? Elbette ki hayır. Genellikle daha iyiye ulaşma çabasının bir ürünü olup çoğunlukla da bir takım itibar farklarından kaynaklanan bu tariflerden bir kaçını aşağıya alıp inceleyelim:

*Zekât, mâlik-i mahsûsa ait olan mâl-i mahsûs'un bir kısmındaki icâb'dan ibarettir.*²⁴⁶

Son derece mücmel ve mücez olan bu tarifte zekâtın lâıyk-ı vechile ifhâm olunamayacağı açıktır. Böyle bir tarif muarref hakkında ancak önceden bilinenleri hatıra getirmeye yarayabilecek zihnî bir şema teşkilinden başka bir şey sayılmaz. Onun için biraz daha tafsil ihtiva eden şu tariflere bir göz atalım.

*Zekât şeriatte, hür ve mükellef müslümanın, Allah (rızası) için Hâşimî ve azadlı dışındaki fakir müslümanlara, havlî nisâbdan, menfaati her bakımdan keserek çıkardığı muayyen miktardır.*²⁴⁷

*Zekât şer'an, muayyen bir malın bir cüz'ünün, sağlayabileceği bütün menfaatleri sahibinden kesecek şekilde, Hâşimî veya Hâşimî azadlısı olmayan, müslüman bir fakîre Allâhu Te'âlâ(nın rızası) için temlîkidir.*²⁴⁸

²⁴⁴ Mehmed Zihni (Efendi), *Ni'met-i İslâm*, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul 1322'den İstanbul 1398 tarihli yayımlayanı belirsiz, s. 998.

²⁴⁵ Ebû Bekr b. Mes'ûd el-Kâsânî, *Kitâbu bedâi'i's-sanâi' fî tertîbi's-şerâi'*, 2. bs., Beyrût 1402 (1982), c. 2, s. 2.

²⁴⁶ *Ta'rîfât*, s.114.

²⁴⁷ Tehânevî, *KIF*, s. 623.

²⁴⁸ 'Abdullâh b. Muhammed b. Suleymân, *Mecma'u'l-enhur fî şerhi mülteka'l-ebhur*, Matba'a-i Âmire bs.'dan ofset, by. ve bs. ty., c. 1, s. 192.

Bu tarifleri incelediğimizde şu hususları müşahede ediyoruz:

1. "Hüküm-i şer'î, şâri'in mükelleflerin fiillerine müte'allik hitâbıyla sâbit olandır"²⁴⁹ "Şer'î hükümler mükellefin fiilinin sıfatı olarak kabul edilirler"²⁵⁰ Zekâta te'alluk eden hüküm ise onun vücûbudur.²⁵¹ Bu çerçevede hüküm ile mükellefin fiili arasındaki münasebeti incelediğimizde şöyle bir neticeye varmamız mümkündür: Zekâtın hükmü vücûbdur. Vücûb hem zekât hükmünün hem de mükellefin fiilinin sıfatı olur. Mükellefin fiili temlik olduğundan zekât temlikdir denebileceği gibi, zekât itâ olup, o da mâl-i müeddâ olduğundan mâl-i müeddâ'ya da zekât denilebilir.²⁵²

2. Yukarıda yer alan tarifleri birer birer incelediğimizde bunların mahmûllerinin sırasıyla *icâb*, *muayyen mikdar* *vetemlik* olarak vazedilmiş olduklarını görüyoruz.

3. Bu tariflerin şu suretle terkîb olunmaları mümkündür: Zekât, mâlik-i mahsûsun, mikdâr-ı muayyen teşkil eden mâli-i mahsûsunu masrif-i muayyen olan şahs-ı mahsûsa temlikidir.

III. ZEKÂT TARİFİNİN UNSURLARI

Tarifleri incelediğimizde bunların dört unsura yer verdiklerini görüyoruz. Bunlar: 1. Mâlik-i mahsûs, 2. Mâl-i mahsûs, 3. Şahs-ı mahsûs, 4. Temlik unsurlarından ibarettir. Şimdi bu unsurları bu tertip içinde ele alarak zekâtın tarifine nüfûz etmeye çalışalım.

1. Mâlik-i mahsûs

Mâlik-i mahsûs zekâtı ödeyecek olan kişi olup, zekât vermeye tezkiyye, veren kişiye müzekkî, verilen mala da müzekkâ denir. Kezâ zekât verene müeddî, mala müeddâ, kendisine zekât verilene müeddâ ileyh de denilir. Bir malın mâlikini mâlik-i mahsûs kılan şey aşağıda Zekâta Dâir Temel Meseleler başlığı altında gelecek olan mükellefe ilişkin bir takım şartlardır.

2. Mâl-i mahsûs: Mikdâr-ı muayyen

Mâl-i mahsûs, aşağıda gelecek olan mükellefiyetin mevzuuna ilişkin vücûb şartlarını hâiz malın cüz'üdür ki yine şer'an takdir olunmuş bir mâl-i mu'ayyenden ibarettir.

²⁴⁹ Hayreddin Karaman, *Fıkıh Usûlü*, İstanbul 1964, s. 140.

²⁵⁰ a. y.

²⁵¹ "Sadakalar, fakirlere, miskinlere, âmillerine, müellefe-i kulûba, kölelere, borçlulara, Allah yolundakine ve yolcuya mahsûsdur; Allah 'âlimdir, hakîmdir." (Tevbe, 60). Burada sadaka kelimesi maruf ve mahud zekât manasında kullanılmıştır.

"Onların mallarından, onunla kendilerini temizleyeceğin ve arındıracağın bir sadaka al ve onlara dua et; senin duan onlara sükûnet verir; Allah semî'dir, 'âlimdir." (Tevbe, 103).

²⁵² Zihni Efendi, *Ni'met-i İslâm*, s. 999.

Burada sözkonusu olan mal nedir? Mal şöyle tarif edilmektedir: “*Mülkiyet mevzuu* olabilen bütün *maddî eşya* ile bir mameleke girebilen bütün *haklara* hukukan mal denir.” Bunlar menkul ve gayrimenkul, maddî gayr-i maddî olabilirler. Eski hukukda ise: “Tab-ı insani mail olup ta vakt-ı hacet için iddihar olunabilen şeydir ki menkul ve gayrimenkule şamil olur. Kendisine *bezl* (yani ita ve temlik) ve *münafese* (yani men’) cereyan eden şeydir.”²⁵³

Mecelle'nin 126. maddesinde ise mal, “tab-ı insânî mâil olup da vakt-i hâcet için iddihâr olunabilen şeydir ki, menkûle ve gayr-ı menkûle şâmil olur” şeklinde tarif edilmiştir. Bu tarifte mal olmanın şartı iki unsura bağlanmıştır: Biri şey'in ‘ayn olması, diğeri de onunla ilgili olarak insanların muayyen bir *örf* sahibi, yani onu tutmanın (men’) veya vermenin (bezl) bir mana taşıyacağı kadar ona değer veriyor olmalarıdır.²⁵⁴

3. Şahs-ı mahsûs: Masrif-i muayyen

Masrif-i muayyen de denilen şahs-ı mahsûs, zekâtın kendilerine verilmesi vâcib olan sekiz sınıftan herhangi birine mensup olan şahıstır ki tarifte müslüman fakîr diye geçendir.

Bu sınıflar şöyle sayılmıştır: 1. Fakirler, 2. Miskinler, 3. Âmiller, 4. Müellefe-i kulûb, 5. Köleler, 6. Borçlular, 7. Allah yolunda olanlar, 8. Yolcular.²⁵⁵ Zekâtın gerçek ve nihâî sarf yeri veya kabul edicisi sayılmadığı için, bu sınıflardan zekât âmilinin fakir olması zorunlu görülmediği gibi, 1. Fakir olmayanlar, 2. Müslüman olmayanlar, 3. Hâşimî kabilesine mensubiyeti bulunanlar, 4. Zekât verenin nafakasından

²⁵³ Türk Hukuk Kurumu, **Türk Hukuk Lugatı**, Ankara 1944, s. 216.

²⁵⁴ Hayreddin Karaman, **Mukayeseli İslâm Hukuku**, c. 3, 3. bs., İstanbul 1986, s. 12.

Malların taksimi:

1. Müttekavvim ve gayr-ı müttekavvim mallar: İntifâi mübâh ve muhrez (elde olunmuş) mallar müttekavvim mallardır. Müttekavvimin olma vasfı ile mülkiyet konusu olma vasfı birbirine bağlı değildir.

2. Misli ve kıyemî mallar: Çarşıda pazarda bulunabilen ve ferdleri ve cüzleri birbiri gibi olup, hesaba katacak önemli farkları bulunmadığı için birimlerinin biri diğerinin yerine geçen mallardır. Kıyemî mallar böyle değildir. Bütün misli mallar zimmete tealluk eder. Misli mal aynı hakka da şahsî hakka da konu teşkil edebilir. Kıyemî mallarda ise ancak aynı hak söz konusu olur.

3. Tüketilen ve kullanılan mallar: Menfaati ancak aynının sarfıyla, ondan eksiltmeyle elde edilebilen mallar tüketilen mallar, menfaati ise aynını muhafazayla sağlanan mallar kullanılan mallardır. Tüketilen mallarda kira ve âriyet akdi sahih görülmemiştir. Yapıldığı takdirde ödünç akdinin hükümleri cereyan eder.

4. Menkûl ve gayr-ı menkûl mallar: Mecelle madde 128 menkûlü, “bir yerden başka bir yere taşınması mümkün olan şeydir” diye, madde 129 gayr-ı menkûlü “akar denilen ev ve arazi gibi başka yere taşınması mümkün olmayan şeydir” şeklinde tarif etmiştir.

5. Memlûk (sahipli), mübâh (serbest) ve mahcûr (kısıtlı) mallar: Muteber bir yolla şahıs mülkiyetine intikal etmiş mallar sahipli, mülkiyete konu olabilen fakat üzerinde mülkiyet tesis edilmemiş mallar serbest, üzerinde mülkiyet tesisi şer'an menedilmiş mallar kısıtlı mallardır.

6. Bölünebilir ve bölünemez mallar: Bölündüğünde kıymetinden ve faydasından önemli ölçüde kayba uğramayan mallar bölünebilir, böyle olmayanlar bölünemez mallardır.

7. Husûsî, umûmî ve mübâhât-ı selâse mallar: Ferdin mülkiyeti altında bulunup, ne aslında ve ne de menfaatında ammenin ortaklığı bulunmayan mallar husûsî, ferdin mülkiyeti altında bulunmayıp ammenin istifadesine tahsis edilmiş mallar umûmî mallardır. Su ot ve ateş ise herkesin faydalanmaya müstehak bulunduğu üç maldır.

8. Maddî ve manevî mallar: Müslüman hukukçuların üzerinde durmadıkları bir ayrımdır. Kanununun bir insana verdiği ve tanıdığı her menfaat ve hak manevî mal olup alım ve satıma konu olabilir. Fıkıhçılar ise mal ile mülkü birbirinden ayırdederek hakları ve menfaatleri mülk içinde sayarak bazı istisnalar dışında bunları akit konusu yapmamışlardır. (**Mukayeseli İslâm Hukuku**, c. 3, s. 12-22).

sorumlu olanlar 5. Hür, âkil ve bâliğ olmayanlar zekât alamazlar.²⁵⁶

4. Temlik

“Temlik, bir maldan mülkiyet hakkını iskat ile başka birine inşâ etmektir.”²⁵⁷ Ancak zekâta bu temlik, yukarıda geçtiği üzere malın menfaatını bütün yönlerden kendisinden kesmek ifadesiyle de tahdîd olunmuştur. Bu tahdîd sayesinde şahs-ı mahsûstan, mâlik-i mahsûsun usûl ve furû’u istisnâ olunarak, zekâtın gerçek şumûlû genişlemiş ve temlikte hakîkî bir ıtlâk sağlanmıştır.

IV. ZEKÂTA DAİR TEMEL MESELELER

Zekâta dair bazı temel hususları mükellefiyet, mükellef, mükellefiyetin mevzuu ve mükellefiyetin edhası adıyla dört başlık altında ele almaya çalışacağız.

1. Mükellefiyet

Zekât şer’î delillerden kitâb ve sünnet ile sâbit olan bir farîzadır.²⁵⁸ Bu delillerle farziyyetin vücûdu subût bulur. Ancak farziyyetin vücûdunun sıhhati de ayrıca mükellefiyete, mükellefe ve mükellefiyetin mevzuuna ilişkin bir takım şartlara bağlıdır.

Mükellefiyetin vücûduna bâ’is olan, mala *mâlik* olmaktır. Zekât mükellefiyetinin dayandığı gerçek sebep aslında zenginlik olup o da mala sahip olmakla taayyün edeceğinden farziyyet tarifte mala sahip olmaya bağlanmıştır. Ancak zenginlik sadece mala sahip olmakla meydana gelmez; zenginliğin sebebini yine sâhib-i şer’in beyanıyla sâbit olan nisâbın teşkil ettiği mukadder bir mal teşkil eder.²⁵⁹ Ancak burada ek bir şart daha vardır ki o da mâlikîyetin tam olması olup, hemmülkiyetin aslını hem de zilyetliği gerektirir.²⁶⁰

2. Mükellef

Zekâtın vücûbunun doğrudan mükellefin şahsıyla alakalı olan sıhhat şartları, tarifte zikri geçen akıl, bulûğ, islâm ve hürriyettir. Zekât vecîbesiyle mükellef olmak için şahsın akıllı, ergin ve müslüman olup köle olmaması gerekir.

3. Mükellefiyetin mevzuu

Mükellefiyetin mevzuu, mükellefiyetin bilvâsıta tealluk ettiği bir takım mal neveleri olup, ehli

²⁵⁶ Kâsânî, *Bedâi’*, c. 2 s. 43-48.

²⁵⁷ *Türk Hukuk Lugati*, s. 334.

²⁵⁸ “*Namazı kılın zekâtı verin*” (Bakara, 110); Cibrîl hadisi: bk. bç. dn. 234.

²⁵⁹ Serahsî, *Kitâbu'l-mebsût*, Mısır 1324, c. 2. 149.

²⁶⁰ Kâsânî, *Bedâi’*, c.2, s. 9 .

hayvanlar (sevâim), altın ve gümüş (nukûd), ticârî emtia (u'rûz), maden ve define, ekin ve meyva (zurû') olarak beş ana kalemde zikredilmişlerdir.²⁶¹ Bunlarda vaki sıhhat şartları: temel ihtiyaçlardan ve borçtan hâlf ve takdîrî de olsa nâmî ve üzerinden bir yıl geçmiş nisâb mikdarında bulunmaktır.²⁶² Zekât nisâbda vâcib olur onun altında düşer.²⁶³

Nisâb mikdarında olmak, nâmî olmak ve temel ihtiyaçtan arta kalmak gerçekten doğrudan doğruya mala ilişkin bir meseleyse de borçtan huluvv keyfiyeti mala da sâhibine da hamlolunabilir gözükmemektedir. Bu husus, nihayet bir itibar farkından ileri gelmekte olup vâkıanın kendisini tağyîr edici özellikte değildir.

Malın nâmî olması çoğaltılabilme yeteneği taşıması demektir. Bu yetenek bazan hayvanlarda olduğu gibi malın kendisinde açıkça görülür, bazan da nukûd ve 'uruzda olduğu üzere açıkça görülmez. Fakat her hâlukârda az çok sahibinin himmetiyle çoğalır.²⁶⁴

Temel ihtiyaçlar insanın hayattâ kalması için lazım olan kimisi dayanıklı kimisi dayanıksız gerekli ihtiyaç maddeleridir. Bunlar genel bir tasnifle, tahkîkî ve takdîrî olarak ikiye ayrılmışlardır. Birinciler gıda, mesken, elbise, ikinciler ise silah, ev eşyası, binek, hizmetçi, kitap ve hattâ borçtur.²⁶⁵

4. Mükellefiyetin edâsı

Zekât mükellefiyetinin edâsının sıhhatinde ise gerekli iki şart vardır ki, o da edâ ederken veyahut vâcib olan miktarı ayırırken niyyet ve temlîktir. Zekât islamın bir rûknü ve ibâdetlerden bir tanesi bulunmak haysiyetiyle niyyetsiz gerçekleşmiş olmayacağının yanısıra temliksiz de vukubulmuş sayılmaz.²⁶⁶

V. ZEKÂTI VERİLECEK MALLAR

Zekât mükellefiyetinin mevzuu olan, bu mükellefiyetin tealluk ettiği mal neveleri beş kalem olarak yukarıda belirtilmişti. Bunlara nisâbları ve zekât miktarlarıyla kısaca bir göz atalım.

1. Ehlî hayvanlar (sevâim)

Bunlar otlaklarda otlayan ve işe koşulmayan büyük ve küçük baş hayvanlar olup, deve, sığır, koyun ve keçiden ibarettir. Devenin nisâbı beşle başlar ve yirmibeşe kadar her beş deve tamamlandıkça bir koyun

261 'Abdurrahmân el-Cezerî, *Kitâbu'l-fıkh 'ale'l-mezâhibi'l-erbe'a*, İstanbul bs. ty., c. 1, s. 596.

262 Dâmâd, *Multekâ*, s. 192-193.

263 Mavsîlî, *el-İhtiyâr li ta'fili'l-muhtâr*, th.. Mahmûd Ebû Dakîka, by. bs. ty.'dan tıpkıbasım İstanbul bs. ty., s. 102.

264 Kâsânî, *Bedâi'*, c. 2, s. 11.

265 Kardâvî, *Fıkhu'z-zekât*, (İslâm Hukukunda Zekât adıyla trc. İbrâhim Sarıms), c. 1, İstanbul 1984, s. 159.

266 Kâsânî, *Bedâi'*, c. 2, s. 39-40; Dâmâd, *Multekâ*, c. 1, s. 195 196.

veya bir keçi verilir. Yirmi beşten itibaren durumu göre değişik sayıda, yaşta ve cinsiyette deve verilir. Sığırın nisâbı otuzla başlar, buna iki yaşında bir dana verilir ve her on sığır ilave oldukça yaş ve adedi değişen dana veya tosun verilir. Koyun keçinin nisâbı kırkla başlar ve yüzyirmiye kadar bir koyun, yüzyirmiden sonra ikiyüze kadar iki, ikiyüzbir üçyüzdoksandokuz arası üç, dörtyüz dörtyüzdoksandokuz arası dört, beşyüz beşyüzdoksandokuz arası beş, ondan sonra her yüz koyunda bir koyun verilir.²⁶⁷

2. Altın ve gümüş (nukûd)

İster para, ister külçe, ister zînet şeklinde olsun altın yirmi miskale ve gümüş ikiyüz dirheme olunca nisâba erişmiş olur ve kırkda birini zekât olarak çıkarmak vâcib olur. Diyet dışındaki bütün alacakların tahsil edilince zekâtları ödenir. Altın ve gümüş kıymet itibariyle birbirine katılırlar. Ticaret malları da altın ve gümüşe katılırlar.²⁶⁸

3. Ticârî emtia ('urûz)

Ticaret için bulundurulmuş malların nisâbı cârî toplam kıymetleri itibariyle altın ve gümüş gibi takarrur eder ve zekâtları öyle ödenir. Bunların kıymetlerini ödemek mümkün olduğu gibi kendilerini vermek de mümkündür.²⁶⁹ Buraya kadarki zekâta mevzu mallarda hakîkî ve hükmî büyüme yeteneği mevcuttur; bu yüzden bunlarda yıllanma şartı geçerlidir.

4. Maden ve define

Maden ve define bir görülmüş ve nisâbsız olarak beşte bir nisbetinde hakkının ödenmesine kâil olunmuştur. Bu durumda madenler ve definelerde yıllanma sözkonusu olmadığı gibi bunlar zekât değil ganimet hükmünde kabul edildiklerinden zekâtın özel sarf yerleri dışında da kullanılabilirler. Ancak diğer mezhebler madenleri ve defineleri zekât mevzuu olarak değerlendirmişler ve bunları da nukûd ve 'uruz gibi ikiyüz dirhem gümüş veya yirmi miskal altın nisâbıyla kırkda bir ile zekâta tabi tutmuşlardır.²⁷⁰

5. Ekin ve meyva (zurû')

Bunlar zirâî mahsuller olup nisâbları beş vesaktır ve sırf yağmur suyuyla veya yakınındaki suyla yetişenlerinde onda bir ('uşr) özel imkanlarla sulananlarında yirmide bir zekât vardır. Bu mahsuller buğday arpa gibi hubûbât ile hurma üzüm gibi kurutulan meyvelerdir. Bunlara benzeyen mahsullerde kıyas varittir.

²⁶⁷ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-islâmî ve edilletuhû*, (İslam Fıkhu Ansiklopedisi adıyla terc. c. 3, s. 331, 335, 337-340.

²⁶⁸ Mavsilî, *el-İhtiyâr*, s. 111-112

²⁶⁹ Zuhaylî, *a. g. e.*, s. 295, 301,

²⁷⁰ Zuhaylî, *a. g. e.*, s. 285,

Yaş meyve ve sebzelerde zekât yoktur. 'Uşr mahsûle terettüb ediyorsa da sebebi topraktır.²⁷¹

VI. ZEKÂT VERİLECEK KİMSELER

Zekâtın kimlerin hakkı olduğu yukarıda sayılmıştı. Şimdi de bunlar üzerinde kısaca duralım.

1-2. Fakirler ve Miskinler

Fakirlerin ve miskinlerin üzerinde anlaşma bulunan müstakil bir kimlikleri tesbit edilememiş ve bunlar arasında katı bir ayırım yapmak mümkün olmamıştır. Fakat bunların kendilerine ve ailelerine bakmaya mahi ve kazancı bulunmayan, bulunsa da yetmeyen kimseler olduğu ölçüsü kabul görmüştür.²⁷²

3. 'Âmiller

'Âmiller zekât mallarını mükelleflerden iktidar sahibi (halîfe, imâm, sultan vbz.) namına toplayıp teslim almakla vazifeli olan kişilerdir. Bu kişilerin gördükleri hizmetin karşılığı tabii olarak bizzat zekâtın temin ettiği kaynaktan karşılanır.²⁷³

4. Mûellefe-i kulûb

Bu sınıf Hz. Ebubekir zamanında hükmün illeti kalmadığı görüşünden hareketle fiilen zekâtın hakedenleri olmaktan düşürülmüştür. Bununla birlikte hükmün aşlının baki kaldığı illetin avdet etmesi halinde tekrar nâfiz olacağı görüşü de yaşayagelmıştır.²⁷⁴

5. Köleler

Bunlar kölelikten kurtulup hürriyetlerine kavuşmak için sahipleriyle, muayyen bir bedeli kazanıp sahiplerine vermek hususunda sözleşme yapmış müslüman kölelerdir.²⁷⁵

6. Borçlular

Borçlular ister şahsî, makul ve meşru sebeplerle ister amme menfaati için olsun borçlanmış kimseler olup borçlarını ödediklerinde zarurete düşenlerle, bu borçlarını kendi ihtiyaçlarından dolayı ödeyemeyenlerdir. Bu durumdaki kimselerde her hâlükârda titizlikle iyiniyet aranır.²⁷⁶

²⁷¹ Zuhaylî, *Fıkhu'l-islâmî*, s. 306-311.

²⁷² Zuhaylî, *a. g. e.*, s. 358-359.

²⁷³ Zuhaylî, *a. g. e.*, s. 359.

²⁷⁴ Zuhaylî, *a. g. e.*, s. 359.

²⁷⁵ Zuhaylî, *a. g. e.*, s.

²⁷⁶ Zuhaylî, *a. g. e.*, s. 361-362.

7. Allah yolunda olanlar

Bunlar Allah yolunda savaşa giden ve bu münasebetle fakr u zarurete düşen kimselerdir. Bunların zekâtın hakları vardır.²⁷⁷

8. Yolcular

Sözkonusu yolcular yolculukta bulunan ve bu sebeple yerinde yurdunda bulunsa da malından ihtiyaçlarını giderecek imkanlardan ayrı ve mahrum kalmış kimselerdir.²⁷⁸

Genel kanaat bu sekiz sınıf insandan başkasının zekâtta hakkı bulunmadığı şeklindeyse de Allah yolunda olmak durumu geniş olarak değerlendirilmeye elverişli bulunduğundan daha başka kimselerin de zekâtın pay almalarının mümkün olduğu da ifade edilmiştir.²⁷⁹

VII. SÂİR HUSUSLAR

Zekâta müstehak olmayanlara bundan bir şey verilemeyeceği gibi onlar da böyle bir talepte bulunamazlar. Zekâtı imâmın âmilleri toplayıp dağıtabileceği gibi fertler de bizzat dağıtabilirler. Zekât vekâletle de ödenebilir. Zekât kâidetden başka beldeye nakledilmez, mahallinde sarfolunur. Zekâtın mükellefiyetinden kaçınmak ve kurtulmak için hile yapılamaz. Zekât borcu vasiyetsiz ölüm, irtidat ve malın helâk olmasıyla ile düşer. Alacak temlik zekât borcunu düşürmez.²⁸⁰

Zekâtın gönül hoşluğu ile ayrılması, büyüksenmemesi, başa kakmadan verilmesi, vermede çabuk davranılması da zekâtın âdâbındandır.²⁸¹

VIII. ZEKÂTIN FERT VE TOPLUMDA

MEYDANA GETİRDİĞİ TESİRLER

Zekât onu veren kimseyi cimrilikten temizlemekte, cömertliğe ısındırmakta, Allâh'ın beğendiği ahlak ile bezenmekte, nimete şükretmiş olmakta, kalbindeki dünya sevgisine çare olmakta, bu faydalarla şahsiyetini geliştirip güçlendirmekte, sevgi ve yardımlaşma duygularıyla topluma bağlamakta, nefsin ve helâl olan malını temizlemekte ve bereketlendirmektedir.²⁸²

²⁷⁷ Zuhaylî, *Fıkhu'l-islâmî*, s. 362

²⁷⁸ Zuhaylî, *a. g. e.*, s. 362-363.

²⁷⁹ Zuhaylî, *a. g. e.*, s. 363.

²⁸⁰ Zuhaylî, *a. g. e.*, s. 364; 373-380.

²⁸¹ Zuhaylî, *a. g. e.*, s. 380-382.

²⁸² Kardâvî, *Fıkhu'z-zekât*, c. 2, s. 363-378.

Zekât onu alanı ihtiyaçtan kurtarmakta, hased duygusundan temizlemekte, hakka bağlılığında sebâta imkan vermektedir.²⁸³

Toplum açısından ise zekâtın meydana getirdiği tesirler çok katlı ve daha da geniştir. Zekâtla fertlerin Allâh'a olan bağlılıkları ile toplumun birer üyesi olarak birbirleriyle olan bağları âhenkleşmekte, böylece bütün toplum canlanmakta güçlenmektedir.

²⁸³ Kardâvî, Fıkhu'z-zekât, c. 2, s. 379-386.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

VERGİ İLE ZEKÂT ARASINDA

BAZI MUKAYESELER

I. MUKAYESE YE HAZIRLIK

Vergi ile zekât arasında hangi esaslar çerçevesinde mukayeselerde bulunmalı ve nasıl bir yol takip etmelidir? Bu soruya kanaatimizce mukayesenin ne olduğundan başlamak ve sonra da bu mukayeseden garazın ne olduğunu ortaya koymak suretiyle bir cevap aramak gerekir.

1. Mukayese ve gayesi

Mukayese, benzeterek veya karşılaştırarak değerlendirmek demektir.²⁸⁴ Bizim yapacağımız mukayeselerdeki gayemiz, vergi ile zekâtı aynı ya da ayrı şeyler saymanın ne dereceye kadar mümkün olduğunu incelemek ve bu suretle vergi ile zekâtın mâhiyetlerini aydınlatmayı sağlayacak bilgilere ulaşmaya çalışmaktır.

Yapılacak mukayeselerin mâhiyetleri aydınlatmaya, bu konuda yarayışlı bir sonuca götürmeye elverişli olması için nelere dikkat etmek gereklidir. Bunun için de ilkin, yapacağımız mukayeselerle ilgili bazı esasları ve yönleri açıklığa kavuşturmak lazımdır.

2. Temel mukayese vecihleri

Mukayese büyük ölçüde benzerliklere ve ayrılıklara dayanır. Bu yüzden benzerlik ve ayrılık biçimlerini ve nevilerini ele almakta fayda görüyoruz. Dilimizde benzerlikleri ve ayrılıkları ifade eden pek çok kelime vardır. Çoğu da Arapça'dan gelen bu kelimelerden bir kısmını aşağıda guruplar halinde kısaca ele almakta fayda görüyoruz

A. Mümâselet müşâbehet ve nazîr: Benzerlik ifade eden manalara hakim olabilmek için mümâselet ve müşâbehet kelimelerinin mana alanlarını gözden geçirmek ve bunların müştakkâtı ile kullanım farklarına dikkat etmek gerekir.

a. Mümâselet: Türkçede genel olarak benzeşme, andırma manası taşıyan ve aslı Arapça bir masdar olan bu kelimenin kökü "msl"dir. Bu kökle ilgili kelimeleri ve bunların kullanım yerlerini değerlendirdiğimizde ²⁸⁵ mümâseletin bütün vasıfların müşterek olması halinde sâbit olduğunu; hattâ bir

²⁸⁴ Türkçe Sözlük, s. 1043.

²⁸⁵ *Misl*, tamâm-ı hakikatde müşârik olandır (Ali Seydî, *Furûk-i Mütешâbihât ve Mütêrâdifât*,

vasıfta ortaklık bulunmasa mümâseletin ortadan kalkdığını öğreniyoruz.²⁸⁶

b. Müşâbehet: Benzerlik ifade eden ikinci kelime müşâbehetdir. Kökü "şbh" olan bu kelime benzeyişde bir derece daha zayıflık vardır. Bu benzeyiş yer yer mübhemiyete dönüşeben ya da iltibâsa varabilen bir benzeyiştir.²⁸⁷

Aynı kökten olan *şibh* *şebîh*den e'amm olup, *şebîh* sadece mütecâniseynde kullanılır. *Şibh* fukahâ indinde, asıl ile fer' bir sıfatta iştirâk ettiğinde fer'in hükümde asıl ile iştirâk etmesidir. *Şibh* şahit olunan şeylerde kullanılır ve misl gibi olmayıp bir vecihden olur.²⁸⁸ *Şibh* keyfiyyetde; müsâvî ise mutlak kemmiyetde müstameldir. Müşâbehet, keyfiyyetde ittihâddır.²⁸⁹

c. Nazîr: "Nzr" kökünden olan bu kelime de misl, müsâvî ve benzer, müşâbih manasındadır.²⁹⁰ Nazîr misl ve müsâvî olup munâzir manasındadır ki o da benzer hale gelmektir.²⁹¹ Nazîr kelimesinde benzeşme, benzeri olma manasının yanısıra, mukâbili olma, karşısında bulunma, makîs, zıdd, muvâzî olma manalar da mevcuttur.²⁹²

B. Mutâbakat, muvâfakat, ittihâd ve ittifâk: Bu kelimeler de uyum ve uygunluk çevresinde manalar taşırlar.

Derse'âdet 1329, 104).

Misl, mahiyetin tamamında müşâreket, *temâsül* ve mümâsele ise iki şeyin nev'de yani mâhiyetde ittihâddır; iki şey mâhiyetin tamamında müşterek değillerse mütehâlifdirler zâtî ve nefsî sıfatlarda müşterekliktir (Tehânevî, "Misl", KIF, s. 1342).

Misl zâtta tekâffî, mesel sıfatta tekâffîdir; nazîr ef'âli cinsinden nazîrini karşılar; ittifâk hüküm ve fiyledir ('Askerî, *el-Furûku'l-lugaviyye*, tah. Cusâmuddîn el-kudsî, Beyrût bs. ty., s. 126-127).

Mümâselet ancak müttefik iki şey arasında olur; müsâvât ise bunun hilâfına cinsde müttefik ve muhtelif iki şey arasında olur ki, tesâvî miktarda denkliktir (Mu'cem, s. 853).

Misl manalardan bir manada gayrine benzeyenden ibaret olup müşâbehe mevzû' elfâzın e'ammı budur. Nid sadece cevherde iştirâk, *şibh* sadece keyfiyyetde iştirâk, müsâvî kemmiyyetde iştirâk, şekl kadrde ve mesâhada iştirâk. Misl bunların hepsinde 'âmmıdır. Onun için "leyse ke mislihi şey'un" (Şûrâ, 11) denmiştir (İsmail Hakkı (Bursevî), *Furûk-i Hakkı*, Derse'âdet 1310, s. 160) Nihayet mümâselet, nev'iyette ittihâddır (Ali Seydî, *Furûk*, s. 105).

²⁸⁶ Kestelânî, a.g.e., s. 74.

²⁸⁷ Mu'cem, s. 471.

²⁸⁸ 'Askerî, *Furûku'l-lugaviyye*, s. 125-128..

²⁸⁹ Ali Seydî, *Furûk*, s. 67-105.

²⁹⁰ Müncid, s. 818; Kâmûs-i Türkî, s. 1464.

²⁹¹ Mu'cem, s. 932.

²⁹² Hans Wehr, *A Dictionary of Modern Written Arabic*, ed. Milton Cowan, Ithaca 1973, s. 976.

a. Mutâbakat: Bunda tesâvî ve muvâfakat manası vardır; bir de mukayyed manası taşır.²⁹³ Bu manaları Türkçe'de uygunluk, birbirini tutar halde olma, uyma, anlaşma, itilâf gibi kelimelerle karşılamak mümkündür.²⁹⁴

b. Muvâfakat: Rastlama, denk düşünme, muhâlif olmama manalarına gelmektedir.²⁹⁵ Kezâ Türkçe'de uyma, uygun gelme, uygunluk, mutâbık ve münâsib olma, razı olma, müsaade, onama kabul etme manalarında kullanılmaktadır.²⁹⁶ Görüldüğü gibi bu iki kelime arasında mutâbakatta nisbeten biraz daha maddî olmak üzere, müsbet ilgi ve uyum temelinde bir mana beraberliği vardır.

c. İttihâd ve ittifâk: Birleşme manasında olan ittihâdda iştirâk manası da vardır; uyuşma, anlaşma, bağlaşma manalarına gelen ittifâk lugatta mufakat manasına da gelmektedir.²⁹⁷

C. Vâf ve sâf: İsmi ve mikdârıyla tayin, tehyîn manalarına da gelen vâf hasâisini zikrederek tarif etmektedir.²⁹⁸

a. Vâf: Vâf vâsıfla olandır, intikali caizdir, sâf mevsûfla kâim olandır, tagayyürü caiz değildir.²⁹⁹

b. Sâf: Sâf mevsûf ile kâim olan ve evsâf ile tagayyür etmeyen ef'âl-i memdûhadır.³⁰⁰ Her isim sâf olmaz, her sâf isim olur. Sâf lafızda müşterek iki ismi ayırır, hâl buna ziyade bir haberdır. Vâf masdardır, sâf fi'letun'dur. Fi'le nakısdır. Sâfın aslı vâfedir. Vâf'dan ehasdır. Çünkü vâf cins ismidir, çoğuna da azına da şamil olur. Sâf vâf'dan alınmıştır. Celsetun gibi ki câlis'in hey'etidir. Vâf sadece kavli olur, sâf hey'ette cereyan eder. Bu senin sâfın, hilyen denir ama vâfın denmez. Sâf manalar üzerine câfidir.³⁰¹

Sâf vâf müterâdif kullanılırsa da sâfın manası bir şeyin hilyesini beyandır. Vâf mevsûfladır,

²⁹³ Muhît, s. 544, 460.

²⁹⁴ Kâmûs-i Türkî, s. 1362; Türkçe Sözlük, s. 1047.

²⁹⁵ Müncid, s. 192-193.

²⁹⁶ Kâmûs-i Türkî, 1424; Türkçe Sözlük, s. 1048.

²⁹⁷ Türkçe Sözlük, s. 735-736; Kamûs-i Türkî, s. 68; Tehânevî, "İttifak" KIF, s. 1502.

²⁹⁸ Müncid, s. 903; Mu'cem, s. 1036; Kâmûs-i Türkî, s. 1392.

²⁹⁹ İsmail Hakkı, Furûk, s. 144; Ali Seydî, Furûk, s. 113.

³⁰⁰ Ali Seydî, Furûk, s. 69.

³⁰¹ 'Askerî, Furûku'l-lugaviyye, s. 18-19

sıfat vâsıfladır. Sıfat bir şeyin mahmûlüne de denir, mukâbili zâtdır.³⁰²

D. Asl, unsur ve rûkn: Bünye ile ilgili bu üç kelimenin manası da birbirleriyle yakından ilgilidir.

a. Asl: Belli başlı şu manalarda kullanılmaktadır:

1. Delîl: Bu meselede asl icmâdır denildiğinde, bizi bu konuda bu fikre götüren şeyin icmâ olduğunu söylemiş oluruz. Böylece bu meselenin aslı deyince, bu meselenin delîli demiş oluruz.

2. Râcih: Kelâmda asl olan hakîkattir deyişi, sarfedilen bir sözün ilkin hakikat olarak değerlendirileceğini, böylece asl olan hakikattir deyince kelâmın manasının önde (önce) geleninin hakikat olanı olup mecâzî olanı değildir demiş oluruz.

3. Kâ'ide: Bir şeyin üzerinde durduğu dayandığı şeydir ki, umûmî olup istisnâyı dışarıda bırakır.

4. Musteshab: Berâet-i zimmet asldır dendiğinde, hilâfı sâbit olana dek zimmetin bir şeyle münşagil bulunmakdan huluvvü lâzım ve lâin (bâkî)dir demek olur.³⁰³

b. Unsur: Türkçe'de öge, ilke, uknum, eleman manalarında kullanılan unsur; asl, haseb (kadr, mikdar), himme, hâce, dâhiye, heyulâ, madde manalarına gelir ve kezâ asl manasında kullanılır.³⁰⁴

c. Rûkn: "Bir şeyin mâ bihi't-tekavvum'u olan şeye rûkn denir. Yani bir şey, diğer bir şeyle tekavvum eder, kıvâma gelirse, ikinci şeye rûkn ıtlâk olunur. O ikinci şey birincinin cüz-i dâhili, müstenid ileyhi demektir. Onun için birkaç cüzden mürekkebe olan bir mâhiyetin eczâsından her birine rûkn denir. Bazan bir şeyin mâhiyetine de, yani eczâ-i mürekkebesinin hey'et-i mecmû'asına da rûkn ıtlâk olunduğu vardır. Fakat bu ıtlâk mecâzîdir, mecâz tarîkiyledir.

Asl rûkn bir şeyin cüz-i mekûmuna denir. İşbu rûkn iki kısma ayrılır: 1. Rûkn-i aslî: Bir şeyin rûknünün intifâsıyla o şey de müntefî olur ise o rûkn rûkn-i aslî demektir. 2. Rûkn-i zâid: Eğer bir rûknün intifâsı halinde o şey müntefî olmaz, hükmü bâkî kalırsa bu rûkne de, rûkn-i zâid denir.³⁰⁵ Rûkn farzdan ekvâdır binaenaleyh her rûkn farzdır."³⁰⁶

E. Tezâd, mübâyenet ve mufârakat: Ayrılıklarla ilgili bu üç kelime arasındaki mana münasebetlerine dikkat etmek gerekir.

³⁰² Tehânevî, "Sıfat", KIF, s. 1496.

³⁰³ 'Abdülkerîm Zeydân, el-Vecîz fî usûli'l-fıkh, (Bağdâd 1973, 5. bs.'dan) İstanbul 1979, s. 6.

³⁰⁴ Türkçe Sözlük, s. 1516; Tehânevî, "Unsur", KIF, s. 960.

³⁰⁵ Seyyid Bey, Usûl-i Fıkh Dersleri Mebâhisinden İrâde Kazâ ve Kader, Derse'âdet 1338, s. 189-190.

³⁰⁶ Ali Seydî, Furûk, s. 58.

a. Tezâd: zıdd olma, aralarında ihtilâf bulunma demektir; kezâ karşıt manasına da gelir.³⁰⁷ Zıdd ise muhâlif ve münâfî manasınadır.³⁰⁸ Zıdd ictimâî muhâl, nakîz ictimâî ve irtifâî muhâl, mütehâlif ictimâî ve irtifâî câiz olandır.³⁰⁹

b. Mühâyenet: kesilme ayrılma uzaklaşma, mufârakat da aynı manayadır.³¹⁰

c. Mufârakat: Fark eesâm ve me'ânide, furkân hak ve batılda, tefrîk temyîz ve 'adem-i ictimâ'da olur.³¹¹

3. Yapılacak mukayesenin hatt-ı hareketi

Vergi ile zekâtın mukayesesi yukarıda dermeyan edilen vecihler sadedinde, bunların birbirlerine olan benzerliklerinden ve ayrılıklarından hareketle yapılacağı gibi, bu iki mevzu hakkındaki sâir mütâlaalar da dikkate alınarak değerlendirilmeye çalışılacaktır.

II. VERGİ İLE ZEKÂT ARASINDA BENZERLİKLER VE AYRILIKLAR İLE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

1. Vergi ile zekâtın tarifleri bakımından mukayeseleri

Bunun için daha önce dermeyan edilmiş olan vergi ve zekât tariflerini aşağıya alalım ve bir kez daha gözden geçirelim.

Zamanımızda vergi, devlet veya devredilmiş vergilendirme yetkisine sahip 'âmme hükmî şahıslarınca, fert ve kurumlardan, hukûkî cebir altında, muayyen kaidelere göre ve karşılıksız olarak alınan para tutarlarıdır.

Zekât şer'an, muayyen bir malın bir cüz'ünün, sağlayabileceği bütün menfaatleri sahibinden kesecek şekilde, Hâşimî veya Hâşimî azadlısı olmayan, müslüman bir *fakîre* Allâhu Te'âlâ'nın rızası için temlikîdir ki, malın bir cüz'ü mikdâr-ı muayyen olan mâli-i mahsûsu, fakîr de masrif-i muayyen olan şahs-ı mahsûsu teşkîl eder.

A. Vergi ile zekâtın tariflerinde yer alan birinci derecede önemli unsurlar: Bilindiği gibi her tarif muayyen bir veya müteaddid gaye ya da itibarla sevk edilir. Bu yüzden de çoğu ahvalde aynı varlık için

³⁰⁷ Kâmûs-i Türkî, s. 411; Türkçe Sözlük, s. 1468.

³⁰⁸ Mu'cem, s. 536.

³⁰⁹ Ali Seydî, Furûk, s. 72.

³¹⁰ Müncid, s. 57, 579; Mu'cem, s. 80, 685.

³¹¹ Ali Seydî, a.g.e., s. 91.

olsa da, aynı yer ve zamanda bile ideal, değişmez ve ittifak olunan bir tarife rastlamak mümkün olmaz. Bundan dolayı bir mevzuda, muhtelif tariflerden herhangi birinin veya bir ikincisinin şüyû bularak genel kabul görmesinden fazlasını beklememek gerekir. Bu durumdan yukandaki tarifler de hâli değildir.

Bu iki tarifi anahtar noktalarını, birincide “alınan para tutarları” ikincide ise malın “fakîre temlîkidir” ifadeleri teşkil etmektedir. Her ne kadar bu iki husus muarrefin mevcûdiyetini tam manasiyle tasvîr ve tersîm etmiyorsa da, tarifler bu iki noktayı ön plana çıkararak zikredip onlara dikkati çekmişler, geri kalan hususları ikinci planda tutmuşlar ya da tarif dışında mevzunun tafsîli ve îzâhı sadedine bırakmışlardır. Bu dikkat çekilme keyfiyetini bu iki hususun yer aldıkları cümlelerde hemen yükleme bitişik bir durumda bulunmalarından çıkarıyoruz.

Vergi tarifi vergiyi para tutarı “almaya”, zekât tarifi de zekâtı fakîre mal “temlîkine” dayandırmıştır. Vergi adı her ne kadar vermekten geliyor ve vereni ya da vermeyi merkeze alan bir âlem mevkiinde görünüyorsa da tarif bunu değil tersini, yani almayı ve alanı, diğer bir deyişle otoriteyi asıl tutan bir bakış açısını seçmiştir. Zekât tarifi ise aksine vermeyi ve vereni, dolayısıyla da mükellefi asıl tutan bir bakış açısını seçmiştir. Gerçi bu temlîk bazan, doğrudan fakîrin kendisinin yerine ilkin zekât âmiline yapılırsa da, bu dolaylı işlemin sonunda temlîk yine fakîre yönelmekte, ortadan kalkmamaktadır.

Vergi tarifi ikinci nokta olarak “para” almaktan, zekât tarifi ise “mal” temlîkinden bahsetmektedir. Bu da temelli bir bakış açısı farkıdır. Zekâtın ilmî tarifinin vücûd bulması vergiden daha eski olduğu için, bu tarifi, zamanının tabii ahvali icabı olarak parayı değil de malı gözönüne aldığı söylenebilir de mesele bu kadar sade değildir. Bugün hakim olan para ekonomisi sebebiyle pek çok zekât tediyesi para ile yapılabiliyorsa da, zekât borcunun aslını yine mal teşkil etmekte ve mükellefi bu borcu temelden para vasıtasıyla edaya bağlayacak hilafsız bir yol görünmemektedir.

Bu mukayeseler ve bilgiler ışığında vergide almanın, zekâtta ise temlîkin rûkn-i aslî olduklarını söyleyebiliriz.

B. Vergi ile zekâtın tariflerinde yer alan ikinci derecede önemli unsurlar:

Vergi ile zekâtın tariflerinde yer alan ikinci derecede önemli unsurları otorite, gaye, mükellef, mevzu ve sair kıstaslar başlıkları altında sınıflandırarak aşağıda yer aldığı üzere bir mukayese tablosu ile karşılaştırmak kavrayışımıza katkıda bulunabilir.

Mukayese unsurları	M E V Z U	
	V E R G İ	Z E K Â T
Otorite	Devlet ve diğer amme hükmî şahısları	Şâri
Gaye	Kamu ihtiyaçlarını gidermek için gelir sağlamak	Fertlerin ihtiyaçlarına hitabeden bir fiil ile Şâri'in emrine inkıyâd, ibâdet ve bu suretle Şâri'in rızasını, hoşnudluğunu elde ederek birr'e erişmek
Mükellef	Fertler ve kurumlar	Fertler
Mevzu	Kânûnî mükellefiyetin yöneldiği her türlü eşyâ ve hizmetler, ticârî ve hukûkî muameleler, ekonomik kıymetler, filler ve olaylar ilh.	Mal
Sair kıstaslar	Hukûkî cebir, muayyen kaideler, karşılıksızlık	Maldan cüz teşkil etmek Haşimî veya azatlısı olmama Menfaatini kesin olarak kesmek
	Mükellefde : Akıl, buluş, hürriyet ve nisâba tam mâlikiyyet; Malda : Aslî hâcet ve borçtan huluuv ve nemâ; Edâ veya ihrâda: Niyet	

Vergi ve Zekât Genel Mukayese Tablosu

Yukarıdaki mukayese tablosundan da anlaşılacağı üzere vergi ile zekât arasında, vazolunuşlarındaki otorite ve yönelmiş oldukları gaye yönünden tam bir mübâyenet vardır. Mükellefleri ve mevzuları yönünden ise durum bu kadar vâzih değildir. Bu hususlarda hiç değilse değişik görüşler ve yer yer müşâbehet vardır. Çünkü mal birliklerinin ve bunun zımnında tüzel kişiliklerin zekât mükellefi olmaları durumu ihtilâflıdır. Mevzuları yönünden vergi ile zekât birbirlerinden bir vecihden ayrılırlar bazı vecihlerden birleşebilirler. Vergi mevzuu tabloda da görüleceği gibison derece geniştir. Oysa zekâtın mevzuu zaman zaman ve yer yer vergininkilerle müşterek ve mutabık bulunabilirse de aslen maldır.

Son olarak da sair kıstasları gözönüne alalım. Vergide cebir unsuru vardır; tarifinde yer almamakla birlikte, zekâtta da böyle bir keyfiyetin bulunduğunu, zekâtın ihtiyârî olmadığını biliyoruz. Bu bakımdan mutâbık sayılırlar. Muayyen kaidelere tâbi ve karşılıksız olma vasıflarında ise vergi ile zekât arasında nâmî bir müşâbehet, vâkide ise mübâyenet vardır. Çünkü zekât da vergi gibi bir takım muayyen ve mufassal kaideler dahilinde taayyün eder ve ödenir. Fakat bu kaidelerle vergiye dair kaideler arasında herhangi bir ayniyet bağı yoktur. Karşılık hususuna gelirse: vergi her ne kadar kamu ihtiyaçlarını gidermek için gelir sağlamak gayesiyle mevcut olup, bu yönüyle bir karşılık gibi görünüyorsa da, esasta ödenen herhangi bir vergi muayyen ve müstakil bir ihtiyaca sarfedilmek için ödenmediği gibi, ödenen miktar da mükellefin yararlandığı muayyen bir hizmetin behemahal karşılığını teşkil etmez. Zekâtın da

kendi nevinden veya ona yakın bir karşılığı yoktur. Bununla birlikte zekâtta karşılıksızlık ile vergideki karşılıksızlık da sadece ismen müşterek birer vasıftırlar. Çünkü karşılıksızlık vergide amme hizmeti olarak düşünülmüş, zekâtta ise hadd-i zâtında gaye farklılığından dolayı bir karşılıksızlık düşünülmüştür.

Zekâtın tarifinde yer alan maldan cüz olma, Hâşimî veya Hâşimî azatlısı olmama, malın menfaatini kendisinden kesme unsurları ise vergi ile büsbütün ilgisiz ve tamamıyla zekâta has keyfiyetlerdir. Bu unsurlar tâlî görülseler dahî, yer almadıkları yeni bir zekât tarifi yapılmadığı ve mevcut tarif bâkî kaldıkça değer ve önemlerini korumaya devam edeceklerdir.

2. Vergi bir devlet meselesidir

Vergi ile zekâtı tarifleri bakımından mukayese ederken otorite yönünden aralarındaki mübâyenete temas etmiştik. Vergi geniş ölçüde devletin varlığı ile yakından alakalı bir vakadır. Bu bakımdan ile daha sıhhatli bir şekilde karşılaştırma yapılabilmek için burada devlet mefhûmu üzerinde durarak vergi ile devlet münasebetini müstakil olarak ele almayı lüzumlu ve faydalı buluyoruz.

A. Devlet kelimesi: Bu kelime Türkçe'de ıstılâhî manada, batı dillerindeki "state, état, staat" karşılığı olarak kullanılmaktadır. Kelimenin aslı Arapça'da devr, bir halden bir hale inkılâb, tedâvül eden şey manalarına gelmekte; kelimenin bu son manası mal hakkında kullanılmakta olup; Kur'ân-ı Kerîm'de de bu manada geçmektedir.³¹²

B. Siyâsî toplum, hakimiyet, hükûmet ve devlet: Devlet mefhûmuna layıkıyla kavrayabilmek için birbirleriyle giriş bir surette alakalı ve çok yönlü olan bu mefhûmlara nüfûz kaçınılmazdır.

Bir siyâsî toplum olgusu olan devlet mefhûmunun iki temel ögesi şahsiyet ve hakimiyettir.³¹³ Bununla birlikte hakimiyet mefhûmunun modern devlet mefhûmuna vücut vermesi yeni sayılabilecek bir hadisedir.³¹⁴

³¹² Müncid, s. 230; Haşr, 7.

³¹³ Belirli bir coğrafi çevrede yer alan, kavrayıcı ve mürekkep olup, gayesi ve fonksiyonları kamusal olan ve kavradığı gurupların hukuk düzenlerine üstün olan bağımsız topluma *siyâsî toplum* denmektedir. Siyasî toplumun bütün kendine özgü karakterlerini en kuvvetli şekilde taşıyan siyasî toplumun en gelişmiş olanı devlettir. (Hüseyin Nail Kubalı, **Anayasa Hukuku Dersleri**, İstanbul 1969, s., 15, 17-18).

Devletin somut ve soyut unsurları vardır. Bu somut unsurlar: ülke, toplum, güç, merkezîleşmiş teşkilât, hükûmet edenlerdir. Soyut unsurlarsa: şahsiyet ve egemenliktir. Egemenlik, muayyen bir ülke üzerinde ve ülkede oturan gerçek ve tüzel kişiler üzerinde kullanılan ve devlet kişiliğine bağlı olan ondan ayrılmayan aslî en yüksek hükûkî iktidar veya kudret, aslî ve en yüksek emir ve kumanda yetkisidir. (Kubalı, a.g.e., s.27, 40-44).

³¹⁴ Siyasî kuvvetle diğer kuvvetler arasında bir zıddiyet mevcut olmadığı için ilk çağlarda egemenlik kavramı da mevcut değildi. Bu hususta bütün yazarlar müttefiktir. Bu çağlarda devlet mutlak bir egemenlik icra ettiğinden diğer kuvvetlerle çatışma vukubulmadığından devlet kudretinin mahiyeti pek anlaşılamamış, kudretin menşei tahlil hususunda gayret sarfedilememiştir. Roma bile devlet kavramına tetabuk edecek bir formülü hiç bir zaman tesbit edememişti. Bu çerçevede egemenlik kavramının hiçbir zaman ve hiçbir manada mevcut olmamasından değil, algılanmaya, tarif edilmeye ihtiyaç gösterecek bir mevkiye sahip olmayışından bahsetmek daha doğru olur. (İlhan Lüttem, **Egemenlik Kavramı ve Devletlerarası Hukuk**, Ankara 1947, s. 11-12)

Hakimiyet mefhûmu, her hükümet şeklinde, gerek hükmetmeye iktidâr ve salâhiyet, gerekse bu hükmü infâz zımnında mutlak nihâî karar ve hükm kuvveti bulunması gerektiğini öne süren bir siyaset nazariyesi telkin eder. Tarifler farklı olsa da şu husus sabittir ki hakimiyet diye bir şey vardır ve o da bazı mültezem mekasıda müteallikdir.³¹⁵

Hakimiyet unsurundan hareket edildiğinde devletin, hakların kaynağı olan bir temele dayalı olsa da ilke olarak sınırsız, zıt güçlerle birlikte mevcut bir hakimiyetin vücut verdiği manevi bir nizam olduğu fikrine ulaşılmaktadır.³¹⁶ Kezâ hakimiyet unsuruna dayalı izah tarzları neticede olayı hukuk fikriyle irtibatlandırmaktadırlar.³¹⁷ Bununla birlikte devletin illâ hukuk ıstılahları ile tarif olunması gerekmez. Çünkü salâhiyetin olduğu kadar hukukun ve gücün zecr yönü daima devlet fikri ile birlikte olagelmıştır.³¹⁸

Sonuçta meseleyle ciddî şekilde alakalananların çoğunluğuna göre devletin *tevhih edilmiş* tatmin

³¹⁵ Bernard Crick, "Sovereignty", *International Encyclopedia of the Social Sciences*, Newyork 1972, c. 15, s. 77.

³¹⁶ Hakimiyeti incelemek kişiyi neredeyse siyaset felsefesindeki bütün problemlerle karşı karşıya getirir. Bu mevzuda şu mütalaar tefrik olunur:

1. Eğer bir müessese veya şahıs, bir hukuki sistem içinde, diğer şahıs ve müesseseler üzerinde kendisininkini çiğneyen başka otorite bulunmaksızın, hak olarak otorite icra ediyorsa onun hakim olduğundan bahsedilir. Bazı müelliflere göre bu mefhum, bir otoritenin salâhiyetinin kendi hudutlarını tayin edebilmesi için salâhiyet-i mutlaka olması gerektiğinden dolayı, gayr-ı mahdûd salâhiyete delalet eder.

2. Bu ilk mütalaadan doğan güçlükler bazı müellifleri hakimiyeti, bir sistemin, diğer bütün kurallarının geçerliğini kendisinden alabileceği bir anayasaya veya temel kurala isnada sevk etmiştir.

3. Hakimiyet, bir devlette, bazan irâde göstermesi muhtemel muhalefete gâlip olduğu mütâden muntazar manasında olmak üzere, otoriteden müstakil olarak, bir şahsa, bir uzva veya şahıslar sınıfına isnad edilmiş, *müte'âlî gücü icra etmeye* denir. Sık sık da devletin bizzat hakim olduğu söylenir. Bu da muhtemelen birbiriyle alakalı en az dört şey daha demeye gelir:

a. Devlet teşkilatlı bir birlik olarak ülkesinde, herhangi bir şahıs veya başka bir birlikle ihtilafen hakim olacaktır.

b. Böylesi bütün birliklerin ve şahısların hakları devlet tarafından desteklenen hukuk nizamından türer.

c. Devlet bütün diğerlerine takaddüm edici itaat ve sadakat talebinde bulunan manevi bir nizamdır.

d. Devlet diğer devletler karşısında muhtardır; devletin ister ahlak ister hukuk alanında olsun tanımak üzere ihtiyar ettiğinde sadece bu neviden mükellefiyetleri vardır. (Stanley I. Benn, "Sovereignty", *EPH*, Newyork 1972, c. 7, s. 501)

³¹⁷ "Devlet hâkim-i vâhîde müşterek ve umûmî itaat vasıtasıyla ittihâd eylemiş coğrafi olarak mahdûd beşer topluluğudur. Kelime bir bütün olarak topluma atıfta bulunabileceği gibi, bilhassa onu emr u idare eden hakim salâhiyete de itlak olunabilir.

Yukarıdaki tarifi gösterdiği vechile devlet mefhûmu ilkin ilm-i hukuk alanında geliştirilmiş bulunan hakimiyet mefhumu ile yakından alakalıdır. Bu, zahire ziyade ehemmiyet verici olan ve bütün siyâsî toplumların kat'î bir hukuk kaidesi altında ittihâd eyledikleri ya da böyle olması lazım geldiği faraziyesinden kaynaklanmaktadır.

Farklı kaynaklardan sâdır olan kanunların ihtilâf etmeleri muhtemel olduğundan, bunu, kararları nihâî olan müte'âlî bir kanun-yapıcı salâhiyet var olmadıkça ülkede dahilinde kat'î hukukun bulunamayacağı neticesi takib eder. Ülke kanunlarının hakimiyeti için de bunların müessir müeyyidelerle desteklenmiş olmaları gerekir. Böylece hukûkî hakimiyet anlayışına göre, hukûkî salâhiyet kadar zecrî gücün de elzem olduğu ortaya çıkmaktadır. Devlet, dahilinde tek bir salâhiyetin gerek hukûkî (de jure) ve gerekse fiilî (de facto) hakimiyet güçlerini icra eylediği arazidir."(Frederick M. Watkins, "State, the concept", *IESS*, Newyork 1972, c. 15, s. 143)

³¹⁸ Watkins, "State, the concept", *IESS*, Newyork 1972, c. 15, s. 155.

edici bir *tarifini* yapmak mümkün değildir.³¹⁹

C. Devletsiz toplum: Tarih boyunca çeşitli toplumların kurdukları birçok devlete rastlanmaktadır. Fakat bunların yanısıra devlet adını verebileceğimiz bir cihâza sahip olmaksızın, onsuz yaşamış ve yaşamakta olan insan toplulukları da vardır.

Devletsiz toplumlar üzerindeki bilgiler daha çok, modern ulusların ve devletlerin dışında, bazan birkaç ülkenin topraklarında birden barınacak büyüklüğe erişen muhtelif çapta topluluklar (kabileler) üzerinde çalışan antropolojinin verilerine dayanmaktadır.

Onaltıncı yüzyıldan önce devlet kelimesi müstakil siyasî bir topluma değil, millî emlâke ya da mâlikâne-i şâhâne veya buna müteallik şeref ve itibara atıfta bulunmak üzere kullanılıyordu. Modern kullanışın geniş ölçüde mesulü Machiavelli idi. Mamafih sadece isimlerde değil siyasî teşkilât ve siyasî münasebetler hakkındaki düşünme tarzlarında da değişiklik meydana gelmiştir.³²⁰

Devletsiz toplum, vazifelerin teaddüdünden mürekkep müesseseseleşmiş siyasî bünyeler bir yana, ihtisaslaşmış siyasî vazifelere sahip olmayan toplumdur. İhtisaslaşmıştan maksat, toplumun her veya herhangi bir üyesi değil mütehasşıs tarafından icra olunan, sûrî-resmî, tesmiye olunmuş ve müsellemlerdir. Burada, mütehasşıs vaktinin tamamını bu işe tahsis edendir. Mamafih bilinen tam gün çalışma endüstri toplumlarına has bir şey olduğundan bu tarif biraz müphem kalmaktadır. Devletsiz toplumlar bu manada mesai saati ve boş saat tefrikinde bulunmazlar. İhtisas burada bir de ifâ olunan vazifeler için talim olunmuş hususi evsâf ya da deruhte edilen vazifenin tabiatında bulunan sıfatlar demeye gelir.³²¹

Devletsiz toplumun beş mümeyyiz vasfı vardır: 1. Çoklu siyaset (multipolity). 2. Menâsikî bütünleşme (rituel superintegration). 3. Bütünleyici karşıtlık (complementary opposition). 4. Dağınık teşrî (distributive legitimacy). 5. Kesişen-geçişen akrabalık (intersecting kinship).³²²

Hükümeti incelemek müteakip birtakım anahatların araştırılmasını gerektirir. Bunlar iktidârın kaynağı ve dağılımı ile (başkanlık sistemleri ve hükümdarlıklar gibi) hükümet nevilerinin tasnifi olduğu kadar (millî cemiyetler, mahfeller, kiliseler (cemaatler) ve işçi sendikaları gibi birlikleri hâvî olmak üzere) hükümet seviyelerini ihtiva eder. Hükümet en genel manada güç icrası hakkında tarif edilmiş bir mesuliyeti paylaşılan fertler topluluğundan ibarettir.³²³

³¹⁹ Morton H. Fried, "State, the institution", IESS, Newyork 1972, c. 15, s. 145.

³²⁰ Stanley I. Benn, "State", EPH, Newyork 1972, c. 8, s. 6.

³²¹ Aidan Southall, "Stateless society", IESS, Newyork 1972, c. 15, s. 157.

³²² Southall, "Stateless society", IESS, Newyork 1972, c. 15, s. 158.

³²³ David E. Apter, "Government", IESS, Newyork 1972, c. 6, s. 214.

D. Devlet ve vergi: Gerek devlet vâkısı gerekse toplumların devletsiz olarak da kifâî bir hayata sahip olabilmeleri mevzûunda buraya kadar işaret edilen hususlar göstermektedir ki; siyasî oluş ve siyasî tutum ve davranışlar değilse bile, modern manada devlet de, tıpkı verginin kendisi gibi tarihî bir kategori olarak karşımıza çıkmaktadır. Vergide her ne kadar tarih boyunca bir halden diğer hale geçme, değişim ve dönüşümler gözlenebiliyorsa da az çok bir devam ve tutarlılık da vardır.

Modern devlet onaltıncı yüzyıldan itibaren ortaya çıkmaya başlayan bir siyasî oluşum olduğu gibi, bugün vergi adını taşıyan hukûkî ve mâlî varlık da aşağı yukarı onunla yaşıttır. Vergi ve vergiler konusundaki muhtelif fikir ve görüşler de yine devletteki bu tarihî oluşumla paralel bir seyre sahip olan iktisâdî ve siyasî mezhepler tarihi içinde mütehâlif cereyânlar halinde bulunagelmışlerdir.

Bu bilgiler ışığında, modern devletin tarihinden önceye ait olduğu halde vergi adıyla anılan mâlî olayların; verginin varlığı ve tarifi ile tam mutabakat halinde bulunduklarından değil de, bugün vergi adını taşımakta olan şeylerle kendileri arasında muhtelif vecihlerden vâki şu veya bu derecedeki müşâbeheden dolayı, tağlîb kâidesine istinâden böyle adlandırıldıkları kanaatine varmak makuldür.

Muayyen bir tarih çağından önceki siyasî ve ictimâî varlıklara devlet ıtlâkı da bu esasa müsteniddir ki, sırf tasvirde kolaylık maksadıyla yapılmaktadır. Kezâ bu yapılardaki kamuya ilişkin mahut bazı mâlî olayların vergi olarak adlandırılması ve değerlendirilmesi; bunların, devletin bugün taşıdığı unsur, mana, vazife ve evsâfdan kaynaklanmalarından ziyade, az çok mücerret ve umûmî bir hakimiyet ve iktidar vâkısının tezâhürü ya da neticesi olarak görülmelerinden ileri gelmektedir. Gerçekten de eski çağlarda hakimiyetin alâmeti insanlara mâlî mükellefiyetler getirebilmek, daha ileri düzeyde de para darbı idi.

Bugün artık vergi modern devletin tabii fonksiyonlarından ve en ağırlıklı yönlerinden biridir. Devlet vergi ile vardır ve modern devlet te tam manasiyle bir vergi devletidir. Bugün vergi vaz'ı tarhi ve tahsili artık devlet-toplumların damarlarında akan kan mesabesine gelmiştir. Vergi modern devletin sıfat-ı zâtiyyesi halindedir.

Zekâta gelince şunları söylemek mümkündür. Tarih boyunca, dün ve bugün İslâm dîninin müntesiplerinin ister modern manada ister kadîm manada kurdukları veya sahip oldukları birtakım devletler bulunsun da, İslâm dîni ve onun kaynakları, İslâm devleti veya İslâmın devleti adının verilebileceği bir siyasî varlığı tarif etmemektedir.

İslâm her ne kadar re'sen devletsiz toplum olmayı âmir değilse de; sahip olduğu esasların ne varlığını devlete rabt etmek lüzûmunu hissetmiş ve ne de bu esasların berhayat olmasıyla devlet arasında zarûfî bağlar kurmuştur. Bu itibarla, bidâyetden beri zekâtın toplanmasında siyasî ve dünyevî zecrî bir gücün kullanılması şer'an (de jure) mümkün ve yanısıra vâki (de facto) ise de, zekât ile devlet arasında tabîî ve koparılamaz bağlar kurmak ve varlık ilişkisi bulmak pek güçtür.

3. Vergi ile zekât arasında müteferrik ve muhtelit mukayeseler

Muayyen bir başlık altında ve sistematik bir biçimde değerlendirme imkanı bulamadığımız hususlara da burada değineceğiz.

Verginin dînî vazife olduğu görüşü İslâmiyette doğrudan şer'î hükümlere dayanır³²⁴ fikri kanaatimizce vergilerle zekâtın yeterince mukayese suretiyle teemmül edilmemiş olmasından ileri gelmektedir.

Vergiye hukuk vücut vermektedir. Zekâta da her ne kadar modern tabirle İslâm hukuku nizam vermekteyse de, zekât fıkhdan değil dînden, nasslardan vücut bulmaktadır.

Zekâtı İslâmî vergi olarak vassettiğimiz zaman onu tercüme ve tevil etmiş olmaktadır.

Vergiler doğmakta, gelişmekte, yaşamakta, değişmekte zamanla da ortadan kalkmakta veya yeni vergilere yer vermektedirler. Zekât ise bu biçim ve ölçüde bir değişime tabi değildir.

Zekâtı tek vergi saymak da mümkün değildir. Çünkü gerçekte müslüman bir ülkede veya devlette doğrudan olduğu kadar dolaylı bir şekilde fıkha dayalı olup, devlet vâridatı teşkil eden zekâtdan gayri bir çok kamu geliri kalemi mevcuttur.

Aynı mevzu farklı vecihlerle mükerreren vergilenebilir, fakat bir maldan bir kez zekât çıkar.

Zekât birçok farklı malda yerine getirilen geri dönüşü, terki, kendi başına dolaysız olarak büyütülmesi mümkün olmayan bir vecîbedir.

Vergi devletin varlık ve meşrûiyetine dayanırken, zekât sadece dînin varlığına dayanır.

Vergide kimseden bir "şey"leri alınmış olmamaktadır. Vergide her mükelleften sadece parası alınır. Yani vergide müşir değer transferi, nakli sözkonusudur ki o da paradır; para ise mal değildir. Zekâta durum böyle değildir. Zekâta malın bizzat kendisinin de gitmesi sözkonusudur. Vergi veren malına, sahibi olduğu şeylere malikdir, hakimdir. Toplam zekâtın terekkübü üretilen malların terekkübünden ibarettir. Zekât ne varsa onu üleştirmektedir; paradan para, envayla maldan mal vs. Toplum ne yapıyorsa onu paylaşmaktadır. Zekâta olandan verilmekte, olan bölüşülmektedir. Para ise olanı değil olmayanı da bölüştürmeye imkan veren bir vasıttır. Buna ilaveten para bölünmezleri bölmeye de elverişli bir vasıttır. Bu para sonra başka mallara talep doğurur. Bugün için bütün zekâtın para olarak toplanıp para olarak dağıtılmasının, ayn olarak toplanıp dağıtılmasından ne gibi farklı sonuçlara yol açabileceğini bilememekteyiz. Bu gibi hususların incelenmesi gerekmektedir.

Bugün her servet, gelir ve kâr görülen yeri zekât kapsamına alma temayülü görülmektedir ki, bu

³²⁴ Dikmen, Maliye Dersleri, s. 73.

durum hüsn-i ahlâk sahibini taciz eden ve adalet duygusunu yaralayan bir tüketimin mevcut olması ve bunun emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i 'ani'l-münkere muhatap edilememesinden, veyahut da tüketim sahasını kamu vicdanını tatmin edecek surette düzenleyecek başka imkanlara tevessüle cesaret edemeyişten kaynaklanmaktadır. Sıradan bir işçinin bir ayda sağlayabildiği geliri bir celsede harcayıverebilen kimselerin mevcudiyeti, insanlardan diğer bir kısmını bunların herşeyinin zekât kapsamına olmasını dilemeye götürür. Böylece dengenin sağlanabileceği ya da azgınlığın dizginlenebileceği düşünülür. Aslında böyle bir yola girilince ihtilaf bitmez artar. Çünkü bunda da yolu değiştirmek vardır. Nerede ne zaman ne kadar bulursa alma imkanını aramak vergiciliğin tarihinde, tab'ında vardır.³²⁵ Zekât cebir yönüyle vergiye benzese de aldığı son derece farklı alır. Vergi her para hareketini, adeta her kıpırtıyı değerlendirir. Zekâtsa böyle değildir; o, soluk aldırır.

Vergiye dair incelemeler şunu göstermiştir ki, kamu makamları değişen ve artan kamu dilekleri karşısında artan vergi toplama ihtiyacı içinde kalıyorlar. Bu da onları nerede ne bulabiliriz ve ne kadarını belli başlı bir problem çıkarmadan alabiliriz düşüncesine sevk etmektedir. Bugünün devleti daimi bir surette gelir alanları ve kaynakları arayışı içindedir. Verginin devamlı surette genişleyici karakteri düzenli ve artan bir gelir akımı ihtiyacından doğmaktadır.

Zekâtın müslümanların sahibi oldukları bir devlette kamu gelirinden, devlet varidatından sayılması mümkündür. Ancak bu onu tek başına bir vergi nevi yapmaya yetmez.

Zekâta tahakkuk ile ödeme arası teorik olarak da pratik olarak da ayrılamaz. Burada işleyen özel bir hak kavramı vardır.

Vergi borcu muhtelif yollarla ortadan kalkabilirken, zekâtınki sadece eda ile ortadan kalkar. Vergi borçlarının taksitler yoluyla ortadan kaldırılması imkanı temelden mevcutken zekât bu temayüle ârızî olarak izin verir.

Zekât için vergideki gibi adalet vs. ilkesi geçerli değildir; sözkonusu bile olamaz. Adaletsiz de olsa bir vergi var olabilir; bu onun hayatını tehdit eder. Zekâtsa böyle bir tehditten taraf olarak zarureten masûndur.

Zekâta vergideki gibi elastikiyet, in'ikâs vbz. keyfiyetler bugün için meçhulümüzdür.

Vergilerin kâhîr ekseriyeti gelir (akım) değere dayanmakta, zekâtsa toplam değerlere dayanmaktadır.

Yer yer bir devletin gayeleriyle örtüşen sonuçlara sebep oluyorsa da zekâtın gayesi devlete gelir sağlamak değildir.

Elimizde zekât tarihi, zekâtın sosyal tarihi vs. hakkında bilgiler yok. Zekât idaresi geleneği yok.

³²⁵ S. Turhan, Vergi Teorisi, s. 57.

Yaşayan zekâtın resmini almak bile çok güçtür. Bu da yapılan çalışmaların âfâkiliğine ve bilinmeden gereksiz veya yanlış istikametlere yönelmesine sebep olabilir.

Zekâtın hem fertlere hem de siyasî bir otoriteye ödenmesi, teslimi mümkündür. Vergi sadece siyasî otoriteye verilir. O otorite olduğu müddetçe vergi de vardır, o otorite zâil olunca vergi de ortadan kalkar; tâ ki yeni bir otorite onu ibkâ etsin.

Benzerliklerden hareket ederek verginin niteliklerini devamlı olarak zekâta da yükleyerek yürümek, zekât mevzuunu ileride kaynaklara rağmen içinden çıkılmanın fevkalade güç olabileceği tanınmaz ve muğlak bir noktaya getirebilir.

Zekât vergiler gibi örgütlü ve siyasî bir otoriteye bağımlı bir hayat sürüyor olmadığından onu vergiyle karşılaştırmak o kadar kolay da değildir.

Zekâtın etkileri, toplumda manevi ve iktisadî ve mâlî yönlerden ne gibi etkilere ve sonuçlara sebep olduğu konusunda esaslı çalışmalar yoktur. Çünkü gözlemlere, sorgulamalara ve ölçmelere dayanan bilgiler çok kıttır.

Meşrûyetini İslâmdan alan bir siyasî gücün hakimiyet alanında da birçok vergiler bulunabilir. Ancak o vergilerle de zekât arasında yine bir bâriz farklar vardır.

Zekât ne bütün kamu giderlerini karşılamayı, ne de bütün kamu ihtiyaçlarını gidermeyi hedef alır. O sadece durumu gözönüne alınır ve sadece durumu değerlendirir.

Zekâta zekâtın yükünün duyulmaması değil duyulması tercihe şayan olandır. Ayrıca zekâta karşı alerji de yoktur.

Vergi olayın sadece gelir yönünü düzenler, gider yönünü bütçe üzerine almıştır. Zekâta ise hem gelen hem de giden gözetim altındadır.

Zekâtın ibâdâtın ziyade muâmelata yakın görülmesi ve gösterilmesinin temelden bir nedeni yoktur.

Zekâta temel ihtiyaç gideren mallar öndedir. Zenginlik (servet) yaratan şeyler değil. Onlar ikinci plandadır.

Vergi ihtilâfı kaideten vardır; zekâta ise böyle bir durum sözkonusu değildir.

Zekât sosyal güvenliği işçi veya işveren ya da başka bir şey olma keyfiyetinden kaynaklanan bir sorumluluk alanıyla düzenlemiyor.

Miras nasıl terikeyi ölümden sonra dağıtıyorsa, zekât da malı öylece sağken dağıtımına tabi tutmaktadır.

III. ZEKÂT VE VERGİ HAKKINDAKİ BAZI TEMÂYÜL VE MÜTÂLAALARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

1. Zekât ile vergiyi eş tutan görüşler

Burada zekât ile vergiyi eş tutan görüşleri, Osman Eskicioğlu'nun bir makalesini örnek alıp bu konuda orada yer alan yaklaşımları incelemek suretiyle değerlendirmeye çalışacağız.

Müellif vergiye, “bilindiği gibi vergi, devletin üretimden aldığı paya verilen addır” tarifini getirdikten sonra, “islâm devletinin vergisi demek olan zekâtın” diyerek sözlerine devam ediyor ve “şu halde zekâtın, genel manada, bütün vergileri ifade etmek üzere bugünkü deyimle vergi demek olduğunu söyleyebiliriz” hükmüne ulaşır; bunu Hamidullah'dan aldığı “zekât tabiri bir müslümanın, müslüman bir hükümete ödediği vergi manasına gelir. Gerek Hz. Peygamber ve gerekse halifeler devrinde, müslümanlardan tahsil edilen bütün vergiler, bu tabirle ifade edilmişlerdir” ifadesiyle teyid ediyor.³²⁶

Bu tarifte yer alan “üretimden aldığı pay” ifadesi vergiye tek yönlü, sadece iktisâdî bir yaklaşımı temsil ettiğinden hukûkî cihet dışında kalmaktadır. Müellifin yukarıdaki görüşleri; bugün vergi sözü ile ifade olunan vakanın, eskiden olduğu kadar şimdi de bir ve aynı olan şeye, eskiden başka ad verildiği, şimdi ise bu şeyin başka adla anıldığı fikrine dayanmaktadır. Oysa vergi müstakil olarak dün de vardı, bugün de var. “Bütün vergiler” ifadesiyle zekât ile vergi arasında son derece ileri düzeyde kurulan benzerlik ve aynılık ilişkisi, hiç değilse bazı vergi neveleri ile zekât arasında düşünülmüş olsaydı daha ihtiyatlı; Hamidullah'ın ifadeleri de, isbâta hâcet olmayan bedîhî hakikatler ya da müstakil ve mufassal araştırmaların mahsulü neticeler olmaktan ziyade, kolaylık maksadıyla yapılmış bazı genellemeler ve tasvirde sadelik gereğiyle başvurulmuş, birtakım benzetmeler olarak değerlendirilseydi gerçeğe daha yakın davranılmış olurdu.

Makale sahibinin, tarif olarak “islâm hukukunda zekât , belli bir malın, belirlenmiş şartlar dahilinde, hak sahiplerine temlik edilmesidir” ifadesini benimsedikten sonra; “zekâtın islâm devletinin vergisi demek olduğunu böylece tesbit ettikten sonra...”, “zekâtın vergiye eşit olduğunu ve aralarında herhangi bir farkın bulunmadığını söylemek istemiyoruz”, “temelde büyük farklar vardır”, “zekât dinî bir devletin vergisi olmaktadır” ve “islâmda şu veya bu vergi vardır, demek yerine, islâmda zekât vergisi vardır, demek en doğrusudur” sözlerinden modern vergi anlayışı karşısında zekâtın konumunu aydınlatıcı bir taraf bulmak kolay olmadığı gibi; Kardâvî, Karaman ve Mannan'a dayanarak, “zekât ile verginin birbirine benzeyen ve benzemeyen yönleri vardır. Devlet tarafından karşılıksız olarak cebren alınıp toplum yararına harcanması benzer yönleridir. Benzemeyen yönleri ise, isimleri ve bu isimlerin taşıdıkları mana; mahiyet ve düzenlemeleri; matrah ve miktarları; sarf yerleri ve devlet ile alakaları bakımından zekât ile

³²⁶ Osman Eskicioğlu, “Modern vergi anlayışı ve zekât”, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, İzmir 1989, sy. 5, s. 226.

vergiler birbirinden ayrılmaktadırlar" kanaatleriyle sürdürülen müphemiyet, "zekâta *dinî-malî vergi* veya *ibadet-vergi* demenin daha doğru olacağını söyleyebiliriz." hükmüne bağlanıyor.³²⁷

Yukarıdaki beyanları ayrıca tek tek ele almakta bir yarar görmüyor; vergi ile zekâtı eş tutan bu yeni yaklaşımların, eski ile olan ilmî, felsefî, tarihî, ictimâî, ruhî ve hattâ mantikî bağları muhafazada yetersizlik göstermelerinden dolayı konu ile ilgili birtakım müşküllerle karşılaşılıp, peki zekât nedir denerek bir merci ve istinadgâh arandığında, kılavuzsuzluğa meydan verme sakıncasını ne ölçüde dikkate aldıkları hususunun meçhul olduğunu beyanla yetiniyoruz.

2. Zekâta müessese yaklaşımında bulunan görüşler

Bazı müelliflerin de zekâtı, müessese adıyla tavsif etmek suretiyle onda meknûz olduğu melhûz bulunan yeni bir şemâili ortaya koymak istikametinde zihnî gayretler görülmektedir. Bu bakımdan biz de burada, zekâtın müessesevî yönüne veyahut değerine eğilmeyi lüzumlu bulduk.

A. Müessese mefhûmu: İslâm müessesesi, islâmî müessese, zekât müessesesi gibi terkipleri gereğince anlayabilmek için, ilkin müessese ve onunla münasebeti bulunan kültür mefhûmların ne olduğu üzerinde biraz durmakta fayda görüyoruz:

"Müessese sosyal bilimlerde manası muhtevası en zor anlaşılan kavramların başında gelir. Buna sebep, kavramın günlük kullanılış şeklinin farklı bir mana ifade etmesidir. Bilim dilinde müessese (kurum, institution) belirli bir iş veya maksada yönelik, devamlılık gösteren kurulu (müesses) usullerin bütünüdür. Bu anlamda müessese banka değil bankacılık, sendika değil toplu sözleşme, aile değil ailenin yapısı (monogami, poligami gibi) olmaktadır. Müessese görüldüğü gibi bu esas manasıyla *soyut* (mücerret) olma özelliğine sahiptir. Müesseselerin bir diğer özelliği de *değişebilme* hususiyetine sahip olmalarıdır. Mesela aile yapısı poligami olan bir toplumun monogami müessesesini benimsemesi gibi."³²⁸

"Müessese, daha iyisi bulunmadığından, bir ictimâî usûller hevangini tersîm eden lafzî (kelâmî) bir remizdir. Bu remiz bir halkın örfünde veya bir topluluğun itiyatlarında meknûz ve müstakar bulunan fikir ve faaliyet tarzlarını akla getirir. Müesseseler insan faaliyetlerinin hudutlarını tesbit eder ve bunları biçime sokar. Hayatlarımızı nâkıs olarak intibak ettirdiğimiz âdetler ve itiyatlar dünyası girift ve kesintisiz bir müesseseler ağıdır. Müesseselerin kapladığı alan, beşerin alakalarının yayıldığı alan kadar geniştir."³²⁹

³²⁷ Eskicioğlu, "Modern vergi anlayışı ve zekât", s. 227-228.

³²⁸ İhsan Sezal, *Sosyal Bilimlerde Temel Kavramlar*, Ankara 1981, s. 90-91.

³²⁹ Walton H. Hamilton, "Institution", *Encyclopaedia of the Social Sciences*, Newyork 1932, c. 8, s. 84

"Gözlemlediğimiz madeni bir para, ulaşım vasıtası tarifesı, ses kayıt plağı gibi herhangi basit bir şey kendi zatında küçük bir ehemmiyeti haizdir. Bize tebliğ ettiği mana ise kendisi hakkında müesses (hale gelmiş) olan fikirlerden, değerlerden ve itiyatlardan gelir. Örf ve âdet hukuku, atletizm, yüksek öğrenim, edebiyat

"Müesseseler siyâsî, iktisâdî ve ictimâî münasebetleri kuran *beşer kaabiliyetinin mahsûlû* kayıtlardır. Bunlar hem tasvîbler, memnûyetler, âdetler, ananeler ve tevcîhî kâideler gibi gayr-ı resmî, hem de anayasalar, hukuk kâideleri, mülkiyet hakları gibi resmî kayıtlardır. Tarih boyunca müesseseler, teâ'tî'de mübhemiyeti azaltmak ve intizam ihdâs etmek için *insanoğlu tarafından tertîb* olunmuşlardır."³³⁰

"Bu ıstılah, 1. İnsanların muayyen münasebetlerini idare eden, itibar olunan müesses usûller, 2. Böyle usûl ve kâidelerin teşkil ettiği bir mürekkebin bütünü, 3. Şayet mevcutsa, böyle bir mürekkebi tahammul eden teşekkülü de ihtiva etmektedir."³³¹ "Müesseseler ya da müesses(eleşmiş) (değer ve davranış) kalıplar(ı), burada muvakkaten, cemiyetteki fertlerin faaliyetlerinin çoğunu, bir cemiyetin veya teşkilatlı cemiyet hayatının dâimî, temel bazı problemlerini nazar-ı itibara almak suretiyle, muayyen munazzam kalıplara bağlayan, tanzim edici kâideler olarak tarif olunabilir."³³²

"Müesseseler sosyolojide, munzam ve kâidevî olarak tasvîb ve tasdîk görüp intizama konmuş bir örnek (kalıp) dahilinde *tekrarlanan* veya dâimî olan *faaliyetler*dir. Sosyologlar genellikle dört çeşit müessese mürekkebatından bahsederler: Siyâsî müesseseler güç yarışını düzenlerler; iktisâdî müesseseler mal ve hizmet üretim dağıtımı ile ilgilenirler; kültür müesseseleri din, sanat ve ifâdeye (expressive) ilişkin faaliyetler ve ananelerle meşgul olurlar. Hısımlık müesseseleri evlilik, aile ve gençlerin yetiştirilmesi üzerinde durur."³³³

"Kurumlaşma müesseseleşme, herhangi bir davranış düşünüş inanış biçiminin tarihsel olarak görece durağan ve toplumca değer verilen kalıplara dönüşmesi sürecidir. Kurumlaşma aşaması, bir toplumsal kurumun, toplumun beklentilerini etkin biçimde karşılayabilecek duruma ulaştığı etkinlik aşaması. Kurumlaşma süreçleri, herhangi bir toplumsal etkinliğin, işlevlerini etkin biçimde yerine getirip varlığını sürdürebilmesi yolunda yaşadığı süreçler: resmîlik kazanma, üyelerde değer özdeşmesi sağlama,

tenkidi, ahlak düsturları gibi herhangi bir örfe/itiyada müeyyideler veren, memnûyetler koyan ve bunları ona âmir kılan her gayr-ı resmî bünye bir müessesedir. Hükümet, kilise, üniversite, anonim şirket, işçi sendikası gibi herhangi bir resmî teşkilat, emirler verir, cezalar biçer ve üyeleri üzerinde salâhiyet ve nüfûzunu icra eder. Para ekonomisi, klasik eğitim, mağazalar zinciri, fundamentalizm ve demokrasiye kadar her çeşit tertîbat müessesedir. Bunlar bünyeleri itibarıyla sert veya esnek, taleplerinde pek veya yumuşak olabilirler. Fakat birbirine benzer surette, fertlerin sadece zarurette olduklarında inhirâf edebilecekleri uyulacak ölçüler tesis ederler. İnsana dair her sâik için bir müessese doğar gelişir; her silk her istî'âh bir müessese kalıbına dokülerek kendini ifade eder. Evlilik cinsiyet birliği'ne temellük verir, tevellüde intizam bahşeder, aile bünyesini tesis eder ve şahsî ihtirasla ictimâî istikrâr arasında bir vasıta tesiri yapar. Filvâkî dâimî ictimâî cereyân bakımından bir müessesenin kendi inkişâfından başka bir menşei yoktur." (a. y.)

³³⁰ Douglas C. North, "Institutions", *Journal of Economic Perspectives*, c. 5, sy. 1, Kış 1991, s. 97.

³³¹ Louis Schneider, "Institution", *A Dictionary of the Social Sciences*, Newyork 1964, s. 338.

³³² Shmuel N. Eisenstadt, "Social institutions", *IESS*, Newyork 1972, c. 14, s. 409-410.

³³³ Daniel Bell, "Institutions", *The Harper Dictionary of Modern Thought*, Newyork 1988, s. 426-427.

kendine özgü bir toplumsal bileşime kavuşma.”³³⁴

Yukarıda dermeyân olunan bilgiler müesseselerin sosyolojik bir vâkı'a olduğuna, bunlara beşer değer tutum ve davranışlarının vücud verdiğine, doğuş gelişme, olgunlaşma, başkalaşma ve ortadan kalkma aşamalarından geçebileceklerine işaret etmektedirler.

B. Kültür ve sosyal değişme mefhûmu: Müessese ile yakın alakası olan bir diğer mefhûm da kültür ve yanısıra sosyal değişmedir.

Hem sosyal bilimlerin, hem de ideolojik tanımlamaların açıklanmasında güçlük çektikleri çapraşık ve zor kavramlardan bir diğeri de kültürdür. Kültürü en basit ve toplu olarak, toplumların tarihlerinden devraldıkları maddî ve manevî mirasların toplamı olarak tarif etmek mümkündür. Dar manada kültürise, aydın ve sanatkâr kafaların eseri olan herşeydir.³³⁵

Kültür, bir cemiyetin sahip olduğu *maddî ve manevî kıymetlerden teşekkül eden öyle bir bütündür ki, cemiyet içinde mevcut her nevi bilgiyi, alakaları itiyatları, kıymet ölçülerini, umûmî atitüt (tavr u hareket), görüş ve zihniyet ile her nevi davranış şekillerini içine alır. Bütün bunlar birlikte, o cemiyet mensuplarının ekserisinde müşterek olan ve onu diğer cemiyetlerden ayırt eden husûsî bir hayat tarzı temin eder.*³³⁶

Kültür değişmesi, bir cemiyetin mevcut nizamını, yani ictimâî, maddî ve manevî medeniyetini bir tipten başka bir tipe kalbeden bir procestir (vetîre, cereyân, işlem). Böylece kültür değişmesi, bir cemiyetin siyâsî yapısında, idârî müesseselerinde ve toprağa yerleşme ve iskân tarzında, iman ve kanaatlerinde, bilgi sisteminde, terbiye cihazında, kanunlarında, maddî alet ve vasıtalarında, bunların kullanılmasında, ictimâî iktisadının dayandığı istihlâk maddelerinin sarfında az çok husule gelen tahavvülleri ihtiva eder. Terimin en geniş manasiyle kültür değişmesi, insan medeniyetinin dâimî faktörüdür; her yerde ve her zaman vukua gelmektedir.³³⁷

Sosyal değişme, a. sosyal bünye veya sistemin mahiyet ve muhtevasında görülen farklılıklar, b. veya belli başlı unsurlarının nisbî önemlerinde meydana gelen farklılıklardır.³³⁸

C. Verginin ve zekâtın müessese oluşu: Yukarıda geçtiği üzere hakim literatür, müesseseleri insan kaynaklı (humanistic) olarak tarif etmektedir. Bundan dolayı da doğal olarak müesseseler kültürü meydana

³³⁴ Özer Ozankaya, *Temel Toplumbilim Terimleri Sözlüğü*, 3. bs., Ankara 1984, s. 80.

³³⁵ Sezal, *Temel Kavramlar*, s. 79-80.

³³⁶ Mümtaz Turhan, *Kültür Değişmeleri*, İstanbul 1969, s. 56.

³³⁷ M. Turhan, a.g.e., (Malinowski'den naklen) s. 58.

³³⁸ Sezal, a.g.e., s. 116.

getirdikleri gibi kültür de şu veya bu müessesenin doğmasına veya doğmamasına sebep olmaktadır. Kezâ bu girift münasebetlerden dolayı kültürel ve sosyal değişimlerden en ziyade derinliğine etkilenen insanî oluşumlar sosyal müesseselerdir. Bu bakımlardan dolayı verginin ve zekâtın mâhiyetleri tebellür etmeden bunlara müessese mefhumunu yüklemek sakıncalı olabilir. Ancak müesseseyi mücerred lugavî manada, yani her bünyede varlığı melhûz olup, yerine göre o bünyenin eczâsını, cihâzını ve vazifelerini temsil eyleyen erkân veya unsur manasında kullanmak mümkündür. Bu durumda bir vergi müessesesinden bir zekât müessesesinden bahsedildiğinde anlaşılmak lazım gelen nedir? Elimizdeki bilgiler ışığında vergi müessesesi deyince bunu devletin bir fonksiyonu, zekât müessesesi deyince de İslâm dîninin erkânı şeklinde anlamak ve bu anlayışa başka şey katmamak isabetli olur.

3. Zekât ile sosyal güvenlik ve vergi arasında ilgi kuran görüşler

Zekât ile sosyal güvenlik arasında ilgi kuran görüşleri değerlendirmek için Prof. Turan Yazgan'ın küçük hacimli fakat dikkate değer bir çalışmasını örnek alacağız.

Zekât konusunu sosyal güvenlik³³⁹ ve vergileme açısından inceleyen Turan Yazgan sosyal yardımları, “*esas itibariyle dînî*” ve “*vasutalı veya vasutasız şekilde ferdî tasarrufların, tehlikeye uğrayan, dolayısıyla kazanma güçlerini kaybederek tasarruflarını tüketip açlık ve sefaletle yüzyüze gelmesi mutlak görülen diğer fertlere aktarılmasından*” ibaret görmektedir.³⁴⁰

Tarifteki *ferdî tasarruf* tabirinin, ferdin elinin erip gücünün yeteceği, diğer bir ifadeyle sahip olabileceği pek çok şeyi kapsayacak genişlikte kullanıldığı görülmektedir. *Tehlike* mefhumu da genel bir şekilde, “*insanın iradesi dışında başına gelen ve onu kazanmaktan alıkoyan her çeşit hadise*” olarak tarif edilmektedir.³⁴¹

Müellif, zekâta müstehak malum sınıfları kendi anlayışı çerçevesinde yeniden tasnife tabi tutarak bunları, *tabii ve biyolojik tehlikeye uğrayanlar* ve *iktisâdî tehlikeye uğrayanlar* olmak üzere iki ana sınıf ile böyle tehlikelere maruz olmadıkları halde diğer zekât verilebileceklerden müellefe-i kulûb ile zekât toplama memurlarından oluşan *esneklik sağlayıcılar* olmak üzere toplam üç sınıfa müncer kılmakta ve “bu durum gerçek bir sosyal güvenlik kavramı ile karşı karşıya olduğumuzu gösterir” demektedir.³⁴²

Sosyal güvenlik en önemli hususun tehlikeye uğrayan insanların, insan haysiyetine yaraşır asgarî bir geçim seviyesine kavuşturularak tehlikelerin zararlarından kurtarılmaları olduğuna işaret eden müellif

³³⁹ Sosyal güvenlik: Mümkün olduğu kadar çok sayıda kimseyi sosyal tehlikelere karşı korumayı amaç edinen, devletin garantisine sahip kanuni bir sistemi ifade eder. Ancak önceleri nisbeten dar olan hedef gittikçe genişlemekte ve iktisaden zayıf herkesi koruma şeklinde bir ilkede karar kılma temayülü göstermektedir. (GEA, s. 827-828).

³⁴⁰ Turan Yazgan, *Sosyal Güvenlik Açısından Zekat*, 4. bs., İstanbul 1987, s. 9-10

³⁴¹ Yazgan, a.g.e., s. 20.

³⁴² Yazgan, a.g.e., s. 23-29.

devamla, Kur'ân-ı Kerîm'deki "yoksul'a, muhtâc'a" verin emri içinde zamâna ve mekâna göre değişmesi gereken asgarî geçim seviyesi gizli bulunduğu kanaatine varmakta; zekât terettüb eden mallarla ilgili bazı hadisleri incelediğinde, Peygamber devrine ait çizilmiş varlık çizgisinin; çeşitli servet unsurlarını ve üretimi kapsadığını, zarûrî ihtiyaçların servet unsuru olsa da zekâtтан istisnâ edildiğini, kölelerin ise servet unsuru ve mal olarak görülmeyle zekâtlarını vermenin değil hürriyetlerini sağlamayı gerektirdiğini tesbit etmektedir.³⁴³

Daha sonra da sözlerini şu görüşlerle bağlamaktadır: Zekâtta Kur'ân'da belirtilmeyerek zaman ve mekâna bırakılmış, ekonomik gelişmeye paralel olarak devamlı yükselen, hem *birikim* hem de *üretim* göre, *yoksulluk çizgisinin* üstünde bir *asgarî zenginlik çizgisi* çizildiği görülmektedir. Zekât bu yükselişi bütün cemiyete yaymak gibi son derece önemli bir rol oynamaktadır. Yoksulluk çizgisinin üstünde olan bu çizgi, günümüzdeki asgarî ücret ve asgarî geçim seviyesi gibi çizgilerden farklıdır. Bu farklılık asgarî ücretin ve asgarî geçimin *sadece gelire nispetle* ifade edilmiş çizgiler olmasındandır. Zekât ise sadece üretim (yani gelir) değil, aynı zamanda varlıkla da ilgilidir. Bu sebeple *zenginlik çizgisi* de diyebileceğimiz bu *asgarî hayat standardı çizgisini* çizmek çok daha zordur.³⁴⁴

Vergi ile zekâtı *karşılaştırma* sadedinde ise şu görüşlere yer vermektedir:

Zekât tam bir vergi, fitre ise hem vergi hem prim karakteri arz etmektedir.³⁴⁵ Hadislerden anlaşıldığı üzere zekâtın ve fitrenin mükellefleri asgarî hayat standardının üstünde kalanlar olup, bu çizginin üzerinde olanların böyle bir sosyal güvenlik vergisi mükellefi olmaları da vergileme ve sosyal güvenlik prensiplerine son derece uygundur.³⁴⁶

Zekât ve fitredeki asgarî hayat standardı çizgisi ile asgarî geçim indirimi seviyesi birbirinden çok farklıdır. Fark vergide indirimin mükellefiyetten sonra, zekâtta ise hayat standardının önce gelmesinden kaynaklanmaktadır.³⁴⁷ Ayrıca ferdin gerçek vergi ödeme gücü, onun hem varlığı hem de geliri gözönüne alınarak çizilebilir. Bu bir sosyal güvenlik vergisi ise bütünüyle böyledir.³⁴⁸

Üretime tahsis edilen varlığın kendinden değil üretilenlerden zekât alınması, hazıra konarak elde edilenle aşamalı ve meşakkatli üretim faaliyetleriyle elde edilenin farklı nispetlere tabi oluşu, zekâtta

³⁴³ Yazgan, *Sosyal Güvenlik açısından Zekat*, s. 30-32.

³⁴⁴ Yazgan, *a.g.e.*, s. 34-35; Ekonomik gelişmenin olmadığı veya geriye doğru bir gidişin bulunduğu hallerde zekâtın bu duruma da uyum sağlayacağı düşünülebilir.

³⁴⁵ Yazgan, *a.g.e.*, s. 44.

³⁴⁶ Yazgan, *a.g.e.*, s. 45-46.

³⁴⁷ Yazgan, *a.g.e.*, s. 46.

³⁴⁸ Yazgan, *a.g.e.*, s. 47.

ayırma prensibinin cârî olduğunu göstermektedir.³⁴⁹ Kezâ zekât sosyal güvenlik gayesine tahsis edilmiş bir varlık vergisidir. Varlık vergileri de umumiyetle müterakki olmazlar.³⁵⁰

Müellif son olarak da zekâtın yeniden gelir dağıtıcı yönü üzerinde durmaktadır:

Devlet hukuki tasarruflar yoluyla geliri yeniden dağıtan bir güç olup varoluş sebebi de budur. Öte yandan insanların cemiyet halinde oluşları da, gelirin vasıtalı veya vasıtasız olarak yeniden dağılımının tabii sebebidir. Cemiyetin asıl geliri yeniden dağıtımı vasıtasızdır. Bunu da din ve örf sağlar.³⁵¹

Müellif incelemelerinden, fitre ve zekât *sosyal güvenliğin finansmanında* ve tehlikeye uğrayan insanların tehlikelerin zararlarından kurtarılmasında tatbiki mümkün ve mükemmel birer müessesedirler. Modern vergileme prensiplerinin hemen hepsi bu müesseselerin bünyesi içinde mevcuttur sonucuna varmakta ve buna ilaveten, bir asgarî gelir seviyesi çizerek bunun üstünde geliri olanların devlete, altında geliri olanlara da devletin gelir vergisi ödemesini öngören menfî gelir vergisinden bahsetmektedir.³⁵²

Yazgan'ın görüşlerini şu şekilde değerlendirebiliriz: Zekâta müstehak sınıfların tehlike kavramı çevresinde yeniden tasnifi dikkate değer bir yenilik olup, bu sınıfların kapsamının kıyas yoluyla esnetilmesine imkan verebilir. Zekâtın varlık vergisi olarak görülmesi yanlıştır. Müellifin de belirttiği gibi zekât önceden sahip olunanlarla yeni kazanılmış olanları birlikte değerlendirmektedir. Tahsis keyfiyetinde ise bir haklılık payı mevcut olmakla birlikte, zekâtın yalnız başına tüm sosyal güvenliği ve her türlü tehlikeyi karşılamayı tekeffül etmediği gözden kaçmıştır. Zekâtın vasıtasız olarak yeniden dağılıma yol açtığı teşhisinde de isabet vardır. Bununla birlikte bu dağılımın milli gelire münhasır görülmesi bir eksikliktir. Çünkü zekât sadece akan değerleri değil duran değerleri de dağıtmaktadır.

³⁴⁹ Yazgan, *Sosyal Güvenlik Açısından Zekat*, s. 49-52.

³⁵⁰ Yazgan, *a.g.e.*, s. 53.

³⁵¹ Yazgan, *a.g.e.*, s. 62-68; "Gelir dağılımı, bir ülkede belirli dönemler içinde yaratılan millî hâsıla veya gelirin; fertler, fertlerden mürekkep gruplar veya üretim faktörleri arasında bölünmesidir" (GEA, s. 330). Yeniden gelir dağılımı ise, "aslında bir gelirin yaratabileceği belirli bir faydanın, belirli bir tatminin matematik olarak katlandırılması, artırılması" demektir (Yazgan, *a.g.e.*, s. 59).

³⁵² Yazgan, *a.g.e.*, s. 75-76.

S O N U Ç

Bu bölümde, çalışmamızın başından buraya kadar gerçekleştirmeye çalıştığımız araştırmalara dayanarak verginin ve zekâtın mâhiyetleri hakkında sonuçta neler söyleyebileceğimize bir göz atacağız.

Yaptığımız incelemeler bize gerek verginin gerekse zekâtın mahiyetini iki vecihde aramanın mümkün ve uygun olduğunu temkin etmektedir. Bu vecihlerden ilki bu iki mevzuun bizzat kendileri, ikincisi ise bu iki şeyin mevcûdiyetlerinin ferde ve topluma etkileri ve bu etkilerin doğurduğu neticelerdir.

Verginin ve zekâtın bizzat kendileri hakkındaki ilmimiz, bunlara ilişkin tarifler, tasvirler ve tasniflere dayanmaktadır. Bunlara dayanarak verginin ve zekâtın mâhiyetlerinin ne olduğu konusunda söyleyeceğimiz sözler de zorunlu olarak bu malumatın ürünü olmakla sınırlı olacaktır.

İki mevzuun, hele aralarında böyle çok sayıda benzerliklerin, yakınlıkların ve farklılıkların, hattâ bunlardan örülü bir yumağın bulunduğu iki şeyin mâhiyetleri hakkında fikir beyan etmek, tabii olarak hemen bu ikisinin bir veya ayrı olup olmadığı hususuna müncer olacaktır.

Vergi ile zekâtın mâhiyetlerini tayin için işe ilkin bunların varlıklarından başlamak gerekir. Vergiyi vareden otorite siyasî toplumun ürünü olan modern devlettir. Bu devletle siyasî toplum arasında az çok karşılıklı bir etkileşim de mevcuttur. Böylelikle vergi toplumun ve zımnen ferdin dolaylı iradesinin bir ürünü olarak kabul edilebilir. Zekâtı da bir otorite vaz' etmektedir. Fakat bu otorite ile insan arasında bu iş hususunda insan lehine bir irade cereyanı söz konusu değildir. Zekâtı öncesiz ve sonrasız müte'âl bir otorite vaz'etmiş bulunmaktadır.

Vergi ile zekât varoluş kaynağında böyle ayrılırlarken, bünyelerinde de ayrılmaktadırlar. Vergi ile zekât hakkında kaynakları farklı olsa da bunlar unsur ve erkân bakımından birdirler diyemiyoruz. Vergi alma merkezli, zekât verme merkezli bir fiil olarak hem mihver itibariyle hem de üzerinde durdukları konular itibariyle birbirlerinden ayrılmaktadırlar.

Vergi ile zekâtın mâhiyetlerinin bir olduğunun isbâtı için bunların aynı cinsin birer nev'i olduklarının da isbâtı gerekir. Bu ise tarifleri bakımından imkansızdır. Ancak tasvirlerle mümkündür ki, bunlar ise mâhiyeti isbâta kâfi gelmezler. Meselâ vergi ve zekât birer hukûkî ve mâlî hâdisedirler ifadesi böyle bir mâhiyeti beyân etmez. Çünkü bu ifadeler birer tersîmden ibaret olup itibara dayanmaktadır. Oysa esas olan tariftir. Öyle olmasaydı itibar yoluyla pek çok şeyi birbirinin aynı saymak mümkün olurdu ki, bu da istinad noktalarını kaldırır ve gerçekten ilme ulaşmayı engellerdi. Gerçekten de vergi ve zekât bir cinsin iki nev'i durumunda olmayıp aksine bir cinsden olmayan iki şeye mensupturlar. Vergi devletin siyasî yapılanmanın, zekâtsa ilâhî vahyin bir parçasıdır.

Zekât devlet, hükûmet, sultân, olsa da olmasa da; bunların islâmiyetle ve müslümanlıkla müsbet

ilgileri bulunsa da bulunmasa da var olan bir şeydir. Vergi ise böyle değildir. Bu durum bu iki mefhum ve vak'anın daha varlık sebep ve şartlarında ayrı düşüklerini ortaya koymaktadır. Mevcûdiyetlerinde tebâyün eden şeylerin mâhiyetlerinin bir olamayacağı açıktır. Vergi mâhiyeti itibariyle kamu ihtiyaçlarını giderme gayesine yönelik bir gelir yaratma faaliyetidir, zekât ise yine mâhiyeti itibariyle bir ibâdetdir. Aynı kişi olsalar bile vergi veren insan başka bir iş yapmaktadır, zekât veren insan bir başka iş yapmaktadır.

Zekât İslâmın erkânındandır. Zekâtla İslâm binâ edilmiş olur. Zekât ile verginin mâhiyetleri bir olsaydı, vergi adını almaya lâıyk herhangi bir şey ile İslâmın binâ edilebilmesi gerekirdi.

Sonuçta verginin ve zekâtın muhtelif tarihî sebeplerden dolayı benzer yönlerinin iltibâsa meydan verecek biçimde değerlendirildiği, fakat mâhiyetleri farklı olan birer mâlî olay olduklarını söyleyebiliriz.

Bunun yanı sıra zekâta birtakım mümkün ya da muhtemel manalar yüklemenin getireceği ve götürüleceği şeyler son derece etraflıca ve uzun uzadıya düşünülmeli; en azından yüklemenin gerekleri ve gayeleri yeterince tartışmadan uzak vâzıh ve sahîh olmalı, neyin ve niçin yapıldığı bilinmeli muğlak kalmamalıdır. Aksi takdirde böyle büyük cehd mahsulü olmayan teşebbüs ve yaklaşımların meydana getirebileceği sakıncalardan ne kaçınmak ve ne de böyle sakıncalar doğduğunda bunlarla başetmek kolay olmaz.

Son olarak işaret etmekte fayda gördüğümüz bir husus da cârî zekâtla tarihî ve kitâbî zekât arasındaki boşluğun doldurulması için husûsî birtakım gayret ve teşebbüslerde bulunmanın zaruretidir. Yirminci yüzyıl müelleflerinden birine ait olup aşağıya iktibas ettiğimiz mütalaalar bu zaruretin ehemmiyetini ve âciliyetini isbât sadedinde güzel bir misâl teşkil etmektedir.

“Hazreti Osman'ın zamanında ise islâm ülkesi pek ziyade genişlemiş, müslümanlar çoğalmış, bu cihetle zekâtın hükümet memurları vasıtasıyla tahsil edilmesi bazı müşkilâta ve yolsuz harekâta sebebiyet vermeye başlamış olduğundan bu kabil malların zekâtlarını vermek, sahiblerinin diyanetine tevdi edilmiş, bunların hükümet tahsildarları vasıtasıyla cibayet edilmemesi, cumhuri müslimîn tarafından muvafık görülmüştür.

Binaenaleyh birveliyül'emr, emvali bâtınanın zekâtlarını sahiblerinden cebren ahzedemez. Çünkü aksi takdirde icmaı ümmete muhalefetde bulunmuş olur. Şu kadar var ki, bu malların zekâtlarını sahibleri vermedikleri takdirde bunları veliyül'emr cebren ahz ederek meşru mahallerine sarf edebilir.”³⁵³

BİBLİYOGRAFYA

ABELSON, Razi, "Definition", *The Encyclopedia of Philosophy*, Newyork 1972, c. 2, s. 314-324.

AHMED b. HANBEL, *Müsned*.

AKARSU, Bedi, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, 4. bs., İstanbul 1988.

AKSEKİ, Ahmed Hamdi, *İslâm Fitri Tabii Umûmî Bir Dindir*, İstanbul 1943.

AKSOY, Şerafettin, *Kamu Maliyesi*, İstanbul 1991.

AKSOY, Şerafettin, *Vergi Hukuku ve Türk Vergi Sistemi*, 3. bs., İstanbul 1991.

AKSOY, Şerafettin, *Vergi Yargısı ve Türk Vergi Yargısı Sistemi*, İstanbul 1990.

ALSTON, William P., "Religion", *EPH*, Newyork 1972, c.7, s. 140-145.

"Amme", *Meydan-Larousse Büyük Lugat ve Ansiklopedi*, İstanbul 1969-1973, c. 1, s. 464-465.

APTER, David E., "Government", *International Encyclopedia of the Social Sciences*, Newyork 1972, c. 6, s. 214-229.

ARNALDEZ, R., "Mâhiyya", *Encyclopedia of Islam*, 2. bs., Leiden 1979, c. 5, s. 1261-1263.

ARİSTOTELES, *Metafizik*, trc. Ahmet Arslan, İzmir 1985.

el-ASKERÎ, Ebû Hilâl, *el-Furûku'l-lugaviyye*, tah. Cusâmuddîn el-kudsî, Beyrût bs. ty.

ÂŞÛR, M. Tâhir b., *Mekâsidu's-şerî'ati'l-islâmiyye* (İslâm hukuk felsefesi adıyla trc. Vecdi Akyüz, Mehmet Erdoğan), İstanbul 1988.

ATAY, Hüseyin, *İbni Sinada Varlık Nazariyesi*, Ankara 1983.

ATAY, Hüseyin, "Mahiyet ve varlık ayrımı", *Uluslararası İbni Sînâ Sempozyumu Bildirileri 1983*, nşr. Kültür Bakanlığı nâmına Millî Kütüphane (Müjgan Cumbur-Orhan Doğan), Ankara 1984, s. 139-166.

AYDIN, Ali Arslan, *İslâm İnançları ve Felsefesi*, Ankara 1973.

BAYRAKTAR, Mehmet, *İslâm İbadet Fenomenolojisi*, Ankara 1987.

BELL, Daniel, "Institutions", *The Harper Dictionary of Modern Thought*, Newyork 1988, s. 426-427.

BENN, Stanley I., "State", *EPH*, Newyork 1972, c. 8, s. 6-11.

BENN, Stanley I., "Sovereignty", *EPH*, Newyork 1972, c. 7, s. 501-505.

BİLGE, Necip, *Hukuk Başlangıcı Hukukun Temel İlkeleri*, 5. bs., Ankara 1986.

BİLMEN, Ömer Nasuhî, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu 1-8*, İstanbul 1985.

BOZER, Ali vdğ., *Bankacılar İçin Özel Hukuk Bilgisi*, Ankara 1986, s. 262-264; 290.

BUHÂRÎ, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İsmâ'il , *el-Câmi'u'l-musnedu's-sahîhu'l-muhtasar min umûri rasûlillâh ve sunenihi ve eyyâmih*.

BUSTÂNÎ, Butrus, *Muhîtu'l-muhîf kâmusun mutavvelun il'l-lugati'l-'arabiyye*, Beyrut 1987.

el-CEZERÎ, 'Abdurrahmân, *Kitâbu'l-fıkh 'ale'l-mezâhibi'l-erbe'a*, İstanbul bs. ty.

CÜRCÂNÎ, 'Alî b. Muhammed b. 'Alî es-Seyyid ez-Zeyn Ebu'l-Hasen el-Huseynî el-Hanefî, *Kitâbu't-ta'rîfât*, İstanbul (?) bs. ty.

CRICK, Bernard, "Sovereignty", *IESS*, Newyork 1972, c. 15, s. 77-82.

ÇAĞIL, Ömer Münir, *Hukuka ve Hukuk İlmine Giriş* (Hukuğun varlığı, manası, değeri ve ruhu üzerine kritik bir reflexion) (1-2), 4. bs., İstanbul 1971.

ÇANKI, Mustafa Namık, "Categorie", *Büyük Felsefe Lugatı*, İstanbul 1954, c. 1, s. 330-333.

_____, "Categorique", *BFL*, c. 1, s. 333-335.

_____, "Entité", *BFL*, c. 1, s. 701-702.

_____, "Essence", *BFL*, c. 1, s. 729-731.

_____, "Matière", *BFL*, c. 2, s. 383-389.

_____, "Nature", *BFL*, c. 2, s. 491-493.

_____, "Quiddité", *BFL*, İstanbul 1958, c. 3, s. 15-16.

ÇAVDAR, Tevfik, *İktisat Kılavuzu*, 2. bs., İstanbul 1976.

DÂMÂD, 'Abdullâh b. Muhammed b. Süleymân, *Mecma'u'l-enhur fî şerhi mülteka'l-ebhur*, Matba'a-i Âmire bs.'dan ofset, by. ve bs. ty.

DE BOER, T.J., "Makulât", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, c.7, s. 211-214.

_____, "Ayn", *İA*, c.2, s. 68-69.

_____, "Fasıl", *İA*, c.4, s. 516.

_____, "Enniyet", *İA*, c.4, s. 275-276.

_____, "Madde", *İA*, c.7, s. 135.

DEMİRCİ, Kürşat, *Dinlerin Dejenerasyonu*, İstanbul 1985.

DİKMEN, M. Orhan, *Maliye Dersleri*, 3. bs., İstanbul 1969.

DUNLOP, F.W., "Essence", *Encyclopedia of Religion and Ethics*, Edinburgh 1973, c. 5, s. 395-396.

el-EBHERÎ, Esîruddîn Mufaddal, 'İsâgûcî, Salah Bilici bs., İstanbul bs. ty.

EBÛ DÂVÛD Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî, *Sünen*.

EBÛ 'UBEYD, Kâsım b. Sellâm, *Kitâbu'l-emvâl* (Kâsım b. Muhammed Halîl Herrâs th.'inden trc. Cemâleddîn Saylık), İstanbul 1981.

EISENSTADT, Shmuel N., "Social institutions", *IESS*, Newyork 1972, c. 14, s. 409-429.

EREN, Hasan vdğ., **Türkçe Sözlük 1-2**, Ankara 1989.

ERKAL, Mehmet, **İslâm Vergi Hukuku: Hulefâ-i Râşidîn ve Emevîler Devri** (Yayımlanmamış doktora tezi), Erzurum 1981.

ERTUĞRUL, İsmail Fennî, "*Definition*", **Fransızcadan Türkçeye Felsefe Lugatı**, İstanbul 1341, s. 167-169.

_____, "*Substance*", **FL**, İstanbul 1341, s. 670-672.

ESKİCİOĞLU, Osman, "*Modern vergi anlayışı ve zekât*", **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, İzmir 1989, sy. 5, s. 225-249.

FÎRÛZÂBÂDÎ, Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb, **Kâmûsu'l-muhît**, Beyrût 1987.

FLEISCH, H., "*Zâ*", **İA**, İstanbul 1986, c. 13, s. 624-625.

FRIED, Morton H., "*State, the institution*", **IESS**, Newyork 1972, c. 15, s. 143-150.

Genel Ekonomi Ansiklopedisi c. 1-2 (Akbank'ın çıkarmış olduğu Ak İktisat Ansiklopedisinin bazı değişikliklerle Milliyet gazetesi tarafından yapılan bs.'sı), İstanbul 1988.

GÖVSA, İbrahim Alâettin, **Resimli Yeni Lugat ve Ansiklopedi Ansiklopedik Sözlük, 1-5**, İstanbul 1954.

HAKKI, İsmail (Bursevî), **Furûk-i Hakki**, Derse'âdet 1310.

HAMILTON, Walton H., "*Institution*", **Encylopaedia of the Social Sciences**, Newyork 1932, c. 8, s. 84-89.

HANÇERLİOĞLU, Orhan, "*Ulam*" **Felsefe Ansiklopedisi Kavramlar ve Akımlar**, İstanbul 1980, c. 7, s. 7-13.

_____, "*Kategorem*" **FA**, İstanbul 1977, c. 3, s. 241-242.

_____, "*Kategorik*" **FA**, İstanbul 1977, c. 3, s. 242-243.

_____, "*Yüklem*" **FA**, İstanbul 1980, c. 7, s. 348-349.

HEATH, P. L., "*Concept*", **EPH**, Newyork 1972, c 2. s. 177-180.

HİLGARD, Ernest R. / ATKINSON, Richard C. / ATKINSON, Rita L., **Introduction to Psychology**, Newyork 1974.

HOCA, Tahsin, "*Teşbih 2*", **İA**, c. 12/1, s. 196-197.

HOCA, Tahsin, "*Ta'rîf*", **İA**, c. 11, s. 776.

HR. W. W., "*Taxation*", **Encylopaedia of Britannica**, London 1973, c. 21, s. 723-728.

İBNİ MÂCE, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. 'Abdillâhd el-Kazvinî, **Sunen**.

İBNİ SÎNÂ, Ebû 'Alî. **El-işârât ve't-tenbîhât me'a şerhi Nasîruddîn et Tûsî, el-kısmu'l-evvel**, th. Süleymân Dunyâ, Kâhira bs. ty.

İSFEHÂNÎ, Râgıb, **el-Müfredât fî garîbi'l-kur'ân**, by. ve bs. ty.

İSLAMI İLİMLER ARAŞTIRMA VAKFI, **Türkiyede Zekât Potansiyeli**, İslami İlimler Araştırma Vakfı Tartışmalı Toplantılar Dizisi: 8, nrş. Sabri Orman - İsmail Kurt, İstanbul 1987.

İZMİRLİ, İsmail Hakki, **Yeni İlm-i Kelâm**, (Arap asıllı Türk harfleriyle basılı metni Latin

asılı Türk harflerine çevriyazıyla nşr., Sabri Hizmetli), Ankara 1981.

JEFFERY, Jeffery, *The Foreign Vocabulary of the Qur'ân*, Hertford 1938.

K., F. Nuri, *Sûrî Mantık*, İstanbul 1968.

"Kamu", *ML*, İstanbul 1969-1973, c. 6, s. 835-837.

KANETİ, Selim, *Vergi Hukuku*, 2. bs., İstanbul 1989.

KARAGÜLLE, Süleyman, "Geleceğin dünyası", *Akevler*, İzmir 1973, sy. (17-18), s. 8-16.

KARAMAN, Hayreddin, *Fıkıh Usûlü*, İstanbul 1964.

KARAMAN, Hayreddin, *Mukayeseli İslâm Hukuku 1-3*, 3. bs., İstanbul 1986.

KARAMAN, Hayreddin, "Zekât", *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1986, c. 13, s. 495-504.

KARAHAN, Abdülkadir, "Teşbîh 2", *İA*, c. 12/1, s. 193-197.

KARDÂVÎ, Yûsuf, *Fıkhu'z-zekât 1-2* (İslâm hukukunda zekât adıyla trc. İbrâhim Sarmış), İstanbul 1984.

el-KÂSÂNÎ, Ebû Bekr b. Mes'ûd, *Kitâbu bedâi'i's-sanâi' fî tertîbi's-şerâi'*, 2. bs., Beyrût 1402 (1982).

KENDLER, Howard / KENDLER, Tracy S., "Concept formation", *IESS*, Newyork 1972, c. 3, s. 206-211.

KESTELÂNÎ, Muslihiddîn Mustafa, *Hâşiyetu Kesteli 'alâ Şerhi'l-'akâid*, Salah Bilici bs., İstanbul 1966.

KORUR, E., "Vergi", *Türk Ansiklopedisi*, Ankara 1984, c. 33, s. 292-297.

_____, "Vergi mahkemesi", *TA*, c. 33, s. 297-298.

_____, "Vergiler itiraz komisyonu", *TA*, c. 33, s. 298.

_____, "Vergiler temyiz komisyonu", *TA*, c. 33, s. 298.

KUBALI, Hüseyin Nail, *Anayasa Hukuku Dersleri*, İstanbul 1969.

Kur'ân-ı Kerîm

KÜÇÜK, Hasan, *İslamda ve Batıda Mantık*, 2. bs., İstanbul 1988.

LAHBÂBÎ, Muhammed 'Azîz, *İslâm Şahsiyetçiliği*, trc. İsmail Hakkı Akın, İstanbul 1972.

LÜTEM, İlhan, *Egemenlik Kavramı ve Devletlerarası Hukuk*, Ankara 1947.

MANNAN, M. A., *İslam Ekonomisi*, trc. Bahri Zengin - Tevfik Ömeroğlu, 4. bs., İstanbul 1988.

MACDONALD. B., "Dîn", *İA*, c. 3, s. 590-591.

MACDONALD, D. B., "Sıfat", *İA*, c. 10, s. 551.

MACINTYRE, Alasdair, "Essence", *EPH*, Newyork 1972, c 3, s. 59-61.

MÂLİK b. ENES, *Muvatta'*.

MARGOLIOUTH, D. S., "Nature (Muhammedan)", **ERE**, Newyork 1912, c. 9, s. 242- 396.

MASSIGNON, L. "Mâhiyet", **İA**, c. 7, s. 146.

MAVSİLÎ, 'Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd, **el-İhtiyâr li ta'îlî'l-muhtâr**, th.. Mahmûd Ebû Dakîka, by. ve bs. ty.'dan ıtkıbasım İstanbul bs. ty.

ME'LÛF, Lûvîs el-Yesû'î el-Ebu, **el-Muncidu fi'l-luga ve'l-edeb ve'l-'ulûm**, Beyrût 1973.

el-MERGINÂNÎ, Ebu'lhasen 'Alî b. Ebî Bekr, **el-Hidâye fî şerhi bidâyeti'l-mubtedî**, İstanbul 1976.

MOREWEDGE, Parwez, **The Methaphysics of Avicenna** a critical translation commentary and analysis of the fundamental arguments in Avicenna's methaphysica in the **Dânişnâme-i 'alâf** (The book of scientific knowledge), Newyork 1973.

MUNN, Norman L., **Psikoloji: İnsan İntibakının Esasları 1-2**, trc. Nahit Tendar, İstanbul 1976, 1975.

MUSLİM b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbü'rî, **el-Musnedu's-sahîh**.

MUSTAFÂ İBRÂHÎM vdğ., **Mu'cemu'l-vasît 1-2**, Kâhira 1972.

NADAROĞLU, Halil, **Amme Masrafları Teorisi**, İstanbul 1967.

NADAROĞLU, Halil, **Kamu Maliyesi Teorisi**, 7. bs., İstanbul .

NESÂÎ, Ebû 'Abdirrahmân Ahmed b. Şu'ayb. b. 'Alî b. Bahr b. Sinân b. Dinâr, **el-Müctebâ** (Sünen).

NEUMARK, Fritz, **Mukayeseli Hukukun Maliye İlminde Önemi**, trc. Orhan Arsal, İstanbul 1937.

NORTH, Douglas C., "Institutions", **Journal of Economic Perspectives**, c. 5, sy. 1, Kış 1991, s. 97-112.

OZANKAYA, Özer, **Temel Toplumbilim Terimleri Sözlüğü**, 3. bs., Ankara 1984.

ÖZBAYDAR, Sabri, **Psikoloji**, İstanbul 1973.

ÖZEK, Ali / KARAMAN, Hayreddin / AYDIN, Âkif / ERKAL, Mehmet, **İbâdet ve Müessese Olarak Zekât**, İstanbul 1984.

ÖZER, İlhan, **Vergileme İlkeleri ve Türk Vergi Sistemi**, Ankara 1977.

PEIRSON, John, "Taxation", **HD**, Newyork 1988, s. 426-427.

PELİN, İbrahim Fazıl, **Finans İlmi ve Finansal Kanunlar**, İstanbul 1937.

QUINTON, Anthony, "Essence", **HD**, Newyork 1988, s. 283.

RAMEDÂN b. Muhammed, **Şerhun li Ramedân Efendi a'lâ Şerhi'l-'akâid**, Salah Bilici bs., İstanbul 1965.

RÂZÎ, Fahrüddîn Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Umer b. Huseyn b. Hasen b. 'Alî , **el-Muhassal**, Kelâma giriş adıyla trc.. Hüseyin Atay, Ankara 1987.

SÂBÛNÎ, el-İmâm Nûreddîn Ebû Muhammed Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr, **el-Bidâye fî usûli'd-dîn**, Mâturîdiye Akâidi adıyla trc., Bekir Topaloğlu, Ankara 1982.

SÂMÎ, Şemseddin, **Kâmûs-i Türkî**, İstanbul 1317.

SCHNEIDER, Louis, "Institution", **A Dictionary of The Social Sciences**, Newyork 1964, s. 338-339.

SE'ÂLEBÎ, el-İmâm Ebû Mansûr İsmâ'îl, **Kitâbu fıkhi'l-luga ve sırri'l-'arabiyye**, Beyrût bs. ty.

SERAHSÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed, **Kitâbu'l-mebsût**, Mısır 1324.

SEYDÎ, Ali, **Furûk-i Müteşâbihât ve Müterâdifât**, Derse'âdet 1329.

SEYYÎD BEY, **Usûl-i Fıkh Dersleri Mebâhisinden İrâde Kazâ ve Kader**, Derse'âdet 1338.

SEZAL, İhsan, **Sosyal Bilimlerde Temel Kavramlar**, Ankara 1981.

SIDDIKÎ, S. A., **İslam Devletinde Mali Yapı**, trc. Rasim Özdenören, 2. bs., İstanbul 1980.

SOUTHALL, Aidan, "Stateless society", **IESS**, Newyork 1972, c. 15, s. 157-168.

STROTHMANN, R., "Teşbih 1", **İA**, c. 12/1, s. 193-196.

ŞAHİNOĞLU, Nazif, "Unsur", **İA**, İstanbul 1986, c. 13, s. 40-41.

TAYLAN, Necip, **Mantık Tarihçesi Problemleri**, İstanbul 1981.

TEFTEZÂNÎ, Sa'duddîn Mes'ûd b. 'Umer, **Risâletu'l-hudûd**, by. ve bs. ty.

TEFTEZÂNÎ, Sa'duddîn Mes'ûd b. 'Umer, **Şerhu'l-'akâ'id** (Kelâm ilmi ve İslâm akâidi adıyla trc., Süleyman Uludağ), İstanbul 1980.

TEHÂNEVÎ, eş-Şeyhu'l-ecell el-Mevlevî Muhamed b. 'Alî, "Zât", **Kitâbu keşşâfi ıstılâhâtı'l-funûn**, Kalkuta 1862 bs.'sından ofset bs., İstanbul 1984, s. 519-524.

_____, "Dîn", **KIF**, s. 503.

_____, "İhtilâf", **KIF**, s. 441-443.

_____, "İlm", **KIF**, s. 1055-1066.

_____, "İslâm", **KIF**, s. 696.

_____, "İtifâk", **KIF**, s. 1502.

_____, "İtihâd", **KIF**, s. 1468.

_____, "Misf", **KIF**, s. 1342, 1343.

_____, "Misli", **KIF**, s. 1343-1344.

_____, "Müştebeh", **KIF**, s. 791-792.

_____, "Müteşâbih", **KIF**, s. 792-795.

_____, "Nefs", **KIF**, s. 1396-1403.

_____, "Sıfat", **KIF**, s. 1496.

_____, "Şey", **KIF**, s. 729-730.

_____, "Şibh", KIF, s. 788-789.

_____, "Temâsül", KIF, s. 1344.

_____, "Temsîl", KIF, s. 1344-1346.

_____, "Teşâbüh", KIF, s. 792.

_____, "Teşbîh", KIF, s. 795-804.

_____, "'Unsur", KIF, s. 960-962.

_____, "Usûl", KIF, s. 86.

_____, "Vasf", KIF, s. 1489-1496.

_____, "'İbâre", KIF, s. 959-960.

THOMPSON, Manley, "Categories", EPH, Newyork 1972, c 2. s. 46-55.

TİRMİZÎ, Ebû 'Îsâ Muhammed b. 'Îsâ b. Sevre es-Sulemî, el-Câmi'u's-sahîh (Sünen).

TOFFLER, Alvin, Üçüncü Dalga, trc. Ali Seden, İstanbul 1985.

TUĞ, Salih, İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı, Ankara 1963.

TURHAN, Mümtaz, Kültür Değişimleri, İstanbul 1969.

TURHAN, Salih, Vergi Teorisi, 2. bs., İstanbul 1979.

TÜMER, Günay / KÜÇÜK, Abdurrahman, Dinler Tarihi, Ankara 1988.

TÜRK HUKUK KURUMU, Türk Hukuk Lûgati, Ankara 1944.

ULUATAM, Özhan, Türk Vergi Hukuku, Ankara 1990.

ULUDAĞ, Süleyman, İslâm'da Emir ve Yasakların Hikmeti, Ankara 1988.

VAN DEN BERGH, S., "Zıdd", İA, c. 13, s. 558.

_____, "Mantık", İA, c. 7, s. 307-310.

WATKINS, Frederick M., "State, the concept", IESS, Newyork 1972, c. 15, s. 143-157.

WEHR, Hans, A Dictionary of Modern Written Arabic, ed. Milton Cowan, Ithaca 1973.

YAŞA, Memduh, Kamu Maliyesine Giriş, İstanbul 1973.

YAVUZ, Yunus Vehbi, İslamda Zekat Müessesesi, 4. bs., İstanbul 1987.

YAZGAN, Turan, Sosyal Güvenlik Açısından Zekat, 4. bs., İstanbul 1987.

ZEMAHŞERÎ, Ebu'l-Kâsım, Mahmûd b. Ömer, Esâsu'l-belâga, Abdurrahîm Mahmûd th., Beyrût bs. ty.

ZEYDÂN, 'Abdülkerîm, el-Vecîz fî usûli'l-fıkh, (Bağdâd 1973, 5. bs.'dan) İstanbul 1979.

ZEYTİNOĞLU, Erol, İktisat Tarihi, İstanbul 1971.

ZİHNİ EFENDİ, Mehmed, Kitâbu'z-zekât (Ni'met-i İslâm, Kısım-ı Sâni), Şirket-i Mürettibiye

Matbaası, İstanbul 1322'den İstanbul 1398 tarihli yayımlayanı belirsiz.

ZUHAYLÎ, Vehbe, **el-Fıkhü'l-islamî ve edilletuhû**, (İslam Fıkhı Ansiklopedisi adıyla terc. vdğ.), İstanbul 1991.

